

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

LİTERATÜR IŞIĞINDA,
BATI ANADOLU'DA ANTİK DÖNEMDEN ORTA ÇAĞ'A BAHÇE KÜLTÜRÜ
(SELÇUKLU BAHÇELERİ)

Muhammed YAĞARKAR

Danışman

Prof. Dr. Zuhâl KAYNAKÇI ELİNÇ

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

LİTERATÜR IŞIĞINDA,
BATI ANADOLU'DA ANTİK DÖNEMDEN ORTA ÇAĞ'A BAHÇE KÜLTÜRÜ
(SELÇUKLU BAHÇELERİ)

Muhammed YAĞARKAR

Danışman

Prof. Dr. Zuhâl KAYNAKÇI ELİNÇ

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Muhammed YAĞARKAR'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak oy birliği ☐ oy çokluğu ☐ ile kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Latif Gürkan KAYA

(İmza)

Üye (Danışmanı): Prof. Dr. Zuhâl KAYNAKCI ELİNÇ

(İmza)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Ekin KAYNAK İLTAR

(İmza)

Tez Başlığı: “Literatür Işığında, Batı Anadolu’da Antik Dönemden Orta Çağ’a Bahçe Kültürü (Selçuklu Bahçeleri)”

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 30.09.2021

Mezuniyet Tarihi:

(İmza)

Prof. Dr. Tuncer DEMİR

Müdür

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Literatür Işığında, Batı Anadolu’da Antik Dönemden Orta Çağ’a Bahçe Kültürü (Selçuklu Bahçeleri)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

(İmza)

Muhammed YAĞARKAR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
HARİTALAR LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ANTİK ÇAĞ'DA BAHÇE

1. Antik Çağ'da Bahçe.....	4
1.2. Antik Mezopotamya Bahçeleri.....	4
1.2.1. Sümerlerde Bahçe.....	4
1.2.2. Asur-Babil ve Mezopotamya'nın Sami Uygarlıklarında Bahçe.....	7
1.3. Antik Hitit Bahçeleri.....	9
1.3.1. Hitit ve Luvi Metinlerinde Bahçe.....	9
1.4. Antik Mısır Bahçeleri.....	10
1.5. Antik Yunanistan'da Bahçe.....	16
1.5.1. Antik Yunan Bahçesinin Kaynakları.....	17
1.5.2. Homeros ve Ionia Kaynaklı Helen Bahçe Kültürü.....	17
1.5.3. Alkinoos'un Sarayı ve Bahçesi.....	22
1.5.4. Sofokles ve Diğer Antik Yazarlar'da Bahçe Kültürü Unsurları.....	23
1.5.5. Antik Yunanistan'da Kullanılan Çömleklerin Bahçeyle Olan İlişkisi.....	25
1.5.6. Antik Yunan Mimarisinde Temel Bir Bileşen Olarak Bahçe.....	28
1.5.6.1. <i>Oecusun</i> Önemi ve Yunan Konutunun Diğer Bölümleri.....	28
1.5.6.2. <i>Peristylum</i>	28
1.5.6.3. <i>Stoa ve Gymnasium</i>	29

İKİNCİ BÖLÜM

ROMA BAHÇELERİ

2. Roma Bahçeleri.....	31
2.1. Roma Bahçesinin Mimari Ayrıntıları.....	32
2.1.1. Roma’da <i>Peristylum</i> Bahçeleri.....	33
2.1.2. <i>Nymphaeum</i> ve Tapınak Yapılarında Bahçe Kültürü.....	34
2.1.3. Roma Duvar Resimlerinde Bahçe Kültürü Buluntuları.....	35
2. Roma Literatürlerinde Bahçe.....	36
2.2.1. Ovidius ve Virgilius.....	36
2.2.2. Marcus Porcius Cato.....	38
2.2.3. Marcus Terentius Varro.....	41
2.2.4. Lucius Junius Moderatus Columella.....	42
2.2.5. Gaius Plinius Secundus.....	43
2.2.5.1. <i>Naturalis Historia</i> ’nın Sınıflandırılması.....	43
2.2.5.2. <i>Naturalis Historia</i> ’da Bulunan Bitkiler.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİNDE BAHÇE KÜLTÜRÜ

3. Bizans Döneminde Bahçe Kültürü.....	47
3.1. Bizans Literatürlerinde Bahçe ve Tarım.....	48
3.1.2. <i>Geoponica</i> Adlı Eserin İncelenmesi.....	48
3.2. Bizans Mimarisinde ve Sanatında Bahçe.....	54
3.2.1. Bizans Dönemi <i>Villa Rustica</i> Örnekleri.....	55
3.2.2. Manastır Bahçeleri.....	56
3.2.3. İstanbul Büyük Saray Mozaiklerinde Bulunan Bahçe Kültürü Unsurları.....	59
3.2.4. Lyrboton Kome Orta Çağ’a Ait Bir Bizans Yerleşkesindeki Buluntular.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN KÜLTÜRÜNDE BAHÇELER

4. İran Kültüründe Bahçeler.....	62
4.1. İran Literatüründe Bahçe.....	62
4.2. İran Mimarisinde Bahçe.....	65

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ODAKLI ORTA ÇAĞ TÜRK BAHÇE KÜLTÜRÜ

5. Selçuklu Odaklı Orta Çağ Türk Bahçe Kültürü.....	66
5.1. Selçuklu Literatürlerinde Bahçe Kültürü.....	66
5.1.1. Mesnevi’de Bahçe Kültürü Unsurları.....	66
5.1.2. Kaygusuz Abdal’ın Eserlerinde Bahçe Kültürü.....	68
5.1.2.1. Kaygusuz Abdal’ın Dilguşa Adlı Eserinde Bahçe Unsurları.....	69
5.1.3. Yunus Emre.....	70
5.2. Selçuklu Mimarisinde Bahçe Kültürü.....	71
5.2.1. Hanlar ve Kervansaraylarda Bahçe Kültürü.....	75
5.2.2. Selçuklu Yapılarında Bahçe ve Su İlişkisi.....	77
5.2.3. Selçuklu Av Köşkleri	80
5.2.4. Kubadabad Sarayı	82
5.3. Selçuklu ve Selçuklu Sonrası Minyatürlerde, Orta Çağ’a ait Bahçe Bulguları Ve Diğer İslam Minyatürlerinde Bahçe.....	83
Sonuç.....	88
Kaynakça Kısaltmaları.....	89
Kaynakça.....	90
Levhalar Dizini.....	98
Levhalar Listesi.....	104
Özgeçmiş.....	171

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İonia Geç Tunç Çağı Haritası (s. 18).



ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Antik Mısır Yazınında Kullanılan Fonogram ve İdeogramlar (s. 13).

Şekil 2: Ibykos’a Ait Bir Dize (s. 25).

Şekil 3: Gerçek Ebatlarıyla Karşılaştırmalı Olarak Antik Yunan Çömlekleri (s. 26).

Şekil 4: Roma Dönemi Çiftlik Planı (s. 39).

Şekil 5: *Geoponica*’nın Kaynakları ve Çevirileri (s. 49).



KISALTMALAR LİSTESİ

b.: beyit

Böl.: bölüm

Bk.: bakınız

C.: Cilt

Çiz.: Çizim

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

Far.: Farsça

Fig.: Figür

Haz.: Hazırlayan

Lat.: Latince

Lev.: Levha

Lib.: Libri

Num.: Numara

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

Res.: Resim

S.: Sayfa numarası

Vd.: ve diğerleri

Vol.: Volume (Cilt)

Yun.: Yunanca

ÖZET

Bahçe tarihi sosyal ve fen bilimlerini kapsayan geniş bir alana hâkim disiplinler arası bir araştırma gerektiren bir bilim dalıdır. Bu bilim dalı; arkeoloji, sanat tarihi, botanik, peyzaj mimarlığı, mimarlık, edebiyat, linguistik, etimoloji gibi birçok bilim dalını kapsamaktadır. Bahçe tarihi üzerine çalışacak olan araştırmacıların yukarıda sayılan bilim dallarını bir arada ele alması gerekmektedir. Bahçe tarihi çalışmalarının ana elemanlarından biri olan bitkilerin mimari kalıntılar gibi uzun ömürlü olmayışı bu çalışmaları zorlaştıran en önemli faktördür.

Bu çalışmada Antik Çağ'dan Anadolu Selçuklu dönemi sonuna kadar bahçenin, insanoğlu için taşıdığı önem tartışılacak ve genel olarak bahçe tipleri, bahçelerin ne amaçla kullanıldığı, medeniyetlerin karşılıklı bahçe etkileşimleri incelenecektir. Bu çalışmanın kapsamı esas olarak günümüz Türkiye'sinin büyük kısmını içeren Anadolu coğrafyasında Orta Çağ bahçe mimarisinin yazılı kaynaklara dayandırılarak irdelemek olacaktır. Bu çalışmada literatür taraması, arazi çalışmaları, katalog taramaları yapılmıştır. Vazo, duvar, mezar resimleri, minyatürler incelenmiştir. Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da bahçe hakkında yapılacak araştırmaların sonuçları verilecek ve bu çalışmanın omurgasını oluşturan Orta Çağ'da Batı Anadolu topraklarındaki bahçe tarihi incelenecektir.

Bu çalışmanın amacı Bizans veya Selçuklu bahçelerini incelemek ve o dönemin siyasi, sosyal, iklimsel özelliklerini de dikkate alarak genel bir bahçe profili çıkarmaktır.

Anahtar Sözcükler: Bahçe Kültürü, Orta Çağ, Selçuklu Bahçeleri, Literatür, Antik Çağ

ABSTRACT

IN THE LIGHT OF THE LITERATURE, GARDEN CULTURE FROM ANTIQUITY TO THE MIDDLE AGES IN WESTERN ANATOLIA (SELJUK GARDENS)

Garden history is a discipline that requires an interdisciplinary research that covers a wide area including social and natural sciences. This branch of science; it covers many branches of science such as archeology, art history, botany, landscape architecture, architecture, literature, linguistics, etymology. Researchers who will work on garden history should consider the above-mentioned disciplines together. The fact that plants, which are one of the main elements of garden history studies, do not have a long life like architectural remains, is the most important factor that makes these studies difficult.

In this study, the importance of the garden for human beings from the Ancient Age to the end of the Anatolian Seljuk period will be discussed, and garden types in general, what the gardens are used for, and the mutual garden interactions of civilizations will be examined. The scope of this study will mainly be to examine the medieval garden architecture in the Anatolian geography, which includes most of today's Turkey, by basing it on written sources. In this study, literature review, field studies, catalog scans were made. Vase, wall, tomb paintings and miniatures were examined. The results of the researches about the garden in Antiquity and the Middle Ages will be given and the history of the garden in Western Anatolia in the Middle Ages, which forms the backbone of this study, will be examined.

The aim of this study is to examine the Byzantine and Seljuk gardens and to create a general garden profile by considering the political, social and climatic characteristics of that period.

Keywords: Garden Culture, Medieval, Seljuk Gardens, Literature, Antiquity

ÖNSÖZ

Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsüne başvurumun kabul edilmesinin öncesinde ve sonrasında farklı bir disiplinde çalışma yapmak istemekteydim. Lisans alanım dışında bir disiplin olan bahçe mimarisi, kültürü ve tarihi üzerine çalışma yapma fikri aslına çalışma yapmak istediğim bir alandı. Farklı bir disiplin olsa da ilkokul yıllarımdan itibaren bahçe, botanik, biyoloji, arkeoloji gibi alanlarda bireysel araştırmalarım ve okumalarım olmuştu. Bu tezi yazarken diğer bahçe tarihçilerinin de aslında farklı disiplinlerden geldiğini fark ettim. Lisans eğitiminin, bu tezi yazarken, bana olan faydası hızlı ve etkili bir biçimde literatür kaynaklarını tarıyor olmamdı. Örneğin Latince'den Türkçe'ye bazı metinlerin aktarımında bulunmuş olmam lisansta aldığım eğitim sayesindeydi. Türk Dili metinlerini taramak, Farsça ve Arapça metinlere ulaşmak şüphesiz ki yine aldığım Lisans eğitimi sayesindeydi. Yüksek lisans derslerimi de tamamen tez konumla ilgili bir şekilde seçmiş olmak bana bu konuda yeterli birikimi sağlamıştı. Aldığım dersler arasında mimarlık tarihi ve sanat tarihi dersleri olmakla beraber, tez danışmanım Prof. Dr. Zuhale Kaynakçı Elinç'in "Akdeniz Ortaçağ Bahçe Kültürü" ve yine ondan aldığım Uzmanlık Alan Dersi'nin bu çalışmayı yazarken ya da bu konuda uzmanlaşmamda etkili olduğunu düşünmekteyim.

İnternet çağında bu tezi yazıyor olmak aslında çok şanslı olduğum anlamına geliyor. Birçok müzede bulunan eserlere, yazma kitaplara kolayca ulaşabildim. Aynı şekilde antik literatür kaynaklarının orijinallerine ulaşabilmek hem maddi anlamda külfetli hem de zaman olarak güçtü. Bu tezi yazarken saydığım zorlukları yaşamadım. Online sözlükler yardımıyla Sümerce, Hititçe veya Latince sözcüklerin anlamlarına kolaylıkla ve hızlıca ulaşabildim. Örneğin Cato'nun, Plinius'un orijinal dildeki eserlerine webde kısa bir araştırma sonucunda pdf olarak ulaşabilmek olağanın sınırına ulaşabilmektir. Bizans ansiklopedisi Suda'ya ulaşabilmek, British Müzesi'ndeki eserlere saniyeler içinde ulaşabilmek teknolojinin bana ve çağdaşım olan bilim insanı adaylarına sunmuş bir ödüldü.

Çalışmamı yaparken başta danışman hocam Prof. Dr. Zuhale KAYNAKCI ELİNÇ'e verdiği yüksek lisans derslerinden ve bu çalışmayı hazırlarken yaptığı danışmanlıktan dolayı teşekkür ederim. Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü'nün değerli hocalarına, Orta Çağ Bölüm Başkanımız Dr. Öğretim Üyesi Ekin KAYNAK İLTAR'a enstitümüzde ve enstitümüzün öğrenci işlerinde görevli ve personellere yardımlarından ve anlayışlarından ötürü teşekkür ederim.

GİRİŞ

Genel anlamda bahçe insanlığın yerleşik hayata başlamasıyla beraber ortaya çıktığı öngörülen bir kavram olmakla beraber, ortaya çıkış amacını iki ayrı nedene bağlamak mümkündür. İlki tıpkı tarım gibi bir ihtiyaç olarak insanların gündelik hayatlarında gıda, dinlenme gibi amaçlara hizmet etmesi olarak gösterilebilir. İkinci neden olarak da estetik, eğlence ve dini amaçlarla oluşturulmuş bahçe geleneğinden söz edilebilmektedir. Bu iki durumu Aydın (1993) şu şekilde tanımlamıştır: “Bahçe düzenleme doğadan faydalanmayı ve zevk almayı arttırmak amacıyla mimari yapıları çevreleyen alan ve bitki örtüsünü, insanların istekleri doğrultusunda değiştirme ve değerlendirme sanatı olarak tanımlanabilir.” (Aydın, 1993: 1). Bu saptamadan da yola çıkılacağı gibi insanoğlu vahşi doğanın ehlileştirilmiş bir benzerini duvarlarla çevrili veya çalı, ağaç gibi unsurlarla sınırları belirlenmiş bahçe ortamında bulmayı amaçlamıştır (Gothein, 1928: 3). Bu nedenle insanlık tarihinde bahçe kültürünün ortaya çıkmaya başlamasıyla yani yerleşik hayata geçişin başlamasıyla beraber bitkilerde aşılama-ehlileştirme hayvanlar da ise evcilleştirme gözlemlenmektedir. Bahçenin barınak-konut mimari unsurundan farkı ise doğaya yarı izole bir sistem olmasıdır. Kısaca bahçe kültürü vahşi doğanın tehlikelerden arındırılmış, faydacılık üzerine kurulu aynı zamanda estetik ve doğadan faydalanmayı amaçlayan sistemler bütünüdür.

Bu çalışma yapılırken geniş bir uygarlık tarihi incelemesi ve okuması yapılmıştır. Bu araştırmalarda uygarlıkların bahçe kültürlerinin belirli ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış olduğu saptanmıştır. Bahçe kültürünü aşağıdaki gibi sınıflandırma gereği bu çalışmanın anlaşılabilirliği açısından önemlidir. Uygarlıkların kuruldukları coğrafyalar, etkilendikleri diğer halklar, yaşam biçimleri, inançları, denize uzaklıkları, yaşadıkları coğrafyanın iklimi bahçe kültürüne bakış açıları üzerinde etkili olmuştur. Bahçe fonksiyonel olarak aşağıdaki gibi bir kavram haritasıyla açıklanabilir:

1.Üretim bahçeleri

a. Gıda üretimi (meyvecilik, şarapçılık için bağcılık, sebze bahçeleri, yağ için zeytincilik)

b. Tıbbi bitki üretimi

2.Kültürel bahçeler

a. Zevk bahçeleri ve sosyal bahçeler (konut, saray ve kent bahçeleri)

b. Av bahçeleri

c. Tapınak ve inanç bahçeleri

Orta Çağ bahçeleri üzerine bir çalışma yapılmadan önce Antik Çağ’da bahçe üzerine geniş çaplı bir araştırma yapılması gerekmektedir. Aslında Orta Çağ’da bahçe kültürü genel anlamda Antik Çağ’dan çok da farklı olmamakla beraber bir anlamda Antik Çağ’ın kalıntıları

ve tarihi üzerine kurulmuştur. Örneğin Bizans'ta bahçe üzerine literatürler çoğunlukla Antik dönemin yenilenmesi biçimindedir. Bizans literatürlerinde, kısmen Antik Yunan ve Latin kaynaklı metinlerin devamı niteliğinde eserlerden oluşanlar dışında özgün metinler de önemli bir yer tutmaktadır.

Bu tezde incelenen metinler arasında Latin kaynaklı antik metinlerin üzerine eklemeler yapılarak ve yeniden basılarak meydana gelmiş olan eserler olmakla beraber o dönemde yazılmış özgün eserlere de dikkat çekilecektir. Latin literatürünün etkisinde olan önemli eserlerden biri de *De Materia Medica* adlı eserin eklemelerle yeniden basılmış Bizans nüshasıdır. “MS 1. yüzyılda yaşamış olan fizikçi, botanist ve farmakolog olan Yunanlı bilgin Pedanius Dioscorides, beş cilt olan *De Materia Medica* kitabında pek çok tıbbi bitkiden ve faydalarından bahsetmiştir. Nero Dönemi'nde yaşamış olan bilgin Yunan ve Roma Dönemi tıbbi bitkilerin birçoğunu kitabında resimlemiştir. Tarsus'ta doğmuş olan yazarın kitabı günümüze kadar ulaşabilmiştir.” (Elinç, 2007: 13). Bu kitap o dönemdeki bahçe kültürü özellikle de tıbbi bahçe hakkında ayrıntılı bilgiler verebilecek düzeyde olmakla beraber Orta Çağ için de önemli bir eserdir. Bu konuda Vitruvius'un Mimarlık Üzerine On Kitap adlı eseri önemlidir. Vitruvius'un Roma mimarisi üzerine yazdığı bu eserde sık sık Antik Yunan mimarisinden bahsetmesi, kendi uygarlığını bu köklere dayandırması iki çağın etkileşimi için önemli tespitler sunmaktadır. Bizans'ta bahçe ile ilgili yazılmış olan eserlerden biri de bu tezde de incelenecek olan, 10.yüzyıla ait bir derleme olan, Orta Çağ Yunancasıyla yazılmış, *Geoponica* adlı eserdir. Eser Cassianus Bassus'un derlemesi ve kısmen de özgün çalışması olan *De Eclogia Rustica* adlı eserin üzerine yapılmış eklemelerden oluşmaktadır. Bu eserin diğer ilginç yönü ise Cato, Varro, Columella ve Plinius gibi yazarların da eserlerinden geniş alıntılarının bulunmasıdır. Bu eserin ayrıca Arapça, Latince ve Süryanice nüshaları, çevirileri bulunmaktadır (Decker, 2007: 106). Bu eserde hayvan bakımı, bahçecilik, zeytin yetiştiriciliği, balık havuzu yapımı gibi bahçecilikle ilgili çok geniş bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Orta Çağ'da Bizans bahçeleri üzerine literatür taramasında mutlaka kullanılması gereken önemli bir eserdir. Bahçe hakkında önemli bilgiler veren eserlerden biri birçok yazar tarafından eklemelerin yapıldığı Bizans ansiklopedisi Suda'dır. Bu eser bugün birçok dile çevrilmekle beraber, bilgisayar bilimci Finkel (1998) ve ekibi sayesinde bu esere çevrimiçi olarak ulaşmak mümkün hale gelmiştir.

Orta Çağ Türk literatüründe ise sadece Türkçe metinler çıkmamaktadır. Diğer Türk beylikleri ve özellikle Selçuklu Devleti'nde yazılı kaynakların bir kısmını Arapça ve Farsça metinler oluşturmaktadır. Bu metinler arasında bu konu için önemli görülen eserlerden birisi de Farsça yazılmış olan Mevlâna'nın Mesnevi'sidir. Bu dönem için bahçe üzerine tespitler

yapılacak olan Kaygusuz Abdal'ın eserleri dışında sözlü gelenekten gelen şairlerin eserleri de incelenmeye çalışılmıştır. Örneğin Türk Orta Çağında yaşamış olan Yunus Emre'nin hem sözlü hem de yazılı eserleri bu çağa kadar ulaşmıştır. Literatürlerin verdiği yazılı bilgiler haricinde minyatürlerin olduğunu kitaplar da bu çalışmada incelenmiştir. Varka ve Gülşah mesnevindeki minyatürler çoğunlukla bitkiler ve ağaçlarla süslenmiş olmakla beraber bu çalışmada kullanılan kaynaklarından biridir.

Anadolu Orta Çağı'nda bahçe kültürü unsurları mimari eserler ve yazılı eserler aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Selçuklu kültürünü incelerken Türk beylikleri, İran kökenleri ve Bizans kültürüyle karşılıklı etkileşimleri, çalışmayı sonuca götürmede fayda sağlayacaktır. Orta Çağ Anadolu topraklarında yazılı metinler dışında mimari kalıntılar da bu çalışmanın esas konularından biri olacaktır. Selçukludaki köşk, kervansaray, cami, külliye gibi yapılarda bulunan bahçe, sulama sistemleri, havuz gibi unsurlar incelenecektir.

Bu çalışmada literatür kaynakları taranırken ve seçilirken üç koşul üzerine odaklanılmıştır:

1. Eserin yazıldığı çağda önemli bir etki bırakması
2. Eserin yazıldığı çağın kültürünü ve bu kültürün geçmiş kökenlerini yansıtması
3. Eserin bahçe kültürü unsurlarını taşıması

Örneğin yukarıda sıralanan koşulları yansıtan eserler arasında Mesnevi Selçuklu döneminin ve Selçuklu Devleti'nin geçmişini yansıtan bir eser olması bu çalışmanın yapılmasını kolaylaştırmıştır. Aynı şekilde Homeros'un İlyada ve Odysseia'sı, Ovidius'un Metamorphosis'i yukarıda açıklanan koşulları doğrular niteliktedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA BAHÇE

Bu bölümde Antik Sümer, Hitit, Mısır, Asur, Yunan uygarlıklarının bahçe kültürü genel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çok geniş bir tarihi dönem olan Antik Çağ'da çeşitli medeniyetler kurulmuş ve bu aşağıda bahsi geçen medeniyetler incelemeye değer birçok eser meydana getirmiştir.

İnsanlığın bilinen tarihinden itibaren bugüne ulaşan belgeler, yazıtlar, yapılar, bahçe kalıntıları, belirli bir alanda kümelenmiş ehlileştirilmiş bitki topluluklarının kalıntıları Antik Çağ'daki bahçe kültürü hakkında ipuçları sunmaktadır. Carrol (2003)'ün bu konuda tespitleri bahçe kültürünün tarihini çok iyi açıklamaktadır:

“Bahçeler geçici, zamanında onları yetiştiren insanlar kadar kırılgan ve kısa ömürlüdür. Yaratıldıkları toplumların değerleri ile yakından ilişkilidirler. Akdeniz ve Avrupa'nın tüm eski kültürlerinde, bahçeler gıda kaynakları için gerekliydi; ancak başka bir düzeyde zengin ve güçlü villaların, sarayların ilişkili olduğu süs ve çalışma bahçeleri bir zenginlik ve itibar belirtisiydi. Bahçeler birçok durumda, doğrudan tanrılar ve ilahi güçleriyle de ilişkilendirilmiştir. Kökler, yapraklar, saplar, tohumlar ve meyveler gibi eski dikim ve bitki örtüsünün fiziksel kalıntıları ancak bazen uygun koşullar altında hayatta kalırken hem tarih öncesi hem de tarihi dönemlerin bahçeleri için başka birçok kanıt türü bulundurmaktadır. Bunlar, dikim yatakları, hendekler ve bahçe mobilyaları gibi gerçek bahçe özelliklerinden resim ve heykeldeki yazılı kayıtlara, resimsel temsillere kadar uzanmaktadır.” (Carrol, 2003: 8).

Bunlar arasında amforalara çizilmiş bahçe tasvirleri, konut ya da bahçe duvarlarına işlenmiş resimler, rölyefler, mozaikler, çeşmelerin belirli bölgeleri üzerine yapılan işlemler, tavan süslemeleri, ahşaba, taş, mermere yapılmış olan natüralist süslemeler de bulunmaktadır.

1.2. Antik Mezopotamya Bahçeleri

1.2.1. Sümerlerde Bahçe

Sümer uygarlığından itibaren kayıtlara geçmiş medeniyetler dışında Sümer uygarlığı öncesinde siyasi tarihleri hakkında pek bir kaynağın olmadığı sadece yapılan kazı çalışmalarıyla birtakım buluntulara ve yaşayış tarzları hakkında birtakım bilgilere ulaşılan insan toplulukları da bahçe kültürü açısından incelenmeye değerdir.

Sümer uygarlığı ilk önemli kentleri kurmuş toplumlardan biridir. Yerleşik hayat, tarım, ticaret etkinlikleri, üretim etkinlikleri bu uygarlığı bahçe kültürü açısından incelenmesini zorunlu hale getirmiştir. Sümer uygarlığı da ancak iki şekilde incelenebilir. İlki arkeolojik buluntular ile ikincisi ise yazılı kaynaklarla mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada ilk olarak bazı Sümer yazılı kaynakları incelenip daha sonra ise arkeolojik buluntularla desteklenecektir. Sümerler'in diğer Mezopotamya uygarlıklarını da etkileyen çivi yazısını

keşfetmeleri sayesinde bahçe kültürü üzerine bazı kaynaklara ulaşmak mümkün hale gelmiştir. Sümerlerin tahıl tarımı yaptığı, palmiye bahçelerine sahip olduğunu tabletlerde bulunan hiyeroglif ve rölyefler aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Sümerlerde sebze bahçesi olarak bilinen hortus (Hasol, 1976: 65) örneklerinin olduğunu bilinmektedir. Sümerlerde bahçe arazilerinde yetiştirilen “diğer bitkiler, soğan ve salatalık gibi sebzelerdir. Bunlar gastronomik olarak çok arzu edilmesine rağmen, muhtemelen büyük bir besinsel veya ekonomik öneme sahip değildir. Üzüm, incir ve hatta belki elma gibi bazı meyve ağaçları da yetiştirilmekteydi.” (Crawford, 1991: 68).

Çığ (2015)’in Gılgamış Destanı aktarımında, bu konuda yazılmış birçok eserde Sümer kaynaklı çivi yazısı çeviri eserlerinde, bahçe ve bahçe ile ilgisi kavramlara ayrıntılı bir biçimde ulaşılmaktadır. Sümer dilinde bahçe ‘sar’ diye adlandırılmakta ve ‘sarrakani’ (bahçe arsası), ‘sakarmu kiri’ (meyve bahçesi) gibi başka kullanımlara da sahip olduğunu tespit edilmiştir (Lev. 1).

Gılgamış destanında ise sıkça bahçe hakkında ayrıntılara ulaşılmaktadır. Bu ayrıntıların sadece ‘bahçe’ şeklinde genel anlamalı bir sözcüğün kullanımı olmaması, bahçe ve bahçe türleri ile ilgili ayrıntılara da yer verilmiş olması o dönemde bahçe kültürünün ne denli önemli olduğunun ispatlanması açısından önem arz etmektedir:

“O sırada kulenin altından bir kartal uçuyormuş. Çocuğun düştüğünü gören kartal, hemen onu sırtına almış ve bir hurma bahçesinin kenarına büyük bir dikkatle bırakmış; onu bırakırken bahçıvan görmüş. Ne olduğunu anlamak için yanına yaklaşıncı güzel bir bebekle karşılaşmış. Hemen onu alıp evine götürmüş. Karısı ile birlikte “her şeyi gören ve bilen” olsun diye ona aynı anlama gelen “Gılgames” adını vermişler.” (Çığ, 2015: 10).

Yukarıda da bahsedildiği gibi, sıradan bir bahçe değil hurma bahçesi bu alıntının mekânını oluşturmaktadır. Aynı zamanda o dönemde bahçe ile ilgili bir meslek olan bahçıvanlığın da buradaki varlığı Sümer’de bahçe üzerine çok daha fazla buluntunun olduğu anlamına gelmektedir.

Bu alıntılarda ise Sümer uygarlığında bahçe ve tarımın ne denli gelişmiş olduğu metinlerden kolaylıkla çıkarılmaktadır:

“Onlar bu topraklara gelir gelmez, gürül gürül akan Fırat ve Dicle nehirlerinin taşan sularını kanallara alarak, kuru toprağı sulamışlar, bataklıkları kurutmuşlar, bağlar, bahçeler yaparak her türlü ürünü yetiştirmeyi bilmişlerdi.” (Çığ, 2015: 14).

“Şehir duvarının dışındaki yeşil tarlalar, bahçeler göz alabildiğine uzanıyor, şehrin içini de tapınakların bahçeleri ve parklar süslüyordu.” (Çığ, 2015: 10).

“Güzel Tanrıça çok üzüntülü olarak, bir gün ona gelmiş, bahçesindeki huluppu ağacını kesmesini rica etmişti. Gılgames hemen koşmuştu onun bahçesine. Gördüğüne inanamamıştı. Ağacın köküne ejder gibi koca bir yılan girip yerleşmiş, gövdesine Lilit adlı cin kurulmuş, en tepesine de Anzu kuşu yuvasını yapmıştı. Hepsi

Tanrıça'nın ağacı kesmesine engel olmuştu. Halbuki Tanrıça o ağacı Fırat Nehri'nde sürüklenirken görmüş ve oradan yakalayıp getirerek bahçesine dikmişti.” (Çığ, 2015: 14).

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Sümer uygarlığında bugünün şehirlerinde olduğu gibi şahsi bahçeler, kamuya ait parklar, sulama sistemleri, değerli görülen nadide ağaç ve bitki türleri bulunmaktadır.

Aşağıda Enki ve Ninhursaga tabletinden (Lev. 2) alınmış metinde, bahçe üzerine önemli bir betimleme yapılmıştır:

- “167. en-ki-ke igi-ni im-ma-an-sig-sig ğidru šu bi-in-du
168. en-ki-ke uttu-ra ğiri im-ma-an-gub
169. e-na al-dub-dub-e ğal-u [ğal-u]
170. a-ba-me-en za-e-me-en
171. ğe-e nu-ĝiškiri ukuš ğiškāšhur [ĝiškēstin] ħe-am-še ga-mu-ra-ab-šum
172. uttu šag ħul-la-ni-ta e-e ğal ba-an-taka
173. en-ki-ke duttu-ra munus NI-buluĝ
174. ukuš sur-ra-na ba-na-ab-šum-mu
175., ğiškāšhur gu ul-ul-ba ba-na-ab-šum-mu
176., ğiškēstin ga-ra-an-ba ba-na-ab-šum-mu.”

(Enki ve Ninhursaga tablet, Bottéro ve Kramer, 1989'dan akt Etsl: c.1.1.1,167-176).

Yukarıdaki metnin özgün sözcüklere sadık kalınarak Türkçe 'ye yapılmış çevirisi:

“Enki yüzünü ilgi çekici bir şekle getirdi ve eline bir asa aldı.

Enki, Uttu'nun önünde durdu. Evinin kapısını çaldı.

O sordu: Sen kimsin?

O cevap verdi: Ben bir bahçıvanım.

İzin verirsen sana salatalık, elma ve üzüm vereyim.

Uttu neşeyle evi açtı. Enki, yüce Kadın Uttu'ya, salatalıkları verdi.

Ona sapsarı dışarıda elma verdi.

Üzümleri salkım halinde verdi.”

(Enki ve Ninhursaga tablet, Bottéro ve Kramer, 1989'dan akt Etsl: c.1.1.1,167-176).

Sümer tanrısı Enki ve tanrıça Uttu arasında geçen dini bir metin olan yukarıdaki alıntıda karşılaşılan önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu dönemde üzüm, elma, salatalık gibi bitkiler dışında bahçıvan ve bahçe sözcüklerinin varlığı bu çalışma açısından önemlidir. Bu metnin devamında bazı bitkilerin yaratılış öykülerine yer verilmektedir. Su, zekâ ve yaratmanın tanrısı olan Enki adına Eridu şehrinde önemli tapınaklar yapılmıştır. Bu tapınakların temellerinin bu çağda hava araçları ya da uzaydan çekilmiş fotoğraflarla görülebilmektedir. Bu sit alanında çağdaş dünyaya aktarılmış bazı mimari kalıntılar da mevcuttur.

“360. i-ne-eš ud-da niĝ ki-šar-ra-ke

361. lugal kalam-ma en dnin-urta-ra su-ud-bi-še mu-un-ħul-e-eš

362. gan-ne še gu-nu a mi-ni-in-šum

363. buru pu-kiri-ke šu gurun im-mi-in-il
364. guru-du-de guru-du-re gu im-mi-in-gur-gur
365. en-e kalam-ta kar im-ta-an-ed
366. diğir-re-e-ne ur-bi mu-un-sag
367. dnin-urta a-a-ni me-teš me-i-i-ne.”

(Enki ve Ninhursaga tabletı Römer, 1993’den akt. Etsl: c.1.6.2,360-367).

Yukarıda bahçe ve tarım üzerine buluntular tespit edilen metnin özgün sözcüklere sadık kalınarak Türkçe ’ye yapılmış çevirisi:

“Şimdi, bugün, tüm dünyada, ülkenin kralları çok uzaktaki Lord Ninurta’ya seviniyorlar. Ekili tarlalarda benekli arpa için su sağladı, bahçede ve meyve bahçesindeki meyvelerin hasatını üst üste yığdı. Tahıl yığınlarını tepcecik gibi yığdı. Efendi, ticaret kolonilerinin Sümer ülkesinden yükselmesine neden oldu. Tanrıların arzularını tatmin etti. Ninurta’nın babasını gerektiği gibi övdüler.” (Enki ve Ninhursaga tabletı Römer, 1993’den akt. Etsl: c.1.6.2, 360-367).

Sümerlere ait bahçe kültürü buluntuları literatürler aracılığıyla tespit edilebilmektedir. Sümerlerin mimari kalıntılarından yola çıkarak da bahçe kültürü unsurlarına ulaşılmaktadır; ancak bu buluntuların Sümer Devleti’nin üzerine uygarlıklar kurmuş olan Sami topluluklarına ait buluntular ile kaynaşmış durumda olması nedeniyle, bu konunun devamının aşağıda bulunan bölümde açıklanması uygun görülmüştür.

1.2.2. Asur-Babil ve Mezopotamya’nın Sami Uygarlıklarında Bahçe

Birbirlerine çok yakın coğrafi bölgelerde uygarlık kurmuş olan Sami kökenli Asur ve Babilliler benzer kültürel unsurlar taşımaktadır. Bu çalışmanın amaçları açısından birlikte incelenme gerekliliği doğmuş olmakla beraber Asur ve Babil uygarlıklarıyla ilişkili kavimler de bu kültür açısından önemlidir. Bu Sami uygarlıkları arasında, Asur ve Babil uygarlıklarında geniş etkileri olan Kalda, Akad, Aram kavimleri bulunmaktadır.

Çok geniş bir dönemde medeniyet kurmuş olan Asur ve Babilliler ve bu uygarlıklarda bahçe, genel bir kent peyzajı haricinde ‘av bahçeleri’ ve ‘tören bahçeleri’ şeklinde de bulunmaktadır. Asur-Babilliler dünya tarihinde ilk sayılabilecek askeri geçit törenlerini yapmışlardır. Bu törenlerin bahçelerde (av bahçeleri ya da saray bahçeleri) yapılması bu çalışma açısından önemlidir. Bu av bahçeleri kral ve soyluların özel etkinlikleri sebebiyle kral ve askerleri eşliğinde kullanılmaktaydı. Bu bahçelere ilişkin rölyefler Asurluların birçok döneminde öne çıkmaktadır (**Lev. 3**), (**Lev. 4**). Asurlular’da ve genel olarak Mezopotamya’da bahçeler sulama nedeniyle genellikle nehir kenarlarına kurulmuştur. Bu durum Fırat ve Dicle nehirleri ve onların kollarıyla ilintilidir. Asur-Babil uygarlıklarında törenlerin bahçelerde yapılması geleneği hakkında Mutlu (2012)’nin tespitleri önemlidir: “Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan hükümdarlar kraliyeti ve dini eylemleri etkileyen hayati

kararlarda önemli rol oynamışlardır. Kral otoritesini güçlendirmek için dini kullanmıştır. Babil’de saray bahçesinde krallığın törenleri yapılmıştır.” (Mutlu, 2012: 55-56).

Asur-Babil uygarlıkları Sümerlerin dilinden, dini inanç ve geleneklerinden, devlet sisteminden etkilenmiş ve uygarlıklarını bu devletin üzerine kurmuşlardır. Tüm Mezopotamya uygarlıklarında olduğu gibi Asur-Babil uygarlıkları da dini inanç ve gelenekleri farklı kültürlerin etkileşimiyle oluşmuştur. Aşağıda açıklanan metinde Babil’de tapınak bahçelerinde yapılan ibadetin ayrıntılarına yer verilmiştir:

“Yeni yıl festivalinin yedinci gününde neler olduğu hakkında maalesef hiçbir bilginiz yoktur. Sekizinci günde âyin alayı Akītu’nun evi denilen tapınağa gelerek burada Marduk’un tanrıların düşmanı Tiamat’a karşı kazandığı galibiyet ifadesi olan Babil Yaratılış Destanı Enuma Eliş okunarak bu olay temsili olarak canlandırılıyordu. Tanrılar bugün kaderleri belirliyordu. Bu ilk olarak Esagila’da Nabû’nun tapınağında yapıldı. Marduk tanrıların bu tapınağına getirilirdi. Diğer tanrılar tarafından baş tanrıya hediyeler sunulurdu. Kaderlerin belirlenmesinden sonra tanrılar kentin içinden nehirde bir geziye başlardı. Yolun sonunda tanrılar teker teker arabalara yerleştirilir ve Akītu evine hareket edilirdi. Tapınağın bahçesinde tanrılar ve ataların ruhları için kurbanlar kesilir ve topluca yemek yenirdi.” (Mutlu, 2012: 71).

Yukarıdaki açıklamaya benzer bir rölyef, bu konuya biraz daha açıklık getirmektedir (**Lev. 5**). Asurbanibal’ın kraliçeyle bahçede içki içtiği kabartmada çalgı çalan müzisyenler, palmiye yaprağıyla kralı serinleten hizmetçiler bulunmaktadır. Arka planda bulunan ağaçlar arasında palmiye ya da hurma olması muhtemel 3 tane ağaç bulunmaktadır. 2 tane de geniş yapraklı gövdesinin dibinde budanma izleri bulunan ağaçlar dikkat çekicidir. Kralın kafasının üzerinden geçen sarmaşığın üzüm asması olma ihtimali bulunmakla beraber kesin bir sonuca varmak doğru olmayacaktır. “Kral tıpkı Antik Yunan ve (Roma) tasvirlerindeki gibi uzanarak içki içmektedir.” (Dalley, 2013: 171). Sol köşedeki ikinci ağaca asılı kesilmiş başın resimde olması eğlencenin bir savaş sonrası ziyafeti olduğu fikrine vardırabilir. “Asur’daki içki partilerinde eğlence sohbet, şarap, müzikle yapılmaktaydı. Muhtemelen dansçılar ve akrobatlar, soytarılar ve şairlerden oluşmaktaydı. Avlular eğlence için toplanılan her yerde, saray mensuplarının bilgelik edebiyatını okudukları, zekalarını ve marifetlerini uyguladıkları, kralın zevki ve eğlencesi için soytarıların kaba şakalar yaptıkları yerlerdi.” (Dalley, 2013: 170).

Houston ve Hornblower (1920) Antik Mısır, Asur ve Pers Kostümleri isimli kitabında bu uygarlıklardaki eşyalar ve giysilerden bahsetmiştir (Houston ve Hornblower, 1920). Asurluların günlük yaşamda kullanmış olduğu altın ya da bronz aksesuarlar arasında ağaç ve bitki motifleri tespit edilmiştir (**Lev. 6**). Birçok Asur kabartmasında olduğu gibi palmiye şeklinde aksesuarlar günlük yaşamda bahçenin ve ağaçların önemi hakkında bilgiler sunmaktadır.

Aşağıdaki Asur dönemine ait çevirisi yapılan şiirdeki bahçe unsurları dikkat çekicidir. Meyvelerle dolu ve kuş sesleriyle canlı bir bahçe tasviri yapılması önemlidir. Nabu ve Tashmetu Akadlardan beri Mezopotamya'daki Tanrı ve Tanrıçalardır. Tanrı-Tanrıça Nabu ve Tshmetu arasında geçen diyalog aslında insana ait duygu ve yaşantıları yansıtmaktadır:

“Lordum, yüzüğünü tak, gel bahçeye beraber eğlenelim.

Düzlükte baldırları ceylan olan Tashmetu,

Ayak bilekleri Siman elması olan Tashmetu,

Topukları obsidyen olan Tashmetu.

Neden, neden süslendin Taşmetu'm?

Böylece seninle bahçeye gideyim Nabu'm.

Bahçeye, bahçeye ve rabbime gitmeme izin verin.

Meyvenin koparılışını gözlerim görsün,

Kulaklarım kuşlarınızın cıvıltısını duysun.

Günlerinizi bahçeye ve efendiye bağlayın,

Gecelerinizi güzel bahçeye bağlayın.

Taşmetu'm benimle bahçeye gelsin.

Meyvenin koparılışını gözleri görsün.

Kulakları kuşlarımdan cıvıltısını dinlesin.”

(Dalley, 2013: 170).

1.3. Antik Hitit Bahçeleri

1.3.1. Hitit ve Luvi Metinlerinde Bahçe

MÖ 1600'den MÖ 1200'lü yıllara kadar varlığını sürdürmüş olan Hitit Devleti 400 yıllık bir geçmişe sahip bir uygarlıktır. Bir Hint-Avrupa kavmi olan Hatti Devleti'ni ele geçirerek egemenlik kuran Hititliler de Hint-Avrupa dillerinden birini konuşmaktaydı. Bu 400 yıllık süreçte antik Anadolu topraklarında önemli bir güç haline gelmiş çeşitli kavimlerle kültürel ve siyasi ilişkileri olmuştur. Hattilerin uygarlığı üzerine kurulmuş olan Hitit Devleti Anadolu coğrafyasının birçok yerine dağılmış olmakla beraber kendi egemenlikleri altında bir topluluk olan Luvilerle de önemli münasebetleri bulunmaktadır. Hititlerin Luvice dilinde yazılmış tabletleri ya da duvar yazıları da bu konuda önemlidir. Bu çalışmanın amacı antik Anadolu siyasi tarihini yazmak ya da Anadolu dilleri üzerine filolojik bir çalışma olmadığı için diğer önemli olan Palalar, Kizzuvattalar, Kariatlılar gibi kavimler ayrıca ayrı bir başlık altında çalışılmayacaktır. Ayrıca Hitit-Luvi boylarının Yunan kavimleriyle etkileşimleri uzun bir tarihsel süreç içerisinde gelişmektedir (Akurgal, 2003: 51-53).

Hititlerde bahçe kültürü üzerine çok fazla kaynağa rastlanılmaktadır. Hititlerin çivi yazısı ve hiyeroglif (Özellikle bu devlete bağlı bulunan Luviler, aslında tarihsel süreç içerisinde Hitit kültürünün devamı da sayılabilirler.) kullanmış olmaları yazılı metinlerinin bu

çağa aktarılabilmesine olanak sağlamıştır. Hüküm bildiren bu metinler o döneme ait hukuki tüzüklerdir. Bu yasaların uygulanmasının açıklandığı metinlere, çağdaş hukukta kullanılan tüzük sözcüğünü kullanmak yerinde olacaktır. Aşağıdaki metinde I. Tuthaliya ve I. Arnuwanda dönemine ait hüküm bildiren metinlerde geçen mimari ve bahçecilik üzerine bulgular tespit edilmiştir:

“ḥaniiššuwaarmakán kuit awaan katta muummieetta naat kuuttaš awaan arḥa daaškándu naašta šamanuuš teekkuušnuuškándu namma kislaḥ éinnuda ékariimmi étarnuúeeš ša gištirḥia gišmúsar giškiri geštin sigin úedaanteeš ašaandu.” (Miller, 2013: 227).

Yukarıdaki metnin çevirisi İngilizce Miller (2013)’den faydalanılarak ve Hititçe sözcüklerden karşılaştırmalı olarak Türkçe’ye çevrilmiştir: “Parçalanmış siva duvarlardan düzenli olarak kaldırılacak ve temel taşlarını ortaya çıkaracaktır. Ayrıca, harman zemini, saman ahır, türbe ve meyve bahçeleri, bahçeler ve bağlar için su tesisatı uygun şekilde inşa edilmelidir.” (Miller, 2013: 227).

Giskiri Hitit dilinde bahçe anlamında bir sözcüktür. Hititlerde bahçe üzerine çok fazla özel sözcük bulunmaktadır. Örneğin bahçede içilen çorba için ‘tugiskiri’ bahçıvan için ‘salunu giskiri’ tamlaması kullanılmaktadır. Metinde geçen ‘geštin’ üzüm bağı için kullanılmaktadır. Hititlerin metinlerinde geçen başlıca bahçe ağaçları şunlardır: zeytin, kayısı, elma, muşmula, incir ve üzüm (Hoffner ve Güterbock, 1997: 128).

Yukarıdaki çivi yazılı tablet çevirisinden de anlaşılacağı üzere Hititler, bahçe ve bununla ilişkili mimari yapılar üzerine tüzükler oluşturmuştur. Bu metinlerde ayrıca askerlerin nöbet tutma şekilleri, şehir kapılarının güvenliği, şehir duvarlarının güvenlik amacıyla nasıl kullanılacağına dair tüzükler de bulunmaktadır.

Hitit literatürü haricinde duvar resimleri, taşta oyulmuş rölyefler ve arazi çalışmaları sonucu bu uygarlığın bahçe kültürü üzerine daha ayrıntılı bilgiler sağlanabilir. Geç Hitit dönemine ait Kayatepe Höyüğü’ndeki (Karatepe Aslantaş Açık Hava Müzesi) kabartmalarda palmye ya da hurma ağacının altındaki emziren kadın-tanrıça bu konuda önemli bir bulgudur (**Lev. 7**). Ayrıca kabartmanın bir kısmında bireysel av sahneleri bulunmaktadır. Ceylanı taşıyan avcı ve aslanı avlamaya çalışan avcı tasviri (**Lev. 8**) Asur av bahçelerindeki tasvirlerle konu bakımından benzerlik taşımaktadır. Aslanı avlayan avcı tasvirinde sağ tarafta bulunan kuş, *şahinle avlanma geleneğinin* kökeni olduğu araştırılabilir bir bulgudur.

1.4. Antik Mısır Bahçeleri

Nil nehri ve onun kollarında hayat bulan Mısır uygarlığında bahçe kültürü geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmektedir. Antik Mısır MÖ 3100 yılından MÖ 332 yılına kadar çeşitli (Mısır ya da yakın bölge kökenli) devletlerin hakimiyet kurduğu, hanedanların değiştiği

geniş bir uygarlık tarihidir (Hasol: 1979: 352). Bu tarihten sonra Ptolemaios Krallığı (MÖ 332–MS 30) ile Helenistik döneme giren Mısır’da iki büyük uygarlığın melezinden doğan yeni bir kültür var olmuştur. Helenlerden sonra MS 641 yılına kadar Roma ve Bizans hakimiyetinde kalmış olan Mısır, bu tarihten sonra İslam dini ve kültürünün etkisi altında kalarak yeni bir döneme girmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Antik Mısır incelenecek olmakla beraber Fatımi ve Memlûk Mısır’ında da bahçe kültürün ayrıca burada belirtilmesi uygun görülmüştür. Afrika kültürünü Avrupa ve Küçük Asya’ya taşıması nedeniyle Mısır uygarlığının incelenmesi uygun görülmüştür.

Yukarıda da sıralanan gerekçeler doğrultusunda Mısır bahçeleri çok geniş bir araştırmanın konusudur. Bu çalışmada belirli bir kesit sunulmaya çalışılacaktır. Dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi de çöl iklimi ve bu iklimin meydana getirdiği olumsuz etkilerin bahçe kültürü çalışmalarını zorlaştırmasıdır. Mısır bahçe kültürü araştırmalarında 3 ayrı yönteme başvurulabilir. Bu yöntemler aşağıda sıralanmıştır:

- 1.Mimari kalıntıların incelenmesi
- 2.Duvar ve mezar resimleri, rölyefler
- 3.Literatür kaynakları

Antik Mısır’da duvar ve mezar resimlerinde bahçe unsurları tespit edilmiştir. “Mısır’a ait konut ve saray bahçelerine ait çok fazla yazılı kaynak olmamasına rağmen, mezarlardaki resimlerden, Mısır konut ve saray bahçelerine ait bilgi edinilmektedir.” (Elinç, 2007: 17).

Carrol (2003) bu konuda bazı tespitlerde bulunmuştur:

“Eski bahçelerdeki mevcut kaynaklar, bazı kültürlerin tanınabilir büyük bir bahçe geleneğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Mısır’da bahçe, tarım ekonomisinde nüfusun sayısız temel ürününü tedarik etmesinde önemli bir rol oynamakla kalmamış, aynı zamanda lüks ve dinlencenin yanı sıra ilahi nimetle de ilişkilendirilmiştir. Mısırlılar tanrıların tapınaklarının bahçelerinde yaşadıklarını hayal ettikleri gibi, yeryüzündeki ilahi yöneticiler olan firavunlar da saraylarının içinde ve çevresinde geniş bahçelere sahipti. Bir sonraki daha iyi bir yaşamda, Mısırlılar genellikle mezar resimlerinde ve Ölüler Kitabı’nda temsil edilen bahçelerin, zevklerini ve gölgeli huzurunu paylaşmayı umuyorlardı.” (Carrol, 2003: 8).

Chicago Üniversitesi’nin Antik Mısır’ın mezar, saray, tapınak, konut ve duvar resimleri hakkında yayınladığı *Ancient Egyptian Paintings* adlı eserde bu uygarlıkta bulunmuş eserlerin bazıları için katalog çalışması yapılmış, nerede ne zaman bulunduğu, özellikleri hakkında açıklamalarda bulunulmuş, açıklamalar ve görseller 3 cilt halinde yayınlanmıştır (Davies ve Gardiner, 1936a; Davies ve Gardiner, 1936b; Davies ve Gardiner, 1936c).

Beni Hasan’da bulunan MÖ 1920-1900 yıllarına ait Khenemhotpe mezarlarındaki incir toplayan adamlar tasviri (**Lev. 9**) bu konudaki bilinen bir eserdir. “Mezar duvarlarındaki resimlerin olduğu bu mezarın Oryx isimli feodal bir prence ait olduğu tespit edilmiştir.”

(Davies ve Gardiner, 1936c: 18). Aynı yerde bulunan akasya ağacındaki kuş tasvirleri Mısır'da bahçe kültürü üzerine fikir edinilebilecek buluntular arasındadır (**Lev. 10**). Tebes'te bulunan III.Tutmosis dönemine MÖ 1475-1448 yıllarına ait Minnakht mezarında bulunan bir bahçede cenaze törenini tasvir eden resim, sistemli bir bahçe örneğidir. Resimde ayrıca bir havuz, mimari bir yapının basitçe çizilmiş bir planı andıran perspektifi, bu çizim üzerinde iç ve dış bahçenin duvarlarla ayrılmış olması dikkat çekicidir. Resim üzerindeki bitkiler papirüs, iki ayrı çeşit hurma ya da palmye çeşidi, geniş yapraklı bir ağaç çeşidi ise resmin geneline yayılmış durumdadır (**Lev. 11**). Bu resim “Yüksek dereceli bir memurun mezarından büyük bir sahnenin parçasıdır. Bu sahnede, onun mezarı veya küçük bir tapınağın önünde, merhumdan önce yapılan bazı cenaze törenleri ya da merhumun bahçesine ait bir görüntü tasvir edilmiştir.” (Davies ve Gardiner, 1936c: 54).

British Müzesi'nde bulunan, Mısır bahçelerindeki havuz detayları için incelenmesi gereken MÖ 1420-1375 yıllarına ait resim, bu konuda elde edilmiş bir buluntudur. Havuzun kenarında ya da içinde bulunan papirüsler dikkat çekicidir. Sağ üst köşede ise meyveleri toplayıp istiflemiş bir kadın tasviri bulunmaktadır (**Lev. 12**). “Ağaçların arasında hurma ve dum palmyesi, adamotu, çınar ve bir ihtimal akasya da bulunmaktadır.” (Davies ve Gardiner, 1936c: 132).

Bazı Eski Mısır resim yazılı metinlerde (**Lev. 13**) bahçe üzerine buluntular mevcuttur: “Bahçedeki köşk hazır olsun: bak, içine oturmaya geldim.” (Allen, 1999: 370). Bu cümleler Eski Mısır'da bahçe köşklerinin varlığı hakkında önemli tespitlerin yapılmasını kolaylaştıracak etkenlerden biridir. Bu bahçe köşkleri tarih içinde Bizans'ta ve Selçuklu'da görülmekle beraber aslında İslam uygarlıklarında da hâkim bir unsurdur. İslam öncesi Türkler'de de aslında çadır ve bahçe köşkü unsurları önemli birer araştırma konusudur.

Eski Mısır resim yazılı metinlerinde şarap, meyve ağacı, meyve, bahçe ve bahçıvan sözcüklerini ya da tasvirlerinin karşılığı olan fonogram ve ideogramlar mevcuttur. Bu fonogram ve ideogramlar aşağıda metnin içinde gösterilmiştir (**Şekil 1**). Allen (1999) Middle Egyptian An Introduction To The Language And Culture Of Hieroglyphs adlı çalışmasında Mısır hiyeroglifleri ve bunların kökenleri, anlamları üzerine geniş çaplı bir çalışma yapmıştır. Bu görsel odaklı yazı biçiminden bahçe tarihi unsurlarının tespitinin yapılması mümkündür.

Gothein (1928) Mısır'da bahçeciliğin ilk olarak tarım ve buna bağlı besin üretimiyle başladığını savunmaktadır:

“Nil'in suları barajlar, teraslar ve savaklar tarafından düzenlenen ayrıntılı bir kanal ağı tarafından, ülkenin daha yüksek ve daha uzak bölgelerine getirildi. Tüm bahçecilik, tam olarak bitkilerin kâr amaçlı bakımından ortaya çıktı. Bu ihtiyaçlar arasında yenilebilir meyveler, kereste ve gölge ihtiyacı sayılabilir. Mısırlı bunu istedi ve bahçesinden aldı.” (Gothein, 1928: 4).

Aşağıdaki açıklamalar da bu savla ilgilidir. Diğer uygarlıklarda olduğu gibi Mısır'da da bahçeciliğin ya da bahçe peyzajının tarım etkinlikleriyle (sulama, ekim, bitkileri tanıma ve sınıflandırma, tarımsal alet üretimi) başladığını ve bu doğrultuda geliştiğini söylemek doğru olacaktır.

Şekil 1: Antik Mısır Yazınında Kullanılan Fonogram ve İdeogramlar



Kaynak: (Allen, 1999: 434-435).

Bu fonogram ve ideogramlar sırasıyla, yukarıdan aşağıya “tahıl yığını, keten demeti, meyve sepeti veya tahıl aynı zamanda sebzeler anlamına gelmektedir. Daha sonra sırasıyla kamış demeti, rozet çiçeği, üzüm asması anlamına gelmektedir. Alttan ikinci sıra üzüm asması olarak kullanımı dışında başka bir varyantında ise şarap, bahçıvan olarak kullanılmaktadır. Son sıra ise şarap ya da zeytinyağı presi olarak kullanılmıştır.” (Allen, 1999: 434). Allen (1999)’un açıklamalarını yaptığı, Orta Mısır dönemine ait yazılı metinlerden oluşturulmuş sözlükte lotus, palmiye, papirüs, buğday, saz, kamış gibi bitki adları geçmektedir. Ayrıca bahçe çiti, duvar, balta, orak, saban, dirgen (tırmık), saksı gibi tarım ve bahçeyle alakalı sözcükler tespit edilmiştir.

Antik Mısır’da üzüm bağcılığı ve şarap yapımının oldukça ileri seviyede olduğunu tespit edilmiştir. Bu hususta çizilmiş olan tasvirlerde üzüm bağının biçimlendirilişi, üzümün toplanışı, suyunun sıkılması, küplere doldurulması hakkında ayrıntılara yer verilmiştir (Lev. 14).

Antik Mısır, ne kadar da uzak bir geçmiş olsa da hiyerogliflerin mezarlara, saraylara veya çeşitli yapılara yazılması literatür kaynaklarına ulaşılmasını sağlamıştır. Duvar yazıları haricinde bu dönemden kalmış papirüsler ve ostrakonlar mevcuttur. Bu konuda Kral Amenemhet'in talimatları olan, oğlu Sesostri's'e hitaben hieratic yazıyla yazılmış (Lev. 15), bir metin tespit edilmiştir:

"Kendime altınla süslenmiş bir ev inşa ettim.

Lapis lazuli taşından tavanı,

Gümüş duvarlar, akasya ağacından zeminler,

Bakır kapılar, bronz cıvatalar..."

(Lichtheim, 1975: 132).

Metinden o dönemin saray ve konut mimarisi hakkında belirli fikirlere ulaşılmaktadır. Ayrıca Lapis lazuli taşı Mezopotamya uygarlıklarında da önemli bir mücevherattır.

Aşağıda MÖ 1900'lu yıllarda yazılmış olan bir papirüste ölüm temalı lirik bir şiir tespit edilmiştir. Nilüferler ve mür ağacının kokusunun şiirde imge olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bu koku kültürü bize Mısır'da tapınak, konut ya da süs bahçelerinde *kokulu bitki yetiştirme geleneği* hakkında ipuçları sunmaktadır:

"Bugün önümde ölüm

Hasta bir adamın iyileşmesi gibi

Hapsedildikten sonra dışarı çıkmak gibi.

Bugün önümde ölüm

Mür kokusu gibi

Bir esinti gününde yelken altında oturmak gibi.

Bugün önümde ölüm

Nilüfer kokusu gibi

Sarhoşluk kıyısında oturmak gibi.

Bugün önümde ölüm

İyi bilinen bir yol gibi

Sanki savaştan eve dönen bir adam gibi.

Bugün önümde ölüm,

Gökyüzünün açıklığı gibi

Bir adam görmezden geldiği şeyi keşfettiğinde olduğu gibi.

Bugün önümde ölüm,

Bir adamın evini görmek için can atması gibi

Yıllarca esaret altında kaldığında."

(Erman'dan akt. Lichtheim, 1975: 168).

Bir bahçıvanı betimleyen Antik Mısır şiiri dikkat çekicidir:

"Bahçıvan taşıma direğiyle geliyor.

Omuzları yaşlılığın omuzlarıdır.

Uzuvları boyunduruktan şişmiş,

Ve o deri ve kemiktir.
Sabahı sebzeleri sulayarak geçirir,
Ve akşam ise otları.”
(Foster, 2002: 36).

Foster (2002) papirüsler ve diğer literatür içerikli metinleri derleyerek Antik Mısır Literatürü adlı eserde toplamıştır. Bu çalışmanın Mısır bölümünde duvar resimleri ya da mimari buluntularla literatür buluntuları karşılaştırılmıştır. Aşağıdaki şiirlerle yukarıda duvar resimleri hakkında yapılan açıklamalardaki bulguların örtüştüğü tespit edilmiştir.

“Ve orada incir ve üzüm buldum.
Ve her çeşit lezzetli yeşillik,
Ve çınar incir ve çentikli incir.”
(Foster, 2002: 37).

“O güzelliklerden mahvoldu:
Pırlıl pırlıl av kuşlarıyla dolu göller ve kıvrımlı havuzlar,
Tanıdık balık ve kümes hayvanlarının bulunduğu çeşmeler...
Oh, parlak ve güzel olan her şey gitti!
Arazi acıyla gerilmiş,
O hırsız kuşlar yüzünden, o yırtıcı kuşlar var ya!
Ülkeyi kirleten Asyalılar!”
(Foster, 2002: 107).

Aşağıda bahçe ve tarım üzerine buluntular saptanan şiir, Sinuhe Masalı (Lev. 16) adlı metinden alınmıştır:

“Asmalarla birlikte incir de oradaydı.
Şarap sudan daha bol akıyordu.
Zeytinle bitmeyen bir bal ülkesi,
Ve her türden meyve dallarına eğildi.
Ve orada arpa vardı ve buğday.”
(Foster, 2002: 131).

Antik Mısır’da duvar resimleri ve literatür kaynakları haricinde mimari yapıların kalıntılarının araştırılmasında da bahçe kültürü unsurlarına ulaşmak mümkündür. Çağına göre ileri derecede matematik ve mimari bir bilgi birikiminin olduğu Mısır’da tapınak, saray ve konut bahçesi buluntuları tespit edilmiştir. Mısırlıların kendilerine özgü sütun çeşitleri, avlu biçimleri, revaklı yapıları dikkat çekicidir. Antik Mısır’da bahçe mimarisi unsurları arasında L, T ve dikdörtgen tipteki süs havuzları tespit edilmiştir. Farrar (2016) ve Gothein (1928) sivil Mısır bahçeleri hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

“Özel mezarlardaki yazıtlar, örneğin Meten (MÖ 2600), erken bir tarihten itibaren Mısır’ın seçkinlerinin kendi villalarını çevreleyen kendi kapalı bahçelerine sahip olabileceklerini öne sürüyor. Arazisinin

duvarlarla çevrili olduğu ve her iki tarafında yaklaşık 105 metrekarelik alan olduğu, su kuşları için ağaçlar, çardaklar ve havuzlarla dolu olduğu, ayrıca yakınlarda bir bağ olduğu tespit edilmiştir.

Ne yazık ki, bu erken dönemin hiçbir bahçesi hayatta kalmadı, ancak daha sonraki bahçelerin temsillerinden (ister gerçek ister hayali), bir bahçede bir su kaynağının var olduğu ve bir kuyu veya havuzun merkezi bir özellik haline geldiği açıktır. Havuzlar genellikle dikdörtgen veya T şeklindeydi. Ağaçlar ve çiçekli bitkiler genellikle havuzun yanındaki yataklara dikilirdi çünkü bitkiler daha sonra havuzdan çekilen su kullanılarak sulanabilirdi.” (Gothein, 1928: 8; Farrar, 2016: 45).

Bu konuda ayrıca Maru Aten Sarayı’nın bahçesi önemli bir buluntudur. Bu bahçenin gerçek plana sadık kalınarak yapılmış rekonstrüksiyon maket çalışmaları (**Lev. 17 a**), (**Lev. 17 b**) ve planı (**Lev. 18**) Mısır’da bahçe mimarisinin açıklanması için önemli görülmüştür.

1.5. Antik Yunanistan’da Bahçe

Yunan tarihi çok geniş bir zaman dilimine ve coğrafyaya dağılmıştır. Yunan halkı kendilerini isimlendirmeleriyle Helenler Antik Yunanistan topraklarına MÖ 2000’li yıllarda göçle gelmişlerdir. Göçebe olan Hint-Avrupa dil ailesine mensup Yunanca konuşan bu topluluk, tıpkı Romalıların Etrüsklerden etkilenmesi gibi Pelasglar adlı uygar bir kavimle kaynaşmıştır. Helen dilini konuşan toplulukların Ege’ye gelmelerinden önce bu bölgede Pelesglar, Minos uygarlığı gibi üstün kültürel özellikli toplulukların hakimiyeti tespit edilmiştir. Helenler bu kavimlerden özellikle denizcilik ve tarım bilgilerini miras almıştır.

Karialılar, Lelegler, Minoslar, Pelasglar gibi Anadolu ve kısmen Girit kökenli kavimlerin tarih içinde yaşadığı Yunanistan’da ve Batı Anadolu’da Helenler göçle geldikleri bu topraklarda zamanla kültürel ve siyasi olarak onları ve mirasçılarını hükümleri altına aldılar. Hititli Luvi halklarıyla da alakalı olan bu toplulukların genel bir tarihi ya da kökenleri bu çalışmanın amacı olmadığını için sadece bazı bilgiler verilmiştir. Birçok Helen literatüründe sıkça adı geçen Pelasglar Yunan kültürüne aidiyetleri tartışmalı olmakla beraber aslında bu çalışma için önemli nokta Helenlerin homojen bir kültüre sahip olmadıklarıdır. Herodot’un bu halk üzerine söylediği bu savı doğrular niteliktedir:

“Dile gelince, Pelasglar ne dili konuşuyorlardı, kesin bir şey diyemem. Eğer bugün yaşamakta olan Pelasgların diline bakarak düşünmek doğru olursa, ki bunlar Tyrsenlerden daha ötede, Kreston denilen kentte oturanlardır ve eskiden bizim Thessalia dediğimiz ülkede otururlardı ve o zamanlar bugünkü Dorlarla sınır komşusuydular, bir de çok eskilerde Atinalılarla komşu olanlar var, bunlar da Hellespontos kıyılarındaki Plakia ve Skylake’de yerleşmişlerdir, ve bir de öbür bütün siteler ki, adları değişmiş olmakla beraber Pelasg siteleridir, eğer diyorum, bu halklara bakarak bir sonuca varmak istersek, Pelasglar yabancı bir dil konuşuyorlardı. Şu hâlde bütün Pelasglar aynı dili konuşuyorlardı ise, bu ırktan olan Attika halkı da Yunanistan’a göçerken kendi dilini bırakmış, başka bir dil almıştır. Gerçekten Kreston ve Plaika’da oturanlar, bugünkü komşularının dilini konuşmazlar, kendilerine özgü bir dilleri vardır; bu da gösterir ki, bu bölgelere göçerken hangi dili konuşuyorlardıysa, bugün de aynı dili konuşmaktadırlar.” (Herodotos, çev. 1973: 39).

Helenler, uygarlıklarının merkezi olan bu Giritli yerlilerden oldukça fazla etkilenmiştir. Kendilerine özgü bir dile sahip, kendi alfabeleri olan, tahıl tarımı, bağcılık, zeytincilik, hayvan besiciliği yapabilen tunçtan aletler yapmış (Bonnard, 2004: 26 C.1) olan bu uygarlığın varlığı hakkında hem arkeolojik kalıntılara hem de literatür kaynaklarına ulaşılmaktadır. Uygarlık tarihi şüphesiz ki Homo Sapiens'in varlığından 21.yüzyıla kadar insanların etnik, kültürel kaynaşmaları sonucu meydana gelmiştir. İonia'nın kültürel ve kısmen etnik ataları sayılabilecek bir uygarlık olan Pelasglar'dan (Pelasgos) başlayarak Helen Tarihi'ne girmek, bu tarihin içinde bahçe kültürü unsurlarını aramaya çalışmak, bu çalışma açısından mantıklı sonuçlar doğuracaktır. Bu çalışmanın amacı Helen uygarlığında bahçe kültürü unsurlarını araştırmaya yönelik olduğu için bütünüyle Helen / Helen olmayan (Hint-Avrupa dili konuşan Ege'ye MÖ 2000'lerde göçle gelen halk) ayrımı yapılarak bir amaca ulaşamayacaktır. Bu nedenle Helen bahçe kültürü Antik Yunanistan'daki uygarlıkların etkileşimleri gözetilerek bütünüyle ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Akurgal'ın Helenlerin Hitit kökenli kavimlerden kültürel anlamda etkilendiği konusunda tespitleri mevcuttur. Örneğin Akurgal (2003) korintli sanatçıların Hitit aslanlarını birebir kopya ettiklerinden bahseder. Akurgal (2003) "Helen sanatçıların Griffon tasvirlerindeki ayrıntıların da Hitit kökenli olduğu" tespitlerine varmıştır (Akurgal, 2003: 151).

Bu çalışmada Minos uygarlığı haricinde Antik Yunan bahçe kültürü bir bütün olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Antik Yunan Bahçesinin Kaynakları

Antik Yunanistan'da bahçe kültürü kaynaklarına ulaşmak maddi buluntuların kısmen kaybolmuş, yok edilmiş olması ya da henüz gün yüzüne çıkmaması nedeniyle zorlu bir çalışma sonucunda elde edilebilir. Bu çalışmada aşağıdaki yöntemler uygulanacaktır:

1. Literatür kaynaklarında bahçe kültürü unsurları
2. Duvar resimleri, mozaikler, amfora ve lekythoslar gibi çömleklerin üzerindeki resimler
3. Bahçecilikte kullanılan budama bıçağı, kürek, çapa ve saksı benzeri unsurlar
4. Doğrudan mimari yapıların kalıntılarının incelenmesi
5. Kültürel mirası devralan uygarlıkların incelenmesi

Bu çalışmanın ana unsurlarından birisi olan literatürlerin taranması, üzerinde önemle durulması gereken ilk koşul olmakla beraber diğer üç koşula da yeterince önem verilecektir.

1.5.2. Homeros ve İonia Kaynaklı Helen Bahçe Kültürü

Bu çalışmanın amaçları Batı Anadolu bahçe kültürünü incelemek olduğu için aslında tüm Antik Yunan kültüründen ziyade İonia (İyonya) kentlerinin biraz daha ön plana çıkarılması gerekliliğidir. İon uygarlığı sadece bu çalışmanın konusuyla coğrafi olarak ilişkili olmasından öte Helen kültürü açısından da Anadolu tarihi açısından da önemlidir. Ayrıca İyon uygarlığı Antik Çağ'daki, bilim ve kültür bakımından en gelişmiş uygarlıklarından biridir.

MÖ 1000'li yıllarda Dor istilasından kaçan İonlar Batı Anadolu topraklarına yerleşerek önem arz eden 12 adet şehir devleti kurmuştur. İonlar yerleştikleri bu topraklarda kendilerinden önce yaşamakta olan ya da yaşamış uygarlıklarla da doğal olarak ilişki kurmuşlardır. **Harita 1**'deki harita İon, Miken, Hitit yerleşkeleri üzerine çizilmiştir. Bu haritada ve çalışmanın her bölümünde yinelenen, dikkat çekilen nokta kavimlerin ve kültürlerin farklı zaman dilimleri içerisinde aynı coğrafyalarda benzer yaşam biçimlerine sahip olduğu gerçeğidir. Buna göre bu etkileşimlerin diğer bilimlerde olduğu gibi bahçe tarihi çalışmalarında da benzer sonuçlar elde edilmesi bakımından kullanılması doğru olacaktır. Aşağıdaki haritada İon, Miken ve Hitit kentlerinin coğrafi olarak yakınlığı ya da doğrudan aynı kent üzerinde farklı zamanlarda hâkimiyet kurmuş olmaları, mimari ve kültürel etkileşimlerinin oldukça yüksek olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Harita 1: İonia Geç Tunç Çağı Haritası



Kaynak: (Sweeney, 2017: 380).

İon uygarlığında doğmuş ve yaşadığı dönemi ve kendinden önceki olayları kısmen aktaran, derleyen Homeros hem dünya hem de Yunan literatürü açısından önemlidir. Homeros'un derlediği ya da yazdığı İlyada ve Odysseia destanları gerçek dışı unsurlar taşımakla beraber birçok tarihi olayı, kültürel unsuru bugüne aktarmaktadır. Bu sözlü kültür tartışması Homer Sorunu olarak çeşitli bilim dallarında hala tartışılan bir unsurdur.

Homeros'un eserleri mimari, bahçe kültürü, inanç, sosyal yapı, gelenekler, yemek ve içki kültürü, evlilik gibi dönem hakkında bilgiler alınabilecek geniş bir kaynaktır. Antik Yunanistan'da bu eserler insanların her anlamda başvuru kaynağı olmuş, kutsal metinleri haline gelmiştir (Homeros, çev. 2008a: 10). Homeros kendinden önceki tarihi anlatmakla beraber, kurgulama biçimi mutlaka yaşadığı İon uygarlığını yansıtmak zorundadır.

Erhat Homeros'u aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

"Homeros, sözlü geleneği sürdüren bir ozandı. Sonraları adını taşıyacak Sakız ozanları gibi o da herhalde saraydan saraya dolaşıp destan okurdu. Yaşadığı dokuzuncu yüzyılın İonya'sında Troya Savaşı, dört beş yüzyıllık geçmişi olan ve dinleyicilerce çok iyi bilinen bir konuydu. Ne var ki Troya yenilmiş, efsanenin süslediği bu olay, Akhalar dediğimiz Yunanistan'dan gelme boyların zaferiyle sonuçlanmıştı. Homeros, Anadolu'da egemenliği ele geçirmiş Yunanistanlılara anlatıyordu destanını." (Homeros, çev. 2008a: 20).

Homeros İlyada'sında çok geniş bir flora bulunmakla beraber Odysseia'da bu biraz daha farklılık göstermektedir. Örneğin İlyada'da defne ağacı geçmemekte, Odysseia'da geçmektedir. Diğer toplumlarda olduğu gibi Antik Yunanistan'da da çiçekli bitkiler önemli birer unsurdur. Friedel'in çiçekler üzerine yaptığı tespit önemlidir: "Yunanlıların en sevdiği çiçekler, gül, zambak, menekşe, çiğdem ve sümbüldü; çelenklerinde en çok mersin, defne, zeytin, ladin ağaçlarının dallarını ve yoğun kokulu bir tür maydanöz kullanırlardı." Gül ile zambak Homeros'ta benzetmelere konu olmuştur: "Örneğin, şafak için 'gül parmaklı', Aias'ın teni için de "zambak kadar narin" der; Aphrodite ise Hektor'un naaşım gül kokulu yağla yuğar." (Friedel, 1999: 30).

İlyada'da geçen yazılı bir tasvirde Akhilleus'u anlatmaya çalışırken kendi dönemindeki su kültürünü yansıtmıştır:

"Kara bir kaynağın sularını
Akıtmak için bahçesindeki bitkilere doğru
Kazmayla nasıl su yolları kazarsa bir adam,
Olukları tıkayan her şeyi söküp atarsa nasıl,
Bir sürü çakıl taşı yuvarlanır akıntının hızıyla,
Sular şarıl şarıl akar yokuş aşağı,
Yolu açan adamı bile geçer çabucak,
İşte ırmak da öyle ulaşıyordu Akhilleus'a."
(Homeros, çev. 2008a: 462).

Su ile bahçe sulama hakkında buradan edinilen bilgiler basit gibi görünse de önemlidir. Metinden hareketle bahçecilikte nelerin kullanıldığını tespit edilmiştir:

1.doğal kaynak suyu kullanımı

2.Kazma ve bu aleti kullanarak su yolu (su kanalı) yapımı

3. Suyun yokuştan akıtılması

3.En önemlisi ise *oluk* adını verilen silindir yapıdaki suyun doğrusal akmasını sağlayan kilden, ahşaptan ya da ilkel betondan üretildiğini varsayılan yapı elemanı

Aşağıda ise zeytin yetiştirme üzerine önemli bir detay bulunmaktadır:

“Bir adam nasıl yetiştirirse körpe bir zeytin fidanını,

Issız bir gölgede bol bol su içirirse ona,

Gelişir güzelim fidan, çiçekler açar bembeyaz.”

(Homeros, çev. 2008a: 388).

Aşağıda ise boreas yeli denilen bir rüzgârın bitkiler üzerindeki etkisi önemlidir. Boreas kuzeydoğudan esen poyrazla eşdeğer bir rüzgardır.

“Güzün yeni sulanmış bir yemiş bahçesini

Boreas yeli nasıl birdenbire kurutursa,

Bahçeye bakan da sevinirse nasıl,

(Bahçenin toprağı kurur, ama

Su geçmiştir ağaçların köklerine)”

(Homeros, çev. 2008a: 464).

Aşağıdaki metinde bahçe peyzajında önemli bir unsur olan bahçe duvarları ve bu duvarların ardında yaşam bulan çiçekli bitkiler hakkında önemli bir yazılı kaynak tespit edilmiştir:

“Zeus’un yağmuru yağınca sağanak sağanak,

Birdenbire kabarır, taşar o ırmak,

Akar hızla, yıkar sınırlarını,

Tutamaz onu üst üste yığılı toprak,

Bol çiçekli bahçelerin duvarları tutamaz onu.”

(Homeros, çev. 2008a: 150).

Yazılı kaynaklarda tespit edilen bitkilerin teyitleri Plinius’un *Naturalis Historia*’sında kolayca yapılabileceği gibi çağdaş Akdeniz’de geniş bir yaşam alanı bulmuş ama Amerika’nın keşfinden sonra bu coğrafyalara yayılmış bitkiler, bu tespitleri yaparken bazı hatalara neden olabilir. Antik Yunanistan’da ya da Anadolu’da bahçe bitkilerinin tespiti karbon tarihleme yöntemleriyle de yapılabileceği gibi duvar resimleri, rölyefler, heykeller, amforalar üzerindeki resimlerle de yapılabilmektedir.

Bu çalışmada bahçe kültürü, insan, doğa, mimari üçgeninde incelenmeye çalışılmıştır. Sıcak Akdeniz ikliminde bahçe insanların zaman geçirdiği, eğlendiği, dini ve geleneksel

ritüellerini gerçekleştirdiği önemli bir mekandır. Aşağıdaki metinde geçen betimleme klasik bir Antik Yunan bahçesini önemli ölçüde anlatmaktadır:

“Tanrı, kalkana koca salkımlar yüklü bir bağ koydu,
Altından güzel bir bağdı bu,
Kara kara üzümler sarkıyordu,
Salkımlar gümüş sııklara yaslıydı boydan boya.
Göktaşından bir hendek çizilmişti,
Kalaydan bir çit çizilmişti çepeçevre
Bir tek dar yol vardı bağın içinde,
Bağbozumunda oradan geçilir yürünürdü,
Kızlar, delikanlılar, çocuklar gibi şen,
Bal gibi tatlı yemişler taşıyorlardı sepet sepet.
Ortada bir çocuk, telleri çınlayan bir saz elinde,
Sesler çıkarıyordu sazdan tatlı tatlı.
Güzel bir türkü çağırıyordu ince sesiyle,
Ötekiler ayaklarını yere vurup uyuyorlar ona,
Sıcıyor, bağıyor, oynuyorlardı.”
(Homeros, çev. 2008a: 424).

Lev. 19’da bulunan kırmızı figürlü lekytos üzerine çizilmiş Tanrıça ve zeytin betimlemelerinin olduğu bir Antik Yunan bahçesi görülmektedir. Sağ köşede çubuklarla desteklenerek dikilen zeytin fideleri görülmektedir. Atina kültürü üslubuyla yapılmış siyah figürlü bir amforada ise çubuklarla zeytin silkeleyen ve toplayan erkek köylü betimlemeleri oldukça önemlidir. Homeros ve diğer antik kaynaklardaki yazılı betimlemeleri doğrular niteliktedir (**Lev. 20**).

Aşağıda Odysseia’da geçen aşılı ve aşısız zeytin tespiti bu dönemdeki tarım ve bahçe teknikleri hakkında önemli bir ipucudur:

“Tırmandı, vardı bir çalılığın dibine,
İki zeytin ağacı vardı orada,
Fıskırıyordu ikisi de bir kökten,
Biri yabaniydi, biri aşılı,
Öyle girmişti ki birbiri içine bu iki ağaç,
Ne esen yelin ıslak gücü geçerdı,
Ne de yağmur sızardı diplerine.”
(Homeros, çev. 2008b: 123).

Aşağıdaki alıntıda Odysseia’da geçen klasik bir Yunan bahçesinin betimlemesi bu dönemdeki flora hakkında önemli bilgiler de vermektedir:

“Bakıyorum, ihtiyar, hiç yabancı değilsin bahçe işlerine,
Bir kusur yok, bağın bahçen pek bakımlı,
Bakımsız kalmamış bu bahçede tek bir ağaç,

İncirler, üzümler, zeytinler, sebzeler ne güzel.”

(Homeros, çev. 2008b: 381).

Aristo'nun Atinalıların Devleti adlı eserinde zeytin ağaçları ve onları korumak üzerine uygulanan yasa dikkat çekicidir:

“Her kabileden bir kişi olmak üzere kurayla on athlothes (yarış düzenleyicisi) seçilir. Bunlar soruşturmayı başarıyla geçirdikten sonra dört yıl işbaşında kalırlar. Panathenaia bayramındaki alayı, müzik yarışlarını, at yarışlarını, idman yarışlarını düzenlerler. Meclis ile birlikte Tanrıça Athena için hazırlanan peplos denen bayramlık giysilerle zeytinyağı testilerini yaptırırlar ve kazanan idmancılara zeytinyağı verirler. Bu zeytinyağı kutsal ağaçlardan toplanan zeytinlerden çıkarılır. Üzerinde kutsal zeytin ağaçlarının bulunduğu tarlaların sahiplerinden arkhon ağaç başına bir buçuk kotyl yağ alır. Eskiden ürünü kent yönetimi kiraya verirdi. Ağaçları kesenleri ya da sökenleri Areopagos Meclisi yargılar, suçlu görülenleri ölüm cezasına çarptırırdı.” (Aristo, çev. 2012: 89).

Gerçekte yaşayıp yaşamadığı bilimsel olarak ispatlanamayan Odysseus efsaneye göre İthaka kralıdır (Homeros, çev. 2008b: 54). İyon denizinin kuzeyinde bulunan İthaka o dönemin Yunanistan'ının en uç noktalarından birinde bulunmaktadır. İlyada (Truva) destanı aslında çok gerçekçi bir zeminde anlatılmaktadır. Homeros'un bu anlatıları derlemesinden ya da yazmasından öncesinde muhtemelen bu destanların belirli kısımları sözlü gelenekte sürdürülmekteydi. Homeros'un anlatıları mitlere dayanıyor olsa bile, özellikle insanlar ve insanlar arasındaki sosyal olaylar, coğrafi ve mekânsal betimlemeler tamamen gerçeklere dayanmaktadır. Bunun en güzel örneği Homerik Yunanistan'ın gerçek Yunanistan ile birebir aynı olmasıdır. (Şehir ve ada isimleri İthaka, Atina, Sparta gibi Yunan halklarının isimler: Akhalar, Mikenler gibi) Bu mit ve gerçek ilişkisi, aslında anlatının gerçeklik boyutlarını gözler önüne sermektedir.

1.5.3. Alkinoos'un Sarayı ve Bahçesi

Odyseia'da sarayın geniş çatılı olduğu kapısında biri gümüşten ve biri altından iki köpek heykelinden bahsedilmektedir. Homeros'un anlatımı mitolojik, abartılı bir anlatımdır. Bu çalışma açısından önemli olan altın kapıları tunç duvarları olan bu sarayın bahçesidir. Bu sarayda dokuma tezgâhlarında çalışan kadınlar, limanında gemiciler, değirmeninde un öğüten işçiler metnin içeriğinde tespit edilmiştir. Burada gerçekleşen bulgu, mitolojik abartılı anlatımlardan gerçek sonuçların çıkarılabilmesidir.

Aşağıdaki alıntıda aslında klasik bir Yunan bahçesinin betimlemesini görülmektedir. Phaiakların lideri (Homeros, çev. 2008b: 135, 11) Alkinoos'un sarayı anlatılmaktadır:

“Bir büyük bahçe vardı avlu dışında, kapılara yakın,

Dört dönümlük, çitlerle çevrili çepeçevre:

Ağaçlar dal budak salmıştı burada kocaman kocaman,

Armut ve nar ağaçları, pırıl pırıl yemişli elma ağaçları,
Bal gibi incirler, yemyeşil fışkıran zeytinler,
Ne yok olur ne eksilir yemişleri bu ağaçların
Yaz, kış ara vermeden bütün yıl yeşerirler.”

(Homeros, çev. 2008b: 137).

Alkinos’un konağının bahçesinin anlatıldığı bu alıntıdan çıkan sonuçlar:

1. Avlu dışında ayrıca bir bahçenin olduğu.
2. Dört Dönümlük ve çitlerle çevrili olduğu (Çevirmenin bunu 1000 m² yani 1 dönüme yaklaşık olarak denk gelen Antik Yunan alan ölçü biriminden çevirdiği varsayılmaktadır).
3. Bahçede armut, nar, incir, zeytin, elma ağaçlarının varlığı.

Betimlemenin devamında ise bahsedilen 4 dönümlük büyük bahçeden ötede olan üzüm bağlarına doğru bir yolun varlığı aktarılmaktadır. Bu yolun kenarında başka meyve ağaçları bulunmaktadır. Üzüm bağında iki adet çeşme bulunmakta ve çeşmelerden biri saraya ulaşmaktadır.

“Bir bağ var ötede, salkım salkım üzümlü,
Arada bir güneşlik çardaklar kurulu,
İşte kızarmış salkımlar, koparılıp ezilmeye hazır,
Ama koruklar var yanı başında,
Çiçek dökmedeler yeni yeni,
Alttan da başka başka salkımlar kızarır.
En dipte, öbür ucunda bağın,
Asma kütüklerinin yanında, düzenli bostanda,
Fıskırır yol boyunca çeşit çeşit bitkiler.
Bağın içinde iki çeşme akar,
Biri dolaşır bütün bahçeyi,
Biri gider avlu eşiğinden yüksek konağa doğru,
Hep bu çeşmeden su alır yurttaşlar.”
(Homeros, çev. 2008b: 138).

1.5.4. Sofokles ve Diğer Antik Yazarlar ’da Bahçe Kültürü Unsurları

Antik Yunan metinlerinde bahçe kültürü, bahçe bitkileri, çeşitli bitkiler unsurları oldukça geniş bir yer kaplamaktadır. Metinlerin zaman içinde değişmediği farklı bölgelerde kurulmuş Yunan devletlerinden elde edilmiş buluntularla da desteklenmektedir. Mesela Mısır’da kurulmuş olan Ptolemaios Devleti’nde Oxyrhynchus ve Hibeh papirüslerinde bu teze konu olan Antik Yunan yazarlarının eserlerinin nüshaları bulunmaktadır. Papirüsleri keşfeden ve bu konuda çalışma yapmış olan Grenfell ve Hunt (1906)’nın ve Campbell (1990)’ın bu konuda yaptıkları çalışmalar önemlidir.

“Antigone: Ey benim şanssız babam Oidipus! Gözlerim beni yanıltmıyorsa bir kentin surlarını görüyorum. Sanırım kutsal bir yerdeyiz. Çünkü her yerde defneler, zeytin ağaçları, asmalar var. İçeride yapraklar ve altında da binlerce bülbül ötüşüyor. Şuraya, şu sert taşa otur da bedeninin birazcık dinlensin, ne de olsa yaşlısın, epeyce yol yürüdün.” (Sofokles, çev. 2010: 10).

Yukarıdaki alıntı aslında bütün Antik Yunan literatürü taramalarında karşı karşıya kalınan ender bir betimlemedir. Oidipus ve kızı Antigone Atina yakınlarındaki bir tapınağın bahçesine gelmişlerdir. Kutsal olan bu koruluktaki ağaçlar defne, asma ve zeytindir. Koruluğun bulunduğu tepeden Atina görülmektedir. Alıntı Antik Yunanistan’da bahçe kültürü ve üzerine önemli kanıtlar sunmaktadır.

“Bahçelerde beyaz susamın, nanenin, gelinciklerin ve mersinlerin tadını çıkarırız.” (Aristophanes, çev. 2008 :18).

Yukarıda Aristophanes’in Kuşlar adlı komedyasında bahçe hakkında önemli bir dize bulunmaktadır. Zeytin ağacından sonra önemli bir sembol olan mersin ağacı, gelincik, nane ve susamın bir arada bulunması o dönemdeki tarımsal ya da süs bahçesi bitkilerinin çeşitliliğini göstermektedir. Aristophanes’in yine aynı eserinde zeytin, kocayemiş, sarmaşık, arpa, buğday, üzüm ve incir bitkileri metnin içinde benzetmeler yoluyla ya da bahçe kültürüyle ilişkili olarak geçmektedir (Aristophanes, çev. 2008: 22, 40, 45).

Aşağıda Sappho’nun bir şiirinde elma korusu yakınında bulunan bir tapınağın betimlemesi yapılmaktadır. Bu tapınağın yakında su kaynağı bulunmakla beraber ateş ile ilintili olan bir sunak bulunmaktadır. Erhat ve Bektaş (1999)’ın çevirisinde tapınak yerine avlu kullanılmıştır (Erhat ve Bektaş, 1999: 28). Cambell ve Rayor (Rayor, 1991: 53) bu şiirde tapınak sözcüğünü kullanmışlardır. Şiirin orijinal dilindeki papirüs yazması metin levhalar bölümünde gösterilmiştir (**Lev. 21**).

“Şimdi buraya gelin Giritliler,
Kutsal avluya (tapınağa), hoş elma korulu,
Ve günlük dumanlarının tüttüğü
Sunaklar dolu
Elma dalları arasında
Serin bir su şırıldar,
Tüm kuru güllerle gölgelenir,
Titreşen yapraklardan uyku dökülür.”
(Erhat ve Bektaş, 1999: 28).

Antik kaynaklarda çok geniş bir flora mevcut olmakla beraber, şair ve yazarların imge dünyaları da geniştir. Aşağıda Archilochos ve Ibykos’un şiirlerinden yapılan alıntılar bu çağda hala soylarını devam ettiren bu bitkilerin varlığını ispatlamaktadır.

Aşağıdaki Archilochos’a ait metin Barnstone (2010: 8)’un İngilizce çevirisi yardımıyla orijinal metne sadık kalınmaya çalışılarak Türkçeye aktarılmıştır: “Mersin filizi, güzel gülünü giydirdi.” (Barnstone, 2010: 8).

Şekil 2: Ibykos’a Ait Bir Dize

μύρτα τε καὶ ἴα καὶ ἐλίχρυσος
μᾶλα τε καὶ ῥόδα καὶ τέρεινα δάφνα

Kaynak: (Edmonds, 1934: 88).

Yukarıda orijinal diliyle verilmiş olan şiir orijinal dilin söz varlığıyla, Türkçeye aktarılmıştır:

“Mersinler, menekşeler ve sarı ölmez otları

Elma çiçekleri ve güller ve parlak defne...” (Barnstone, 2010: 101).

Bu metinlerin papirüse yazılmış Yunanca nüshaları Mısır’da ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda (Grenfell ve Hunt, 1906) çalışmalar yapmıştır. Ibykos’un metinde adı geçen ölmez otu bilimsel adı *helichrysum stoechas* olan Akdeniz’de oldukça yaygın olan bir çiçekli bitkidir (Lev. 22). Mersin, Yunan mitolojisinde Demeter için yapılan Eleusis ayinlerinde kullanılmaktadır (Thomson, 1963: 29). Ayrıca Afrodit’in sembollerinden birisidir. Antik Yunanda bu dini-kültürel ayinlerin yapıldığına dair *Ninnion* Tableti bu konudaki araştırmalar için önemlidir (Lev. 23). Ayrıca Thomson’un çalışmalarında bu konu hakkında bir bulgu bulunmaktadır (Lev. 24).

1.5.5. Antik Yunanistan’da Kullanılan Çömleklerin Bahçeyle Olan İlişkisi

Bahçe tarihi veya kültürü araştırmalarında, yukarıda da bahsedildiği gibi çömlek üzerindeki boyamalar ve işlemler kültürel araştırmalar için önemlidir. Çömleklerin üzerinde bulunan resimler, işlemler, şekiller hangi dönemde üretildiğine dair çok geniş bilgiler sunmaktadır.

Çömleklerin bahçe tarihiyle olan ilişkileri 3 ayrı başlık altında incelenebilir:

- 1.Çömlek üzerindeki işlemler, boyamalar, tasvirler
- 2.Çömleklerin ne amaçla kullanıldığı
- 3.Çömleklerin gerçek amaçları dışında kullanımı (Örneğin amforanın saksı olarak kullanımı)

“En ilgi çekici vazo resimlerinden bazıları, erkekleri savaşta değil iş başında gösteriyor, ancak bu tür resimler belki de beklenenden daha az sıklıkta. Çiftçilik sahneleri, toprağı sürme ve bitki ekimini, üzüm ve zeytin toplamayı, zeytin presleme ve şarap yapımını tasvir ediyor. Diğer tarımsal uğraşlar arasında balıkçılık ve avcılık da bulunmaktadır.” (Clarke vd., 2002: 18). Örneğin şarap ve zeytinyağı saklama amaçlı kullanım bağcılık ve zeytincilik hakkında önemli ispatlar sunmaktadır. Parfüm ve esans benzeri maddeleri saklama amaçlı kullanım daha küçük ebatlı çömleklerde görülmektedir. Aşağıda en sık kullanılan çömleklerin biçimleri verilmiştir (**Şekil 3**).

Amforalar ve diğer çömlekler Antik Yunan uygarlığında kültürel ve sosyal anlamda önemli bir unsurdur. Bu konuyla ilgili olarak *Panathenaic* ödüller dikkat çekicidir. İlk *Panathenaic* ödüller MÖ 566 yılında verilmeye başlanmıştır. “Athena’nın kutsal korularındaki ağaçlardan elde edilen zeytinyağı ile dolu amforalar bir festival olan *Panathenaic* oyunlarında zafer ödülü olarak verilir. Atina’da kentin tanrısı Athena’yı onurlandırmak için her dört yılda bir düzenlenmekteydi.” (Clarke vd., 2002: 124). Bu çalışma için önemli olan bulgu ise festivalin ödülü olan amfora ya da diğer çömleklerin önemli sanatkarlar tarafından yapılmış olmasının yanında çömlekler üzerindeki bahçe ve bahçeyle ilişkili bulgulardır. Panathenaic bir ödülün burada gösterilmesi önemli görülmüştür (**Lev. 25**).

Şekil 3: Gerçek Ebatlarıyla Karşılaştırmalı Olarak Antik Yunan Çömlekleri



Kaynak: (Bothmer, 1994: 9).

Yukarıdaki görselde biçimsel olarak gösterilen çömleklerin işlevsel olarak kullanım amaçları farklılık göstermektedir. Yukarıdan aşağıya birinci rafta, soldan sağa ilk dört çömlek

amfora olmakla beraber beşinci örnek *pelike* türünde en sondaki ise *hydria*dır. *Amforalar* Antik Yunanistan’da en sık kullanılan şarap, zeytinyağı gibi sıvı maddelerin ve kuru gıdaların saklandığı çömleklerdir. Çeşitli *amfora* örnekleri levhalar bölümünde gösterilmiştir (**Lev. 26**). İsminden de anlaşılacağı üzere *hydria* (*hýdōr*, *hydr*) su saklama amacıyla kullanılan geniş hacimli bir çömlektir. *Hydriaların* üç adet kulbu bulunmakta ve bu kulplardan simetrik olan iki tanesi taşıma amaçlı olup diğer yöndeki üçüncü kulp suyun boşaltılmasını sağlamaktadır. İkinci raf ise sırasıyla soldan sağa yağ saklamak için kullanılan *aryballos*, parfüm vazosu olarak kullanılan *balabastron* ve *amphorikhos*, dördüncü sırada kozmetik saklama amaçlı *pyxides* beşinci sırada kapaklı bir çanak olan *lekanis* bulunmaktadır (Bothmer, 1994: 9). İkinci raf altıncı sıra *lekanis*, yedinci sıradaki çömlek *smegmatotheke* sekizinci ve dokuzuncunun *lekanis* olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında ise törenlerde kullanılan *lebes gamikos* ve *loutrophoros* bulunmaktadır. Sonda ise bodur ve uzun iki *lektyos* yan yana bulunmaktadır. Üçüncü rafta ise soldan ilk dört örnek şarap içmek için kullanılan yassı *kylix* çanaklarıdır. Daha sonra gelen dört örnek ise *skyphoi* (Seramik, cam ve metalden imal edilir) örnekleridir. En sonda bulunan iki eşya ise *kantharoi* örnekleridir. *Kantharoi*ler iki uzun dikey kulpları olan derin kaplardır. Folsom (1967) bu kapların vazo boyamalarında sık sık temsil edilmesine rağmen “seramiğe uygun olmayan kulplarından dolayı” (Folsom, 1967: 185) çoğunlukla metal malzemeden imal edildiğinden bahsetmiştir. Dördüncü rafta bulunan kaplar şarap doldurmak amacıyla kullanılan *oinochoai* isimli sürahi türlerinin varyasyonlarıdır. *Oinos* ve *khéō* sözcüklerinden türemiş olup şarap döken anlamına gelmektedir. Beşinci rafta bulunanlar soldan sağa sırasıyla *stamnos* ve beş ayrı karıştırma kabı tipi olan *dinos*, *sütun krater*, *çan krater*, *kıvrımlı krater* ve *kaliks* kraterdir. *Çan kraterin* içinde yüzüyormuş gibi görünen *psykter* kabı bulunmaktadır (Bothmer, 1994: 9). *Krater* kapları ve diğer karıştırıcılar, şarap ve suyu karıştırmak ya da şarabı seyreltme amacıyla kullanılmıştır.

Antik çömleklerin üzerlerindeki mitolojik betimlemeleri çizen sanatkarlar bu betimlemeleri aslında gerçek yaşantılardan edindikleri deneyimlerle gerçekleştirmişlerdir. **Lev. 27**’de bulunan Hesperides Bahçesi mitolojik bir olayı anlatma amacıyla yapılmış olsa da geleceğe sunduğu gerçekçi bir Yunan bahçesidir. Çömleklerin işlevlerini yitirdiklerinde saksı olarak kullanılması ya da bu amaçla üretilmesi desteklenebilir bir teodir. **Lev. 28**’de resmin sol kenarında bu amaç için özel tasarlanmış bir çömlek bulunmaktadır. Roma çömleklerini oldukça etkilemiş olan Antik Yunan çömlekleri ayrıca siyah figürlü ve kırmızı figürlü olarak iki ayrı üsluba sahiptir. Siyah figürlülerde arka zemin sarı, krem, kırmızı ve bunlara yakın tonlarda olurken kırmızı figürlülerde bu durumun tam tersi söz konusudur.

1.5.6. Antik Yunan Mimarisinde Temel Bir Bileşen Olarak Bahçe

Aşağıda açıklanmaya çalışılan bu bölümde mimari yapıların birer uzantısı ya da parçası olan bahçe unsurları incelenmiştir.

1.5.6.1. Oecusun Önemi ve Yunan Konutunun Diğer Bölümleri

Antik Yunan evlerinin tipolojisi bölümlerin varlığı üzerine oluşmuştur. Vitruvius'un aktardığı bilgiler neticesinde Roma mimarisinden farklarından ilki *atrium*un olmamasıdır. Romalı Vitruvius'un *De Architectura Libri Decem* (Mimarlık Üzerine On Kitap) adlı eseri kendi çağı dışında Yunan mimarisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Vitruvius Yunan evlerinin, *oecus* adlı salonlarının bahçeye doğrudan açıldığını ve bu salonda minderlerde oturan ev sakinlerinin bahçeyi görececek bir biçimde tasarlanmış olduğundan bahsetmektedir:

“Yunanlıların Kyzikos tipi olarak adlandırdıkları oecusları da vardır. Bunlar kuzeye yönlendirilerek yapırlar ve genellikle bahçe manzaraları ve ortada çift kanatlı kapıları vardır. O kadar uzun ve genişler ki, içlerine, birbirleriyle karşılıklı ve aralarında bol geçiş yeri bulunan iki yemek minder rahatlıkla sığabilir. Solda ve sağda katlanır kapılar gibi açılan pencereler, yemek minderlerinden bakıldığında dışardaki bahçenin görülmesini sağlarlar. Bu tür odaların yüksekliği, genişliklerinin bir buçuk katıdır.” (Vitruvius, çev. 2005: 134).

Sivil Yunan konutları hakkında Vitruvius detaylı bilgiler sunmaktadır. Vitruvius'un Antik Yunan konutları hakkında (Lev. 29) verdiği bilgiler şöyledir:

“Yunanlılar, atriumlara gerek duymadıklarından onları inşa etmezler; ancak ön kapıdan giren kişiler için fazla geniş olmayan geçitler yaparlar; bunların bir tarafında ahırlar, diğer tarafında da kapıcıların odaları olup geçitin sonu İçerde kapılarla kapanır. İki kapı arasındaki bu yer Yunancada *θυρωρείον* olarak adlandırılır. *Peristylum* buradan girilir. Bu *peristylum*un üç tarafında revaklar, güneşe bakan tarafında ise, birbirleriyle epeyce aralıklı ve bir baştaban taşıyan iki anta vardır; gerilerinde, antaların arasındaki mesafenin üçte birinden daha az girinti yapan bir yer bulunur. Bu uzam, bazı yazarlarca “prostas” bazıları tarafından da “pastas” diye adlandırılır. Burada, iç tarafa yakın, konut sahipleriyle yün eğiricilerinin oturduğu büyük odalar vardır. Prostas'ın sağında ve solunda, birisi “thalamos”, diğeri de “amphithalamos” olarak bilinen yatak odaları vardır. Revaklarının tüm çevresinde güncel kullanım için yemek odaları ve yatak odalarıyla köleler için odalar bulunur. Konutun bu kısmı “gynaecoonitis” diye adlandırılır.” (Vitruvius, çev. 2005 :138).

1.5.6.2. *Persistylum*

Yunanca *peristylon*, Latince *peristylum* diye bilinmektedir. *Peristylum*un en basit tanımı Antik Yunan ve Roma mimarisinde konutun ortasında bulunan sütunlarla çevrili revaklı iç avludur (Hasol, 1979: 398). Genellikle *peristylum*dan konutun diğer bölümlerine kapılar açılmaktadır. *Peristylum*larda havuz, kuş havuzu, fiske, bahçe bitkileri gibi bahçe ve peyzaj unsurları bulunabilir. Bahsedilen *peristylum* biçimi Yunanlarda ortaya çıkmış olmakla beraber bunun en iyi örnekleri Romalılarda görülmektedir. Monte Iato Evi, Atina'da

bulunan Areopagos evi Pella’da bulunan Dionysos evi, Delos’ta bulunan Trident evi, farklı tipteki *peristylum*lu yapılara örnek gösterilebilir (**Lev. 30, Lev. 31, Lev. 32, Lev. 33**).

1.5.6.3. *Stoa ve Gymnasium*

Yarı açık bir yapı olan bu mimari unsurların bahçeyle, dış mekanla olan ilişkisinden dolayı burada değinilmesi gerekmektedir. *Stoaların* sosyal, ticari, eğitsel ve felsefi birçok işlevi olmakla beraber genellikle agorada bulunan bu yapıların çevrelerinde bulunan ağaçlar, bitkili saksılar onları bahçe ile ilintili olarak belirli mimari unsurlar arasında sayma gerekliliği oluşturmaktadır. *Gymnasium* Antik Yunanistan’da sportif amaçlarla kurulmuş revaklı bir avludan oluşan mimari yapılardır. Yapıların avlularında tıpkı stoda olduğu gibi bahçe ve dinlence unsurları taşımaktadır. Bu yapılardan bazıları zamanla sportif amaçları haricinde felsefi ya da politik amaçlar doğrultusunda (Vitruvius, çev. 2005: 119) kullanıma açılmıştır. Vitruvius *gymnasium*la aynı amaçla inşa edilen palaestralardan bahsetmektedir (**Lev. 34**). Yaraş (1997)’nin *gymnasium*ların sosyal anlamda kullanımı (Thompson, 1963: 6) ve sportif faaliyetler haricindeki eğitsel amaçları hakkında yaptığı tespitler bulunmaktadır:

“İlk dönemlerde, yapı düşüncesinin kökeninden kaynaklanan, sadece vücudun dayanıklılığına yönelik eğitim, M.Ö. VI. yüzyıldan sonra Sophistler ve Sokrates ile birlikte, farklı bir nitelik kazanmaya başladı. Bu dönemden itibaren, ağaç altında bir şeyler anlatan adam, öğretmen; onu dinleyen gençler ise, öğrenci olduklarının bilincine varmalarıyla belirli bir mekâna ihtiyaç duydular. İşte hemen hemen aynı dönemlerde gerçek anlamda kurumsallaşmaya başlayan ve gençlerin devam etmeğe başladığı basit gymnasion yapıları bu ihtiyacı da karşılamaya başladı. Bu şekilde, gymnasion yapıları, fiziksel eğitim ile birlikte zihinsel eğitimin verildiği bugünkü anlamda okul kimliğini kazandı. Değişik dönemlerde ve yerleşimlerde bu iki kavramdan (fiziksel-zihinsel) biri diğerine oranla daha az veya daha fazla önemsendiği olmuştur. Fakat şu bir gerçektir ki, Grek gymnasionları bu dönemden itibaren az veya çok bu iki eğitimi her zaman iç içe yaşamıştır.” (Yaraş, 1997: 240).

Bu bağlamda *gymnasium*larda mimari yapının dışında ya da revaklı avlunun içinde dinlence ve bahçe unsurlarının varlığı hakkında tespitlere varılması mümkündür. “*Gymnasium*lar genellikle kutsal alanlar, su kaynakları, ağaçlı alanlar ve kente giden ana yolların üzerine yapılmaya özen gösteriliyordu.” (Travlos, 1971 aktr. Yaraş, 1997: 224). Roma dönemine ait Pompeii’de bulunmuş ağaç altında dinlenen ya da sohbet eden filozofların betimlemesinin yapıldığı (Platon’un Akademi’sinin betimlemesinin yapıldığı) mozaik bu savı destekler niteliktedir (**Lev. 35**).

Vitruvius Yunan evi ve bahçesi hakkında verdiği bilgiler dışında Hierapolis’te bazı bahçelerde duvarlarının inşa yöntemlerinden de bahsetmiştir. Bu çağda da jeotermal kaynaklarıyla bilinen ve bu kaynakların kullanıldığı Denizli’de (**Lev. 36**) bulunan Hierapolis kentinde bahçe duvarlarının inşa edilme yöntemi aşağıda açıklanmaktadır:

“Aynı şekilde, Friky’a Hierapolis’te, suları bahçeleri ve bağları çevreleyen hendeklere verilen bol sayıda sıcak kaynak vardır; yıl sonunda bu su, üstü kabuk bağlayarak tağa dönüşür. O nedenle burada yağayanlar her yıl, solda ve sağda toprak kümeleri inşa ederek suyun içeri girmesini sağlarlar ve böylelikle bu tağlaşmış kabuklardan tarlaları için duvarlar yaparlar. Bunun doğal nedenlerden kaynaklandığı görülüyor, çünkü o civarda ve yörede, yeraltında, peynir mayası gibi pıhtılaştırma gücü bulunan bir su vardır. Bu zel g kaynak suyuna karışarak toprak üstüne çıktığında, tuz ocaklarında görüldüğü gibi, karışımın güneşin ve havanın ısısı ile sertleşmemesi olanaksızdır.” (Vitruvius, 2005: 134).

Pamukkale’de bulunan travertenler Türkiye’de bulunan önemli tortul oluşumlardan biridir. Burada bahsettiği “peynir mayası gibi pıhtılaştırma gücü bulunan bir su” muhtemelen kalsiyum karbonattır. Vitruvius’un açıkladığı bahçe duvarı inşa etme yöntemi tıpkı doğal travertenlerin oluşum yöntemine benzerlik göstermektedir.



İKİNCİ BÖLÜM

ROMA BAHÇELERİ

Roma bahçeleri üzerine bilimsel bir çalışma yapılırken okunması ya da başvurulması gereken kaynakları belirlemenin ve bu çalışmada açıklanması gerekliliği uygun görülmüştür. Bazı yazarlardan alıntılarla eserler belirtildiği için çok fazla alıntılanmayan ya da bu çalışmada yararlanılan kaynakları da burada sıralama zorunluluğu doğmuştur. Bu konuda Wilhelmina Feemster Jashemski'nin Pompeii ve çevresinde bulunan eserleri aktardığı ve fotoğrafladığı çalışmaları bulunmaktadır. The Gardens of Pompeii, Herculaneum, and the Villas Destroyed by Vesuvius ve A Pompeian Herbal adlı eserleri sıralanabilir. Pompeii odaklı Roma günlük yaşamının arkeolojik buluntular çevresinde aktarıldığı Pierre Connolly'nin La Vie Des Prives Hommes A Pompeii isimli eserde evlerin mimari ayrıntıları, günlük yaşamda kullanılan eşyalar gibi unsurlar aktarılmıştır. Joan R. Mertens'in hazırladığı Metropolitan Sanat Müzesi'nin Grecece And Rome adlı eseri bu çalışma ya da benzeri çalışmalar için başvurulabilir eserlerden biridir. Andrew Wallace-Hadril'in Houses And Society in Pompeii And Herculaneum adlı eseri, Patrick Bowe'un Gardens Of The Roman World adlı eseri, Gothein'in çalışmaları, Linda Farrar, Mauren Carrol ve Mantha Zarmakoupi bu konuda bilimsel çalışmalar yapmış önemli yazarlardır. Özellikle Marie Luise Gothein'in A History of Garden Art adıyla bilinen eserinde çeşitli uygarlıklarda (Antik Çağ'dan Rönesans'a kadar) bahçe tarihi, sistematik bir biçimde yazılmıştır.

Roma Krallığı'ndan Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesine, ardından Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar uzanan çok geniş bir zaman diliminde ve coğrafyada hakimiyet kurmuş olan Roma uygarlığını, geride açıklaması bile uzun bir çalışma gerektiren bir kültür bırakmıştır. Bu çalışmanın kapsamı sadece Roma kültüründe bahçe üzerine araştırmalar olacaktır. Romalıların Latin alfabesinin geliştiricileri olması, yazılı metinlerinde bu alfabeyi kullanmış olmaları, bu çağda bu alfabeyi fonetik bazı değişikliklerle kullanıyor olmak bahçe kültürü çalışmalarında kullanılan kaynak taramalarında kolaylaştırıcı bir etkidir. Vezüv Yanardağı'nın patlaması sonucu yanardağ kalıntıları altında kalarak yüzyıllarca izole bir şekilde korunmuş olan Pompeii ve Herculaneum kentleri de bu konu açısından incelenecektir. Roma kültürü bazı konularda çok fazla argümanın varlığıyla Antik Yunan ve Etrüsk kültürünün mirasçısı olmuştur. Çok geniş topraklara sahip olmuş olan Roma, hakimiyet kurduğu halkların hem kültüründen etkilenmiş hem de etkilemiştir.

Mimar, arkeolog ve Bordeaux Montaigne Üniversitesi'nde eski bir araştırmacı olan Jean-Claude Golvin, Antik Çağ'a ve Orta Çağ'a ait mimari yapıların görsel olarak yeniden inşasında (rekonstrüksiyon) uzmandır. Roma dönemine ait villa ve sarayların

rekonstrüksiyonlarını yapmıştır. Bu çalışmada bazı bahçe unsuru taşıyan mimari yapıların planları paylaşıldıktan sonra yukarıda Mısır döneminde yapıldığı gibi çizimleri ya da maketlerinin görsellerinin aktarılması uygun görülmüştür.

İtalya’da bulunan Pompeii ve Herculaneum antik kentlerinin tüm ayrıntıları Jackie ve Bob Dunn tarafından kayıt altına alınarak araştırmacılara sunulmuştur. Bk. (Url: <https://pompeiiinpictures.com>) ve (Url: <https://herculaneum.uk/>). Ayrıca Napoli Müzesinde bu konuda geniş bir arşiv bulunmaktadır. İtalya’nın Pompeii üzerine önemli çalışmalar yaparak hazırladığı Pompeii görsel arşivi bu konuda buluntuların bilimsel eserlere kolaylıkla aktarılmasını sağlamaktadır. Bk. (Url : <https://www.pompei.it/>).

2.1. Roma Bahçesinin Mimari Ayrıntıları

Çalışmanın Antik Yunan bahçeleri bölümünde Roma bahçeleri hakkında bazı giriş niteliği sayılabilecek tespitlerde bulunulmuştur. Yunan bahçelerinde görülen bazı uygulamaların Roma bahçelerinde daha gelişmiş şekilleri tespit edilmiştir. Mimaride çağdaşlarına göre üstün bir teknolojiye sahip Roma uygarlığında her yapı biçiminin özel bir adı bulunmakta ve bu yapı biçimlerinin de alt türleri bulunmaktadır. Romalıların bahçeyle ilintili olarak, konutları genel olarak şöyle sıralanabilir:

Insula: 21.yüzyıl apartmanlarına (Hasol, 1979: 42) benzeyen çok katlı yapılardır. Bu konut biçimi “bahçeli iç avlulara açılan üç ya da dört katlı büyük bloklardan oluşan” yapılardır (Elinç, 2007: 23).

Domus: Çoğunlukla tek katlı *atrium* ve *peristylum*lu, orta ve üst düzey ekonomik güce sahip Romalıların yaşadığı, müstakil Roma konutu olarak tanımlanabilir. Sözcüğün yaygın olarak kullanımı *insula* ve benzeri yapılar haricindeki geniş evler ve saraylar için kullanılmaktadır. (Bk. *Domus Aurea*) Domuslarda yapılan tespitler doğrultusunda *atrium* ve *impluvium* mutlaka bulunması gereken unsurlar arasında olduğu tespit edilmiştir. Domuslarda bir tipoloji bulunmakla beraber bu tipoloji diğer müstakil konut çeşitleri olan villalarda da bulunmaktadır.

Villa: Roma’da *atrium* ve *peristylum* sahipli çeşitli amaçlarla kullanılan, konum ve amaçlarına göre isim verilmiş müstakil konut biçimleridir. Bunlardan *villa rustica* çiftçilik amacıyla inşa edilmiş olan kırsalda bulunan konutlardır. Villa urbanalar (sözcük anlamı şehir villası) ise şehrin dışında ya da şehirde bulunan yazlık ev işlevindeki tarımla ilgisi olmayan yapılardır. Villa adının kullanımı *villa suburbana* banliyö villası, *villa maritime* sahil villası gibi çeşitliliği de bulunmaktadır. Roma’da bazı villa rusticaların zamanla villa urbana ya da villa suburbanaya dönüştüğü, tarım amacı haricinde kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Ward-Perkins *atrium*lu evler hakkında aşağıdaki tespitleri yapmıştır:

“Roma’da ya da Campania’da, MÖ birinci yüzyıla kadar *atrium* evi *peristylum* bahçesi olsun ya da olmasın, hali vakti yerinde Romalıların standart ikametgâhıydı.” (Ward-Perkins, 1981: 185).

Roma mimarisinde bahçe unsurları tespit edilirken literatür kaynakları haricinde mimari yapıların planları veya kalıntıları, duvar resimleri ve mozaikler, bahçe ile ilgili buluntular (Antik Yunan uygarlığında olduğı gibi amfora-çömlek resimleri, su taşıma araçları, bahçe ekipmanları; çapa, kürek benzeri el aletleri) bu çalışmada değinilecektir.

2.1.1. Roma’da *Peristylum* Bahçeleri

Romalıların Antik Yunan uygarlığından etkilenmeleri Helenistik Çağ’ın çok gerisine Sicilya ve İtalya’daki Yunan kolonilerine kadar uzanmaktadır. MÖ 8.yüzyıldan itibaren Sicilya’ya ve İtalya’nın güneyinde yerleşimler kurmuş olan Yunan kolonilerinin yaşattığı kültür İtalya’nın yerli kavimlerini oldukça fazla etkilemiştir. *Peristylum* bahçesi geleneğı de Romalılara Yunanlardan geçmiştir (Hasol, 1979: 65). Yukarıda Antik Yunan uygarlığında *peristylum* bahçesinin temel biçimi açıklanmıştır. Roma *peristylum*ları Yunan *peristylum*larına göre farklı varyasyonlara sahiptir. Yukarıda da açıklandığı gibi *peristylum* revaklı bir avlu içerisinde bulunan üstü genelde açık bir mimari unsurdur. Konutun bölümlerini birbirine bağlaması haricinde dinlenme, serinleme gibi amaçlara hizmet ettiği muhtemeldir.

Fransa’nın bir kasabası olan Vaison-la-Romaine’de bulunan Gümüş Büst Evi’nde iki tane *peristylum* bulunmaktadır. Büyük olan *peristylum*da bir tane havuz (*piscina*) bulunmaktadır (Lev. 37). Büyük *peristylum*un plana göre sağ alt tarafında L ile gösterilen bir tane tuvalet bulunmaktadır. Büyük *peristylum*un sağ tarafında hamamlar bulunmakla beraber doğrudan açık bahçeye açılması önemlidir. Basit ve genel geçer bir *peristylum* bahçesi örneğı de Pompeii’de bulunan Vetti Evi’nde görölmektedir (Lev. 38). Herculaneum’da bulunan Casa dei Cervi Evi’ndeki (geyik evi olarak da adlandırılır) teras bahçesi (Lev. 39), Pompeii’de bulunan Oplontis Villası’nın avlusu (Lev. 40) Papyri Villası’nın geniş *peristylumu* ve *peristylum*da bulunan bahçe ve havuz (Lev. 41) genel olarak Roma bahçelerine örnek gösterilebilir.

Pompeii’deki Ephepe Evi’nde, *peristylum* bahçesinde bulunan pergolanın altında açık havada bulunan bir *triclinium* bulunmaktadır (Lev. 42). Bu örnek Roma uygarlığında *peristylum* bahçesinin sıcak mevsimlerde insanların dinlenme ve serinleme amacına hizmet

ettiği düşüncesini doğurmakla beraber pergola benzeri çatılı yapıların da olduğunu ispatlamaktadır.

Diğer bahçe çeşitlerine göre daha farklı ve benzersiz olan *atrium*lu (Lev. 43) Octavius Quartio Evi'ndeki (Loreius Tiburtinus Evi olarak da adlandırılır.) bahçe genel anlamda yerleşmiş bir tipolojinin biraz dışına çıkmaktadır (Lev. 44). Konuttaki *peristylum* biçimi tam bir *peristylum* örneği göstermez (Lev. 45). Pompeii'nin II. bölgesinde bulunan ev, amfi tiyatronun oldukça yakınındadır. Bahçede bulunan havuz, çeşmeler, sunak, pergola, sulama kanalı gibi unsurlar bu yapıyı diğer konutlardan farklı kılmaktadır. Yapının arkasında bulunan duvarlarla çevrili bu bahçeye yarım bir *peristylum*dan girilmektedir. Bahçenin başlangıcında bir sunak bulunmakta sunağın altında bir çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmeden dökülen su kısa bir merdivenden akarak muhtemelen görsel bir zevk yaratma amacı taşımanın dışında eğim sağlayarak suyun kanala aktarılmasında görev oynamaktadır (Lev. 46). Euripus ismi verilen bu sulama kanalının başında bulunan *nymphaeum* sunağından (Lev. 47) sonra sırasıyla özel bir çeşme ya da fiskiye bulunmaktadır (Lev. 48). Dört tarafında merdiven bulunan dikdörtgen biçimli bu fiskiyeden sonra pergola ve en sonda da büyük bir havuz bulunmaktadır (Lev. 49). Bu yapının rekonstrüksiyon çizimi yapılmış ve levhalar bölümüne eklenmiştir (Lev. 50).

2.1.2. *Nymphaeum* ve Tapınak Yapılarında Bahçe Kültürü

Tapınaklar, sunaklar veya *nymphaeum* sunağı benzeri yapılarda bahçe ile ilgili önemli unsurların olabileceği tespit edilmiştir. “Yunan mitolojisinde su orman ve dağ perileri olan ‘*nymphae*’lere adanmıştır ve Pompeii ev bahçelerinde çoğu kez triclinium bölümünde yer almışlardır. Nymphaeum’lar perilere adandığı için doğa resimleri ve kabartmaları ile bezenirdi.” (Elinç, 2007: 33).

Tapınaklarda bahçe kültürünün varlığını ispat edecek fazlaca ayrıntı bulunmaktadır. Napoli Müzesinde 9423 numaralı envantere kayıtlı olan duvar resmi bunun önemli bir kanıtıdır (Lev. 51). Resimde tapınak ya da bir sunağa benzer yapının çevresinde bulunan ağaç tasvirleri dikkat çekicidir. Resme dikkatle bakıldığında tapınağın giriş kısmında sağda merdivenli bir kapı bulunmakta bu kapının solunda bir tane ağaç bulunmaktadır. Sol kısımda ise perspektife göre ön tarafta bulunan bir ağacı koruma amacıyla yapılmış bir yapı bulunmaktadır. Aynı şekilde perspektife göre arkada kalan tapınağın sütunları ve çatısı görülebilmektedir. Bu kanıtların haricinde “Roma’daki tapınak bölgelerine ağaç ve çalı dikildiğine dair fiziksel kanıtlar arasında kazılmış kök boşlukları, bitki kapları ve eserler üzerindeki tasvirler önemlidir.” (Carrol, 2018: 157). Yukarıda da açıklanmış olan önemli bir Roma bahçesi olan Octavius Quartio villasının bahçesinde de *nymphaeum* sunağı

bulunmaktadır. Ayrıca Roma dönemine ait bir duvar resminde etrafı çevrili bir sunağın içerisinde bulunan yaşlı ağaçlar buna örnek gösterilebilir bir bulgudur (Lev. 52).

2.1.3. Roma Duvar Resimlerinde Bahçe Kültürü Buluntuları

Pompeii ve Herculaneum'un küller ve volkanik diğer unsurların altında kalmış olması, bu olayların gerçekleştiği esnada (MÖ 79) mevcut Roma kültürünü aktarması açısından önemlidir. Başka uygarlıkların (Örneğin Bizans, Vizigotlar, Selçuklular, İtalyanlar) Roma kalıntıları üzerine mimari yapılar inşa etmeleri ya da bu yapılardaki taşları devşirme taş olarak kullanmaları, yapıların bozulmasına ve arkeologların çalışma alanlarının daralmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Roma çalışmalarında, her açıdan bilimsel araştırma ve çalışma konularının doğrudan Pompeii'ye referans gösterilmesi olasıdır. Bahçe çalışmalarında örnek teşkil edebilecek ve genelde bu disiplin üzerine çalışmış olan bahçe tarihçilerinin önemli bulduğu bir takım duvar resimleri bulunmaktadır. Bunlar arasında Oplontis'te bulunan Poppaea Villası'nın *calidarium* bölümünde bulunan Herkül'ün Hesperides Bahçesi'ndeki tasviri (Lev. 53), arkeologlar tarafından numaralandırılan 87.odada bulunan bahçe ve kuş havuzu tasvirleri (Lev. 54) bulunmaktadır. Poppaea Villası'nın 87.odası tamamen, kuş, kuş havuzu ve çeşitli bitki unsurlarıyla bezenmiştir. Ayrıca bu yapının planının gösterilmesi uygun görülmüştür (Lev. 55 a), (Lev. 55 b). Marine Venüs Evi'ndeki bahçe detayı ve burada bulunan saksı detayı bu çalışma açısından önemlidir (Lev. 56). Livia Evi'nde bulunan duvar resimlerinde çok geniş bir flora bulunmaktadır (Lev. 57). Bu çalışmada sadece bir tane görsele yer verilmiştir. Livia Evi'nin hemen hemen her duvarında ağaç ve bitki tasvirleri bulunmaktadır. Giulia Caneva ve Lorenza Bohuny (2003) burada bulunan bitkileri analiz etmişlerdir. Çeşitli araştırmacıların (M. Möller, M. Gabriel, G. Penso) tespit ettikleri bulguları karşılaştırarak ortak bir sonuca varmaya çalışmışlardır. Bu sonuçlar arasında tespit edilen bitkiler şu şekilde sıralanabilir: “Avrupa ladini (*Picea excelsa*), ayı pençesi (*Acanthus mollis*), kocayemiş (*Arbutus unedo*), kasımpatı (*Chrysanthemum*), turunç (*Citrus*), servi (*Cupressus*), ayva (*Cydonia oblonga*), duvar sarmaşığı (*Hedera helix*), iris (*İris*), Akdeniz defnesi (*Laurus nobilis*), mersin (*Myrtus communis*), haşhaş bitkisi (*Papaver somniferum*), geyik dili (*Phyllitis scolopendrium*), fıstık çamı (*Pinus pinea*), nar (*Punica granatum*), saplı meşe (*Quercus robur*) pırnal meşe (*Quercus ilex*) Şam gülü (*Rosa damascena*), orman menekşesi (*Viola reichenbachiana*), zakkum (*Nerium oleander*), kartopu çiçeği (*Viburnum tinus*)” (Caneva ve Bohuny, 2003: 151).

Pompeii'ye yakın bir mevkide Boscoreale kasabasında bulunan P. Fannius Synistor Villa'sında bulunan duvar resimlerinde Roma'da saksı kullanımı üzerine tespitlere varılmıştır.

Villanın yatak odasında (*cubiculum*) bulunan görselde bir binanın bahçe kapısının önünde bulunan 3 farklı ebatta 3 farklı tarzda saksı bulunmaktadır (Lev. 58). Aynı odanın duvar resimlerinde klasik *peristylum* bahçesi haricinde bir bahçe tasvirine ulaşılmaktadır. Tasvirde sağ ve sol köşelerde 3 çıkışı olan bahçe çeşmeleri bulunmaktadır. Çeşmelerin etrafı sarmaşık ve kuşlarla bezenmiştir. Havuzlu olan bu çeşmelerin üstünde bir tepede bulunan bir bahçeye çıkılmaktadır (Lev. 59). Sağ üst köşede bulunan Bahçenin kapısı, üzerinde üzüm asmalarının bulunduğu bir pergoladır. (Ya da bağımsız bir pergoladır.) Pergolanın taşıyıcı kolonlarına sabitlenmiş bahçe duvarları oldukça gerçekçi bir biçimde tasvir edilmiştir (Lev. 60). Sol üst köşede ve sağ pergolanın sağında üzüm asmasının köklendiği alanda silik olarak görünen defne ya da zakkum bitkisi olması muhtemeldir.

2.2. Roma Literatürlerinde Bahçe

2.2.1. Ovidius ve Virgilius

Ovidius MÖ 43 ve MS 18 yılları arasında yaşamıştır. Birçok eseri olmasına rağmen bu çalışmada tarım, bahçe ve bitkiler ile ilgili bilgi verdiği için *Metamorphosis* adlı eseri incelenecektir.

Ovidius'un *Metamorphosis* adlı eseri edebiyat tarihçileri tarafından çoğunlukla başyapıt niteliği taşıyan bir eser olarak görülmüştür. MS 8 yılında tamamlanan eser 15 kitaptan oluşmuş, Homeros gibi şiirle öykü anlatma geleneğinin devamı sayılabilecek bir eserdir. Ovidius'un eserinde çoğunlukla Yunan mitolojisinden anlatılar mevcut olsa da aslında anlatımında Roma yaşantısı bulunmaktadır. Griffin (1977)'nin bu konuda yaptığı tespit bu savı doğrular niteliktedir: “*Metamorphosis*lerin karakterlerinin (gerçek) hayattan biraz daha büyük (abartılı) olduğu doğrudur fakat karakterlerin deneyimleri, duyguları ve aktiviteleri Olimpos Dağı'ndan daha çok Ovid'in Roma'sına daha yakındır.” (Griffin, 1977: 62).

Aşağıda Ovid'a ait dizeler dönemin edebi anlayışını açıklamaktadır. Metin çevirisi orijinal sözcüklere bağlı kalınarak yapılmıştır: “*sunt poma gravantia ramos, sunt auro similes longis in vitibus uvae, sunt et purpureae: tibi et has servamus et illas.*” “Dalları indiren elmalar, altın sarmaşıklar ve morlar var ve bunlar sizin için kalacak.”

(Ovid, çev.1958: 380; Ovidius, Meta., XIII: 810).

Aşağıda başka bir şiirin de çevirisi orijinal sözcüklere bağlı kalınarak yapılmıştır:

“*solibus hibernis, aestiva gratior umbra,
nobilior pomis, platano conspectior alta, lucidior glacie, matura dulcior uva,
mollior et cygni plumis et lacte coacto, et si non fugias, riguo formosior horto*”

“Kışın güneşi ve yazın gölgesinden daha güzel,

Meyve bahçesinden daha güzel,

Uzun çınar ağacından daha güzel,
Buzdan daha parlak, olgunlaşmış üzümünden daha tatlı,
Kuğudan daha yumuşak ve süten daha beyaz,
Ve eğer kaçmadıysan sulanmış bir bahçeden.”
(Ovid, çev. 1958: 379; Ovidius, Meta., XIII: 794-795).

Yukarıda Ovid’in orijinal eserinden yapılan alıntılar eserde bahçe kültürü unsurlarının şiirde imge yaratırken kullanımını yansıtmaktadır. Her yazarın çağındaki maddi ve metafizik unsurları kullanarak bunu eserlerine yansıtması kabul edilebilir bir gerçektir. Ovid’in çok fazla bitki, ağaç, bahçe üzerine imgeler yaratması çağında bahçe kültürünün üst düzeyde olduğunu ispatlamaktadır.

Virgil ya da orijinal adıyla Publius Vergilius Maro MÖ 70 ve MÖ 19 yılları arasında yaşamıştır. Publius Vergilius Maro’nun *Bucolica* ve *Georgica* adlı eserlerinde kır yaşamı, doğaya kaçış gibi temalar bulunmakla beraber *Georgica* tarım üzerine yazılmış belli başlı eserlerden biridir. Aşağıda *Bucolica*’dan (*Eclogues* olarak da adlandırılır.) alıntılanan bir parça bulunmaktadır:

“*Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluviis, abies in montibus altis*”
(Vergilius, çev. 2011: 70).

Yukarıdaki metnin Latince sözlükler yardımıyla, kullanılan sözcüklere sadık kalınarak yapılan çevirisi:

“Ormandaki dişbudaklar, bahçelerdeki çam.
Nehir kenarındaki kavaklar, dağların tepesindeki köknar.”
(Vergilius, çev. 2011: 70).

Vergilius’un *Georgia*’sı 4 kitaptan oluşmaktadır. Birinci kitap tarım, ikinci kitap ağaç yetiştirme, üçüncü kitap hayvancılık, dördüncü kitap ise arıcılık üzerinedir. Vergilius’un diğer antik tarım ve bahçe bilginlerinden farkı ise eserini sanatsal bir dille yazmış olmasıdır. Şiir olarak yazılmış olan *Georgia*’da sık sık Yunan mitolojisinden imgeler kullanılmaktadır. *Georgia* ve *Bucoliga* çok geniş bir floraya sahiptir. Bu bitki, ağaç unsurlarının tespit edilenlerinin bazıları aşağıda sıralanmıştır. Eserlerde geçen bitkilerin bazılarının orijinal Latince isimleri ve Türkçe karşılıkları aşağıda açıklanmıştır:

thymum: kekik
casiasque: sinameki
pinus: çam
sedrumque: sedir
cupressosque: selvi
rosaria: gül

narcissum: nergis

acanthi: akantus

uitibus uuae: üzüm asmaları

Aşağıda Vergilius’a ait şiir dikkat çekicidir:

“118. *forsitan et pinguis hortos quae cura colendi
ornaret canerem biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba riuis
et uirides apio ripae, tortusque per herbam
pallentisque hederas et amantis litora myrtos.*”

(Vergilius, çev. 2011: 195).

Dizelerin Latince sözlükler yardımıyla, kullanılan sözcüklere sadık kalınarak yapılmış çevirisi aşağıdaki gibidir:

“Tapınma işini ve zengin bahçeleri bilirsin
Zengin bahçeler ve iki çiçek açan Paestum’un gül yatakları,
Hindiba içtiği akarsulardan nasıl hoşlanır,
Geç çiçek açan nergis veya akantusun kıvrık sapı,
Soluk sarmaşık ve sahili seven mersin.”
(Vergilius, çev. 2011: 195).

2.2.2. Marcus Porcius Cato

MÖ 234-149 yılları arasında yaşayan Cato’nun *De Agricultura* (*De Re Rustica* olarak da bilinmektedir.) adlı eseri Latince’de üretim bahçeleri üzerine yazılmış ilk sistemli kitap olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmanın giriş kısmında da açıklandığı gibi Cato’dan sonra sırasıyla Varro ve Columella, Cato’dan alıntılar ve kendi yazdıkları eklemelerle benzer eserler yazmışlardır. Bu geleneğin en önemli ve ses getiren eseri ise MS 10.yüzyılda derlenen Cassianus Bassus’un *Geoponica* adlı eseridir.

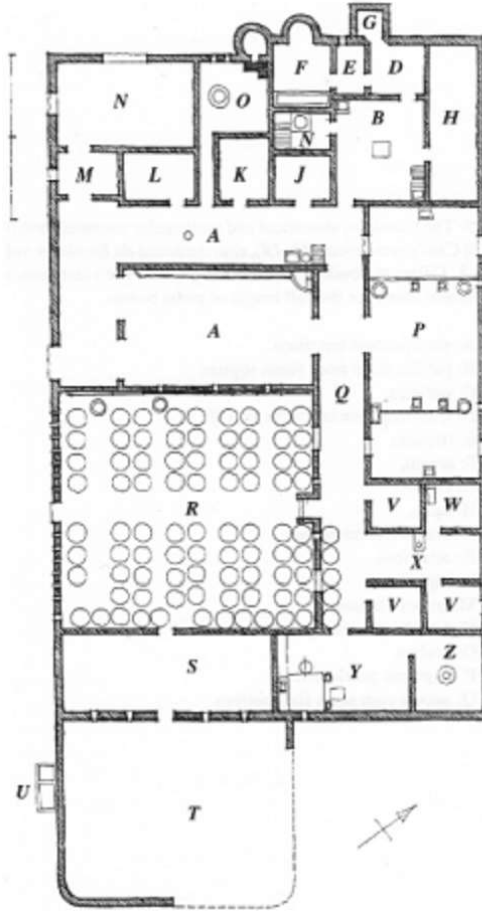
Cato çağına göre gerekli yeterliliğe sahip bir çiftliğin nasıl olması gerektiğini aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

“Havası (İklimi) güzel olmalıdır. Fırtınalara maruz kalmamalıdır. Bir dağın eteğinde, güneye bakan sağlıklı bir konumda olmalıdır. İyi bir su kaynağına sahip olmalıdır. Oldukça büyük bir kasabaya yakın olmalıdır. Bana bir çiftliğin ne olduğunu sorarsanız şunu söyleyeceğim: seçkin bir konumda ve 100 iugera olmalıdır. Şarap için bir üzüm bağı olmalıdır. Sulanan bir mutfak bahçesi (hortus) olmalıdır. Bir söğüt ağacı olmalıdır. Bir zeytin tarlası olmalıdır. Bir çayır olmalıdır. Bir tahıl tarlası olmalıdır. Bir ağaç fideliği, bir meyve bahçesi ve bir meşe palamudu ağacı ormanı olmalıdır.” (Cato, çev. 2010: 41).

Cato’nun eserindeki çiftlik evinin benzer bir biçimleri üzerine bakılması gereken eserlerden biri de White (1970)’in *Roma Çiftçiliği* adlı eseridir. Bu konuyu detaylı olarak açıklamış, bu çalışmaları restitüsyonlar ve rekonstrüksiyonlarla desteklemiştir. Aşağıdaki plan

Cato dönemi Roma'sında profesyonel bir çiftliğin planını içermektedir. Bu planı *De Agricultura*'yı çeviren ve yayına hazırlayan Dalby, esere eklemiştir. Dalby aynı zamanda Cato'nun eserinin çevirisinde çeşitli araştırmacıların çizdiği zeytinyağı ve diğer baskı sistemleri üzerine açıklamalarda bulunmuş, bu açıklamaları rekonstrüksiyonlarla desteklemiştir. Bu çizimler arasında Cato Roma'sına ait bir harita, çeşitli baskı sistemleri ve parçaları, çiftlik yapılarının örnekleri bulunmaktadır.

Şekil 4: Roma Dönemi Çiftlik Planı



Kaynak: (Antichità do Ercolano'dan akt. Cato, çev. 2010: 30).

“A: sarnıç, havza ve rezervuarlı avlu.

B: ocak ve hazneli mutfak

C, D, E, F, G: banyo kompleksi.

H: ahır

J: alet odası.

K, L: yatak odaları.

M: antre.

N: yemek odası.

O: unlu mamuller için değirmen ve fırın
P: iki şarap presi içeren oda.
S: Şarap fıçılarının bulunduğu koridor.
R: fermente şarap içeren alan.
S: bilinmeyen kullanım.
T: harman yeri.
U: sarnıç.
V: yatak odaları.
W: mahzene giriş.
X: el değirmeni.
Y: yağ presi.
Z: zeytin sıkma değirmeni”
(Cato, çev. 2010: 30).

Cato eserinin önsözünde iyi bir çiftçi olmanın esaslarından bahseder (Cato, çev. 2010: 40). İlk bölümde ise çiftlik arazisinin satın alınmasından arazinin iklim ve konum özelliklerinden bahsetmektedir (Cato, çev. 2010: 41). Daha sonra çiftliğin bir işletme olduğundan ve bu işletmede kimlerin çalışacağından (hane halkı, köleler ve işçiler) işçilerin ne süre çalışmasından bahsederek modern bir işletme profilinin temellerini atmaktadır. Cato eserinde üzüm ve zeytin tarımı yapılacaksa mutlaka bunun sanayisinin de yapılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Şaraphane ve zeytinyağı sıkma preslerinin ayrıntılı açıklamalarını sunmaktadır (Cato, çev. 2010: 44). Cato özel olarak yapılan tarımdan ve bu tarımdan elde edilen ürünlerden bazılarını özel olarak ayrı başlıklar altında sıralayıp ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bunlar arasında zeytin, üzüm, selvi ve kabak bitkileri vardır.

“*Circum coronas et circum uias ulmos serito et partim populos, uti frondem ouibus et bubus habeas; et materia, si quo opus sit, parata erit.*”

“Tarla kenarlarına ve yollara karaağaç ve bazı kavak ağaçları ekin, böylece koyun ve öküz için dallara ve ihtiyacınız olduğunda elinizin altında odunlara sahip olursunuz. Bunların nehir kıyısı olduğu yerlerde veya su ile tıkanmış topraklarda, kavak ağaçları ve sazlıklar dikebilirsiniz.” (Cato, çev. 2010: 48).

Çok geniş bir floranın açıklandığı eserde üç ayrı bitki yetiştirme amacı vardır:

- 1.Zeytin ve üzüm sanayi için kullanılmıştır.
- 2.Tahıl tarımı ve meyve tarımı doğrudan insanların gıda ihtiyaçları amacıyla kullanılmıştır.
- 3.Karaağaç ve kavak gibi ağaçların ekimi ise odun ve alternatif olarak hayvan beslenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Cato'nun eseri aynı zamanda dönemindeki ticari fizibilite raporlarının sunumunu da yapmaktadır. Eserin ekipmanların ve binaların açıklandığı bölümünde 240 *iugeralık* (1 *iugera* = 2523 metrekare) zeytinliğin ihtiyacı olan ekipmanlar, giderler, çalışacak işçiler, iş hayvanları (eşek, öküz gibi), depolama ekipmanları (bronz kazanlar, amforalar), metal tarım

aletleri sıralanmaktadır. Aynı şekilde şarapçılık için 100 *iugeralık* alanda kullanılacak ekipmanlar ve girdiler açıklanmaktadır (Cato, çev. 2010: 55).

Cato tarımsal üretim yöntemleri üzerine açıklamalar yaptıktan sonra bu tarz bir çiftlikte üretilebilecek ürünleri sıralamıştır. Bunlar arasında çeşitli zeytin ve üzüm türleri, bunlara ait yağ ve şaraplar, coan şarabı (İçine deniz suyu katılarak yapılan özel bir şaraptır.), konserveler, ekmekler ve kekler, çeşitli bitkisel ilaçlar bulunmaktadır (Cato, çev. 2010: 71-112).

Cato Roma'da yapılacak bir çiftlik evinin ekipmanlarının hangi şehirlerden alınması gerektiğinden bahseder: “Buna göre zeytin sıkma makineleri Pompeii'den, işçilerin kullanacağı giysiler Roma'dan, at veya öküz arabaları Lucina ve Suessa'dan alınmalıdır. Ayrıca davlumbazlar, demir aletler, bıçaklar, kürekler, maşalar, baltalar, koşum takımları, zincirler Cales ve Minturnae'den alınmalıdır.” (Cato, çev. 2010: 115).

2.2.3. Marcus Terentius Varro

Varro MÖ 116-MÖ 27 yıllarında yaşamıştır. *Rerum Rusticarum* adlı eserinde Varro da tıpkı Cato gibi tarım teknikleri üzerine yazmıştır. Tarım ve bahçecilik üzerine geniş bilgiler verirken sivil bahçeler üzerine de ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Varro'nun eserinde sırasıyla şu başlıklar bulunmaktadır: toprak ve arazi seçimi, üzüm asması-şarap üzerine eğitici bilgiler, seçilecek arazinin ölçüleri (tıpkı Cato'daki gibi fizibilite raporları), çiftlik evinin yapılacağı yerin seçimi, çiftlik bahçesi ve evin buna göre konumu, çitler ve duvarlar, ağaçlar ve sınırları, çiftlik ekipmanları ve köleler, personellerin seçimi ve sayısı, üretim araçları, yük hayvanları, ekinler, zeytincilik ve meyvecilik, üzüm bağları, zamanla ilgili planlar, çeşitli türde zeytin, elma, incir, üzüm gibi meyvelerin bakımı ve bunlarla ilgili basit sanai işlemler bulunmaktadır. Eserin ikinci kitabında ise hayvancılığa yer vermiştir.

Varro Cato'dan farklı olarak daha teknik bilgilere ver vermiştir. Örneğin toprak tiplerine göre tahıl cinslerinin ve meyve cinslerinin ekimi hakkında bilgiler çağına göre ilerici sayılabilecek derecededir (Varro, çev. 1912: 24-30).

Varro Cato'dan farklı olarak bahçeleri korumak için çitler ve duvarlar hakkında ayrıntılar da yazmıştır. Varro bahçe çitleri ve duvarları için 4 ayrı koruma yöntemi sunar:

- 1.Doğal çit (Ağaç ve çalıların arazi etrafına dikilmesiyle)
- 2.Ahşap çit (Kerestelerin inşasıyla)
- 3.Askeri amaçlı da kullanılan hendek (Toprağın kazılarak hendek oluşturulmasıyla)
- 4.Duvar çit (Tuğladan ve diğer yapı malzemelerinden duvar örülmesiyle)

2.2.4. Lucius Junius Moderatus Columella

Columella MS 4 ve MS 70 yılları arasında yaşamıştır. Columella Kartaca'lı tarım bilgini Mago'dan, Aulus Cornelius Celsus'dan, Tremellius Scrofa'dan bilgiler aktarmaktadır. Columella kendinden önceki botanik ve tarım tarihi, yöntemleri yazarlarından da aktarımlarda bulunmaktadır. Cato, Varro, Palladius bu aktarımların önemli görülenleri olmakla beraber bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Eserin içeriği şöyledir:

I. Libri

Önsöz

Çiftçilik üzerine yazarlar

Arazinin durumu ve kalitesi

Su

Çiftlik binaları

Toprak sahibi ve kiracı

Çiftlik sorumlusu

Sığır çobanı

Koyun çobanları

II. Libri

Arazi türleri

Hendek açma ve suyun tahliyesi

Toprak sürme

Çift süren öküzlerin bakımı

Yetiştirme mevsimleri

Tahılların gübrelenmesi

Ekim mevsimleri

Gerekli tohum miktarı

Bakliyat, keten, kenevir, şalgam, yem ekimi

Mahsuller

Tahıl ve baklagillerin yetiştirilmesi

Gerekli işçi sayısı

Çeşitli gübre miktarları gübreleme süreleri

Çayırların bakımı

III.-V. Libri

Üzüm asmasının çok ayrıntılı bakımı ve şarapçılık üzerine ayrılmıştır.

VI. Libri

Hayvancılık, hayvan hastalıkları ve tedavi yöntemleri üzerine yazılmıştır.

VII. Libri

Küçükbaş hayvanlar ve köpekler üzerine yazılmıştır.

VIII. Libri

Tavuklar, ördekler, güvercinler, tavus kuşları gibi birçok kanatlı hayvan ve bunların bakımı üzerinedir.

IX. Libri

Arıcılık üzerine yazılmıştır. Muhtemelen arıcılık üzerine yazılmış ilk eserlerden biridir.

X-XII.

Bahçecilik, meyve yetiştiriciliği üzerine ve bunların işlenmesiyle alakalı yazılmıştır. Columella'nın XII. kitabı ağaçlar ve daha çok bahçecilik üzerine yazılmıştır. "Asker ve çiftçi olan Lucius Junius Moderatus Columella (MS 60), His De Re Rustica adlı 12 kitap yazmıştır. Bu kitaplarda kırsal yaşam ve çiftçilik ile ilgili pek çok bilgi içermektedir. Ayrıca, onuncu kitabın tamamı da bahçecilik üzerinedir." (Elinç,2007: 3).

2.2.5. Gaius Plinius Secundus

MS 24-MS 79 yıllarında yaşamış olan Plinius'un Naturalis Historia isimli eseri hacimli bir yapıt olma özelliğini taşımaktadır. Aslında derleme olan eser bir ansiklopedi örneğidir. Birinci kitapta takdim bölümünden sonra 37 tane alt kitap (Libri) mevcuttur. Bu alt bölümler başlıklar ve kısa açıklamalardan oluşmaktadır. İkinci kitap ise sadece tek metinden oluşmakta astronomi, teoloji, jeoloji, biyoloji gibi bilimlere kaynaklık edebilecek unsurlardan oluşmaktadır. Plinius her alt kitap bittikten sonra bunlara kaynaklık edebilecek yerli ve yabancı yazarlara ver vermiştir. Örneğin yerli yazarlar arasında: Marcus Varro, Sulpicius Gallus, Celsus, Rabirus, Ofilius, Granius gibi yazarlar bulunmaktadır. Yabancı olarak adlandırdığı yazarlar arasında: Serapion, Archimedes, Aristoteles, Herodotus, Democritus, Sophocles, Pythagoras, Homeros gibi filozof ya da kendi gibi doğa bilimcilerden aktarımlarda bulunmuştur.

2.2.5.1. Naturalis Historia'nın Sınıflandırılması

I.Libri

İçindekiler bölümü şeklinde sınıflandırılmış, yazarlardan, kaynaklardan bahsedilmiştir.

II. Libri

Bölüme Dünya, Ay, Güneş, gezegenler, yıldızlar ve bunların hareketleri ve ilişkileri ile başlamaktadır. Doğa olaylarının nasıl oluştuğu, okyanuslar, dağlar, iklimler, meteorolojik açıklamalar bulunmaktadır.

III.- IV. Libri

Etnik ve demografik unsurların da dahil edildiği coğrafya bilgisi içermektedir. Örneğin İtalya yakınlarındaki adalar: Corsica, Sardinia, Sicilia, Baleares gibi. Siteler (şehirler), ırklar, milletlere de yer verilmiştir. Bu bölümün yazarları arasında Polybius, Hecataeus, Hellanicus, Damastes, Eudoxus, Dicaearchus, Timosthenes, Eratosthenes, Ephorus, Serapion Artemidorus Dosiades, Dionysius, Aristides Philemon, Xenophon, Pytheas, Isidore, Philonides, Xenagoras, Astynomos, Staphylus, Aristocritus, Metrodorus, Cleobulus, Posidonius gibi yazarlar bulunmaktadır.

V.-VI. Libri

Etnik unsurların dahil edildiği Plinius'un yaşadığı dönemdeki ve ondan önceki milletleri anlatan coğrafi ve tarihi bölümdür.

Örneğin: Kilikya ve çevresinde yaşayan topluluklar, Afrika ve çevresinde bulunan adalar, Pamfilya, Likya, İyonya, Antakya hakkında tanımlamaları da mevcuttur.

VII.-XI. Libri

Bu kitaplarda ise İnsandan başlayıp, memeli hayvanlar, omurgasız canlılar, böcekler, hayali mitolojik canlılar, anormal doğmuş hayvanlar, böcekler, kuşlar, insana ve hayvana ait temel organlar açıklanmıştır.

Ayrıntılı olan bazı maddeler dikkat çekicidir:

XI. Kitap, XXV-XVII. madde, Asur ipekböceği, XXVII. madde Kos (Cos adası) ipekböceği gibi verilen canlının alt türleri de sıralanmıştır.

XII.-XVII. Libri

Ağaçlar üzerinedir.

XVII. Kitaptan XXII. Kitaba

Otsu bitkiler, sebzeler, meyveler, tahıllar, anlatılmaktadır.

XXIII.-XXVIII. Libri

Karışık olarak ağaçlar, otsu bitkiler yer almaktadır. Bu bölümün diğerlerinden farkı ise bu ağaçlar ve bu ağaçlardan elde edilen ilaçlardır.

XXVIII.-XXXII. Libri

Hayvanlardan elde edilen ilaçlara yer verilmiştir.

XXXIII.-XXXIV. Libri

Metallere yer verilmiştir. Metallerin kullanımı, tarihi, onlardan elde edilen eşyalar, metal heykellerden bahsedilmiştir.

XXXV. Libri

Sanat tarihi üzerine yazılmış maddelerden oluşmaktadır. Örneğin: İlk ressamalar, Romalı ressamalar, siyah mürekkep.

XXXVI.-XXXVII. Libri

Değerli taşlar üzerine yazılmış maddeler mevcuttur. Örneğin: topaz, akik, zümrüt.

2.2.5.1. *Naturalis Historia*'da Bulunan Bitkiler

Akdeniz kıyılarında yetişen veya buraya ticaret, yağma, ganimet olarak gelme ihtimali olan diğer bitkiler de sıralanmıştır. Aşağıda sıralan bitkiler *Naturalis Historia*'da bulunan tüm bitkileri kapsamamaktadır. *Naturalis Historia*'da açıklanmış olan, çok fazla yaygın bitki bulunmaktadır. Aşağıda genellikle yaygın bitkiler sıralanmamıştır. Aşağıda ismi geçen çoğu bitkinin çok fazla alt türü bulunması karşısında en bilinenleri kullanılmaya çalışılmıştır. Bu bitkilerden bazıları ve geçerli çağdaş isimleri:

1. Amomum (Kakule, *Elettaria cardamomum*)
2. Mastiche (Damla Sakızı, *Pistacia lentiscus*)
3. Calamus, Calamis (Kamış, *Acorus calamus*)
4. Galbanum (Sakız Otu, *Erula gummosa*)
5. Euphorbia (Sütleg n, *Euphorbia serrata*)
6. Citri Arbore (Turunç Ağacı, *Citrus*)
7. Lotos (Nilüfer, *Nymphaea lotus*)
8. Paliurus (Karaçalı, *Paliurus spina-christi*)
9. Faba (Bakla, *Vicia faba*)
10. Lens (Mercimek, *Lens culinaris*)
11. Lemma Minor (Su Mercime i, *Lemma minor L.*)
12. Lupinus (Acı Bakla, *Lupinus*)
13. Labrusca ( z m asması, *Vitis vinifera* ya da *Vitis labrusca*)
14. Epicactis (Bindallı  i e i, *Epipactis helleborine*)
15. Erice (Funda, *Erica carnea*)
16. Olivae (Zeytin, *Olea europaea*)
17. Myrte (Mersin, *Myrtus communis*)
18. Sambucus (M rver, *Sambucus*)
19. Luniperus (Ard  , *Juniperus*)

20. Tamarica (İlgın, *Tamarix*)

21. Aquifolia (Çobanpüskülü, *Ilex aquifolium*)

22. Chamelaea (*Cneorum tricoccon*)

“Chamelae’nın yaprakları zeytininkine benzer. Acı ve kokuludur. Bu bitki sarp yerlerde büyüyor ve asla bir avuç içi yüksekliğini aşmıyor.”

(Plinius, çev. 1943: 97 C.24; N.H., XXIV.lib. LXXXIV. böl.)

23. Scordotis (Bir Nane türü, *Nepeta scordotis*)

24. Dracunculus caulis (Yılan bıçağı, *Arum dracunculus*)

“Romalıların dracunculus dediği bitkidir. Aron bitkisiyle karıştırılabilir aronun siyah bir kökü vardır. Geniş ve yuvarlak ve eli doldurmaya yetecek kadar çok daha büyüktür. Ayrıca dracunculus kırmızımsı bir kıvrılmış yılan gibidir ve onun adı böyle türetilmiştir.”

(Plinius, çev. 1943: 103 C.24; N.H., XXIV.lib. XC. böl.)

25. Centaurion (Kırmızı kantaron, *Common centaury*)

26. Eupatoria (Koyun Otu, *Agrimonia eupatoria*)

27. Clymenos (Hanımeli, *Lonicera etrusca*)

28. Artemisia (Misk otu: *Artemisia vulgaris*, beyaz adaçayı: *Artemisia ludoviciana*)

29. Plantaginis (Sinirotu, *Plantago major*)

30. Chelidonia (Kırlangıçotu, *Chelidonium majus*)

31. Echios (Engerek otu, *Echium vulgare*)

32. Verbenaca (Yabani adaçayı, *Salvia verbenaca*)

33. Pentapetes (Kırmızı ebegümeci, *Pentapetes phoenicea*)

34. Sparganion (Su şeridi, Kındıra, *Sparganium*)

35. Cyclaminos (Siklamen, *Cyclamen hederifolium*, *Cyclamen cilicium*)

36. Verbascum (Sığırkuyruğu, *Verbascum sinuatum*)

37. Gromphaena (Hanım düğmesi, *Gomphrena globosa*)

38. Stoechas (Karabaş otu, *Lavandula stoechas*)

39. Chrysanthemum (Kasımpatı, *Chrysanthemum*)

40. Anthemis (Papatya, *Anthemis arvensis*)

41. Ballotes (Kara ısırğan, *Ballota nigra*)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS DÖNEMİNDE BAHÇE KÜLTÜRÜ

Roma İmparatorluğu'nun devamı sayılan ancak zamanla Romalılardan farklı bir kültüre ve uygarlığa dönüşen Bizans tümüyle Roma'yı unutmuş ya da tümüyle yerlileşmemiştir. Mango (2008)'in bu konuda tespitleri önemlidir:

“Bizans sıfatına gelince, bu sözcüğün uygunluğuyla ilgili bazı ciddi itirazlar yapılabilir ve sık sık yapılmıştır da. Ama bu terim varlığını korumuştur ve kullanışlı bir etiketten ibaret olduğunu anladığımız sürece, bu terimi kullanmayı reddetmemiz ukalalıktan öteye gitmez. Gerçekten, hiç kuşku yok ki, Bizans İmparatorluğu diye bir devlet asla var olmamıştır. Var olan, Konstantinopolis'te yerleşik bir Roma devleti idi. Sakinleri, kendilerini Romaioi ya da kısaca Hristiyanlar olarak, ülkelerini de Romania diye adlandırıyorlardı. Bir kişi, eğer İmparatorluğun başka bir yöresinin değil de Konstantinopolis'in yerlisi ise kendisini Byzantios diye tanımlayabilirdi. Bizanslılar, Romalı sözcüğünün tümüyle farklı bir anlama sahip olduğu Batı Avrupalılara göre, genellikle Graed, Slavlara göre ise Greki anlamına geliyordu, ama Araplar ve Türkler onlara Rum, yani Romalı diyorlardı. İmparatorluk ile sakinleri için kullanılan Byzantinus terimi, Rönesans'a değin geçerlilik kazanmayacaktı.” (Mango, 2008: 9).

MS 527-565 yılları arasında hüküm süren I. Justinianus Roma kültürünü taşıyan “anadili Latince olan son imparatordu.” (Evans, 2005: 24,38). Konstantinopolis imparatorluğun en hacimli şehri ve başkentiydi. “Bu dönemde Konstantinopolis yarım milyonluk bir şehre dönüşmüştü. Çağının standartlarına göre oldukça kalabalık olan Antakya yüz binden fazla nüfusa sahipti. İmparatorluk nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığı bu dönemde şehirlerde konuşulan dil Yunancaydı.” (Evans, 2005: 24,38). Kırsalda başka diller de konuşulmaktaydı. Bunlar arasında tahmin edileceği gibi Süryanice ve Ermenice de bulunmaktadır.

Doğu Roma'nın Bizans'a dönüşümü aşamasında 3 önemli faktör bulunmaktadır. İlki Konstantinopolis'in yönetim merkezi yapılması, ikincisi Ortodoks Kilisesinin kurulması, üçüncüsü de devletin yerel kavimlerin, özellikle Yunanların, etkisi altına girmesi sayılabilmektedir. Yeni bir kültüre sahip olan Bizans'ın bahçe kültürü de bu yenilikler çevresinde gelişmeye devam etmiştir. Bu çalışmada Bizans'ta bahçe kültürünün 3 ayrı etkileşime sahip olduğu tespit edilmiştir:

- 1.Roma kültüründen devralınan mimari yapıların bahçe kültürü unsurları (*Villa rusticalar*, kent bahçeleri-parkları, heykeller ve diğer el sanatları)
- 2.Yerel kültürden etkilenmeyle var olan bahçe kültürü (Yunanlar, Selçuklular, Ermeni ve Süryani mimarisi)
- 3.Hristiyanlığın devlet ideolojisi sayıldığı Bizans'ta yeni bir kültür şekillenmiştir: manastır kültürü ve buna bağlı olarak manastır bahçeleri

3.1. Bizans Literatürlerinde Bahçe ve Tarım

Bizans'ın köklerinin Roma ve Yunan uygarlıkları olduğu kabul edilebilir bir gerçektir. Bizans'ın Orta Çağ'daki edebiyatı aslında bu çalışmanın ilk bölümlerinde verildiği gibi Antik Roma, Yunan uygarlıklarının izinde ve bunların yoğun bir etkisindedir. Elbette Orta Çağ içinde önemli Bizans eserlerinin varlığı hakkında bilgi sahibiyiz. Ayrıca Bizans'ta çok geniş bir Hristiyanlık edebiyatının varlığından da söz edilmesi gerekmektedir. Bunun ilk örneklerinden biri Scythopolis Cyril'in yazdıklarında bulunmaktadır. Bizans'ın Müslüman Araplarla mücadelesinin konu edinildiği bir 'destan' olan Digenis Akritas bu konuda bahsedilmesi gereken eserlerden biridir. Hristiyanlık ile ilgili yazınlar haricinde din dışı bir Bizans literatürü de mevcuttur. Genel olarak yazarlar arasında Michael Psellos, Theodore Prodromos, Manuel Philes, Eustathios Makrembolitler, Constantine Manasses, Romanos gibi isimleri saymak mümkündür.

Bizanslılar Antik Yunan eserlerini de okumaktadır. Bizans döneminde derlenmiş olan Tarentum'lu Leonidas'ın epigramları buna örnektir: "Siz su perileri Dorus'un çocukları, Timokles'in bu bahçesini özenle sulayın. Kızlar sizin için bahçıvan Timokles mevsiminde hiç hediye getirir mi?" (Paton, 1917: 179).

Birçok antik yazarın eseri Bizans'ta popülerdi ancak sadece bazılarının adının burada anılması gerekli görülmüştür. Aşağıda ise birçok yazarın bahçe ve tarım konularında yazılar yazdığı bir eser olan *Geoponica* açıklanmıştır.

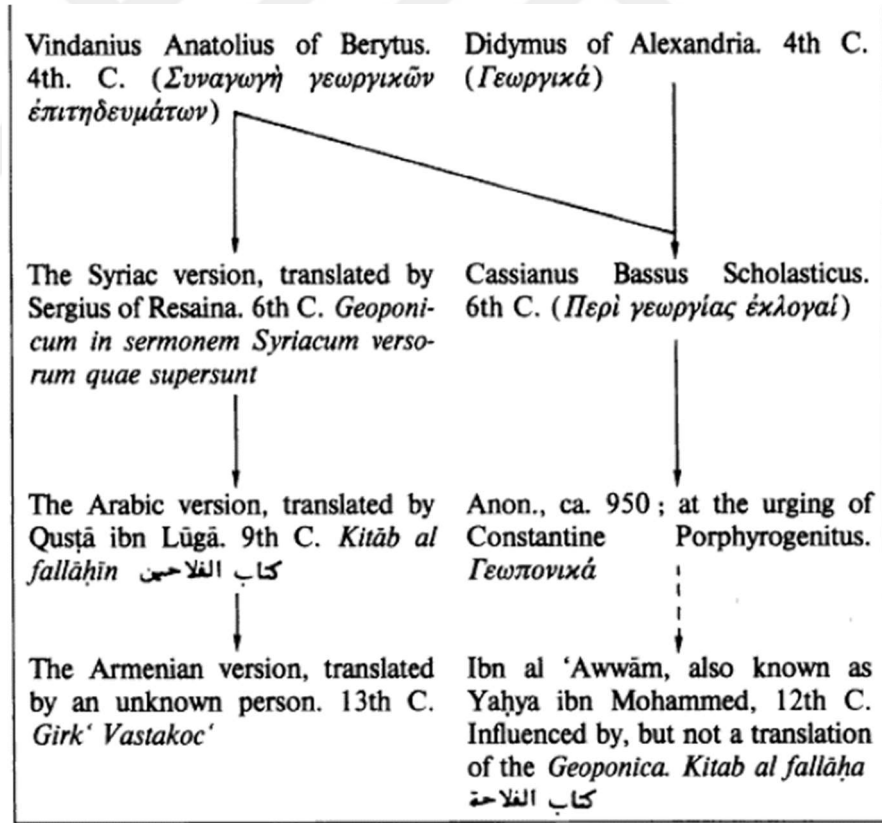
3.1.2. *Geoponica* Adlı Eserin İncelenmesi

Geoponica'nın 6. ve 7. yüzyılda yaşamış olan Cassianus Bassus'un yazmış olduğu ancak eserin bazı değişikliklerle 10.yüzyılın sonunda tekrardan derlenmiş olduğu bilgisi tespit edilmiştir. Bu çalışmanın açısından elde edilmesi gereken bilgi Bizans'ın yazılı metinlerinde tarım, bahçe, bahçe mimarisi gibi unsurların araştırılması olacaktır. Bu nedenle ne kadar orijinal olup olmadığına bakılmaksızın, 10.yüzyıldaki esere yönelik bir araştırma yapılmıştır. "*Geoponica* olarak bilinen Yunan tarım ansiklopedisi, Bizans İmparatorluğu ve Slav komşularının tarım geleneğinin tarihi içindeki kayda değer önemine rağmen, yalnızca mütevazı bir bilimsel ilgi gördü. Konstantin VII Porphyrogenitus'un onuncu yüzyıla ait saltanatına (MS 945-959) ait bir derleme olan metin, Orta ve Geç Byzantium'da önemli bir popülerliğe sahiptir." (Decker, 2007: 106). Bu çalışmada sadece Latince ve Yunanca olan nüshaları üzerine araştırma yapılmıştır. Ayrıca "eserin Orta Farsça, Süryanice, Latince, Arapça nüshalarının bulunduğu tespit edilmiştir. Eserin 11. yüzyıldan itibaren 50'den fazla el yazması olduğu da bilinmektedir." (Decker, 2007: 106).

Eseri H. Beckh (1985) orijinal dile sadık kalarak Yunan alfabesiyle düzenlemiş olmakla beraber bu çalışmada eserin İngilizce çevirisi kullanılacaktır. Thomas Owen (1805)’e ait çeviri ve orijinal eser karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Agricultural Pursuits olarak orijinal dilden İngilizceye aktarılmış olan eser içeriğin yansıtılması açısından yeterli bulunmuştur. “Bilinmeyen bir yazar tarafından derlenen *Geoponica*, birçok yönüyle tarım üzerine bir çalışmadır. Astronomi, üzüm yetiştiriciliği, şarap yapımı, bahçıvanlık, hayvanların bakımı, buğday ve zeytin yetiştiriciliği, bitkilere zarar veren böcekler, sığır ve atlar üzerine yorumlar gibi konuları işleyen yirmi bölüm vardır. Arılar, köpekler, tavşanlar, develer, geyikler, domuzlar ve diğerleri, toprak sahibinin çiftçilik girişimini gönençli bir hale getirmek için anlaması gereken konuların tamamı bulunmaktadır.” (Greppin, 1987: 46).

Greppin (1987) bu eserin kökü, kaynakları, çevirileri üzerine bir araştırmasını paylaştığı bir makalede aşağıdaki gibi bir çalışma yapmıştır:

Şekil 5: *Geoponica*’nın Kaynakları ve Çevirileri



Kaynak: (Greppin, 1987: 49).

Bu tablodan ve bu konudaki araştırmalardan bazı sonuçlar çıkarılmaktadır. Bassus’un 6-7. yüzyılda yazmış olduğu eser 4.yüzyılda Anatolius ve Didymus’un yazdığı çalışmaların

da eklenmesiyle oluşturulmuştur. Anatolius'un çalışmaları ise Süryanice, Ermenice ve Arapçaya çevrilmiştir. Bassus'un çalışması ise MS 950 yılında Bizans'ta derlenip daha sonra 12. Yüzyılda Ibn Al Awwam tarafından Kitab al Fallaha adıyla derlenip çevrilmiştir.

Eserin İçeriği:

Kitaplara (*Libri*) göre ayrılmış olan eserde her kitapta ayrı bir konu işlenmekle beraber bu başlıkları kimin yazmış olduğu da bilinmektedir. Bu başlıkların içeriği dışında önemli görülen yerler metnin devamında açıklanması uygun görülmüştür.

I. Kitap

Bu bölümün yazarları arasında Florentinus, Aratus, Didymus, Diophanes, Zoroaster, Quintili, Photolemaus gibi yazarlar bulunmaktadır.

Gezegeler, Ay ve Güneş döngüsü, gündönümleri, mevsimler ve belirtileri, uzun kışın belirtileri, Jüpiter'in on iki yıllık döngüsü bölümün içeriği arasındadır.

II. Kitap

Bu bölüm bu çalışmanın konusuyla ilgili olan tarım üzerine yazılmıştır. Yazarlar arasında Varro, Puxamus, Zoroaster, Democritus, Berytius, Anatolius, Tarantinus, Didymus, Leontius, Apuleius, Diophanes bulunmaktadır. Başlıklar arasında arazi seçimi, su bulunması, yapıların hangi yerlerde ve durumlarda inşa edileceği, işçi ve usta seçimi, yağmur suyunun toplanması ve biriktirilmesi üzerine, toprak seçimi ve toprağa uygun tohum seçimi, buğday ve arpanın ekim sezonu gibi unsurlar bulunmaktadır. II. Kitap 40 ayrı başlıktan oluşmaktadır.

III. Kitap

Aylar ve özellikleri ile ilgilidir.

IV. Kitap

Üzüm çeşitleri ve şarapçılık üzerine yazılmıştır. Yukarıda sayılan yazarlar bulunmakla beraber Africanus adlı yazarın da ismi geçmektedir. 15 başlıktan oluşmaktadır.

V. -VIII Kitap

Bağcılık, şarapçılık, bağ bakımı, üzümde elde edilen ürünler, tarım teknikleri, şarap çeşitleri gibi konulara değinilmiştir. Bu bölümlerde de Cassianus ve yukarıda sıralanan yazarlar yazmıştır. Şarap presi, fiçılar, yağ presi, şarap mahzenleri, bağbozumu için hazırlık, tatlı şarap yapımı, şarapların seyreltilmesi üzerine yazılmıştır.

IX. Kitap

Zeytincilik üzerine yazılmış bölümdür. Ana konu olarak zeytin çeşitleri, zeytin ekimi-dikimi, zeytinyağı çeşitleri üzerine yazılmıştır.

X. Kitap

Ağaçlar ve meyvecilik ile ilgili olan bu bölümde 90 ayrı başlık bulunmaktadır. Bazı başlıklar ve yazarları aşağıdaki gibidir.1-15 arası bölümlerdeki gibi ağaçların bakımı, budanması, istenilen renk ve şeklin alması üzerine yazılmış alt bölümlerin aynı mantıkla yazılmış olmasından dolayı, 15. bölümden sonra bölümlerin kısaltılarak yazılması uygun görülmüştür. Bazı önemli görülen bölümler kısaltılmamıştır.

“1.Bahçeye giriş. Florentinus.

2. Ne zaman ağaç dikmek gerekir? Florentinus.

3. Hangi ağaçlar tohumdan ekilmelidir? Fıskın nedir? Daldırma yöntemi nedir? Aşı nedir? Didymus.

4.Palmiye ağaçlarının dikimi üzerine yazılmıştır.

5.Palmiye ağacının meyvesinin hangi yöntemle geliştiği üzerine yazılmıştır.

6.Palmiye filizleri ve bunların kullanımı ile ilgili olarak. Didymus.

7. Ağaç kavunu ekme mevsimleri, bakımı ve ağaç kavunlarının nasıl kırmızı olacağı ile ilgili. Florentinus

8. Ağaç kavunu ekimi ile ilgili. Anatolius.

9. Ağaç kavununun herhangi bir kuşun temsilini taşıması ya da bir adamın ya da bir su samuru hayvanının yüzünü taklit ederek büyümesi üzerine yazılmıştır. Africanus.

10. Ağaç kavunu koruma ve serme ile ilgili olarak. Sotion.

11. Fıstık ağaçlarının dikimi ile ilgili olarak. Diophanes.

12. Fıstık ağaçlarının dikimi ile ilgili başka bir örnek. Damogeron.

13. Kiraz (*Cerasus Duracina*) ekimi ve bakımı ile ilgili olarak. Florentinus.

14. Şeftalilerin üzerlerinde iz bırakarak büyümesini sağlamak. Democritus.

15.Kirazın kırmızı olmasını sağlama üzerine. Democritus.

16-21.Bu bölümler elma ve şeftali yetiştirme üzerine yazılmıştır.

22-25. Armut üzerine yazılmıştır.

26-38.Ayva ve Nar üzerine yazılmıştır.

39-56. Mürdüm eriği, hünnap, kiraz, incir üzerine, çeşitleri bakımı hakkında yazılmıştır.

57.-68.Badem, kestane ve fındık üzerine yazılmıştır.

59.Acı bademleri tatlı yapma üzerine. Africanus.

69.-74.Dut, muşmula (*Mespilus germanica*), keçiboyunu üzerine yazılmıştır.

75. Ağaçların aşılama zamanı ve şekli ile ilgili olarak.

76. Tomurcuklanma ve aşılama ve ne tür ağaçların tomurcuklanma ve aşılama yeteneğine sahip olduğu üzerine yazılmıştır.

77.-80. Aşılama mevsimi, zararlılar ve ağaç bakımı üzerine.

81. Bitkilerin bakımı ile ilgili. Varro.

82. Bütün ağaçların daha fazla meyve verebileceğini üzerine. Africanus.

83. Kıraç bir ağacın meyve vermesini sağlamak. Zoroastres.

84. Ağaçları tedavi edin, her lekeyi iyileştirin. Paxamus.

85. Büyük ve verimli ağaçlar nasıl dikilebilir. Anatolius.

86.Uzak bir coğrafyadan getirilen bitkiler nasıl yetiştirilebilir. Pamphilus.

87. Ağaçlar meyve vermeyebilir. Sotion.

88. Çiçek açan ağaçların iyileştirilmesiyle ilgili olarak. Quintili.

89. Bitkilerin ve tohumların sığırlardan zarar görmemesi için uygulanacak yöntemler. Democritos.
90. Bu yöntemle ağaçları sarmaşıklar, solucanlar ve hayvanlardan koruyun. Florentinus'' (Owen,1805: 1-25).

XI. Kitap

Bu bölümde ise X. Kitap'taki yöntemlerle benzerlik gösteren ağaç bakımı yöntemleri bulunmaktadır. Parklarda bahçelerde peyzaj amaçlı kullanılacak çoğunlukla meyvesiz ağaçlar üzerinedir. Ayrıca belirli çiçekler ile ilgili yazılar mevcuttur. Bunlar arasında zambak, gül, nergis, menekşe ve çiğdem bulunmaktadır. Bölümün sonlarında tıbbi-şifalı bitkilere yer verilmiştir.

“1.Hangi ağaçlar her zaman yeşildir ve kışın yapraklarını dökmezler?

2. Defne ağacı ile ilgili olarak.
- 3.Defne ağacının aşılınması, ekimi ve nakliyesi.
4. Selvi ile ilgili olarak.
5. Selvi dikimi ile ilgili olarak. Didymus.
6. Mersin ile ilgili olarak.
7. Mersin ekimi ile ilgili olarak. Florentinus.
8. Mersin böğürtlenlerinin korunmasına karar vermek.
9. Kutu ağacı ile ilgili olarak.
10. Çam ile ilgili olarak.
11. Çam dikimi ile ilgili olarak,
- 12.Sakız ağacı ile ilgili olarak.
- 13.Söğüt ağacı hakkında.
14. Çoban püskülü hakkında.
15. Dendrolihanus ile ilgili.
16. Dendrolihanusun ekimi ile ilgili olarak.
17. Gülle ilgili olarak.
18. Güllerle ve onları nasıl daha tatlı kokulu yapabileceğiyle ilgili. Didymus.
19. Zambakla ilgili olarak.
20. Zambaklarla ilgili olarak. Anatolius
21. İris ile ilgili olarak. Leontinus.
22. Menekşe ile ilgili.
23. Menekşe ekimi ile ilgili olarak. Tarentinus.
24. Nergisle ilgili. Tarentinus.
25. Nergis ekimi ile ilgili olarak. Didymus,
26. Çiğdem ekimi ile ilgili. Florentinus.
27. Sampsuchum, costus ve balsam ile ilgili.
- 28.Fesleğen ile ilgili olarak.
- 29.Orman sarmaşığı hakkında.
- 30.Orman sarmaşığının ekimi hakkında.” (Owen, 1805: 1-25).

XII. Kitap

Sebzelerin ve gastronomik açıdan önemli olan diğer bitkilerin geniş yer verildiği bölümdür. Ebegümece, marul, maydanoz, roka, fesleğen, pancar, lahana, kuşkonmaz, su kabağı, şalgam, turp, pırasa, sarımsak, soğan, enginar, semizotu gibi bitkiler üzerine yazılar yazılmıştır. Ayrıca Tarantinus'un yazdığı mantar yetiştiriciliği bölümü bulunmaktadır.

XIII. Kitap

Bahçe ve çiftlik zararlıları üzerine ayrılmış bu kitapta böcekler ve hayvan zararlılarından bahsedilmiştir.

XIV. Kitap

Evcil ve yabani kuşlar üzerine yazılmıştır. Tavukçuluk, güvercin yetiştiriciliği, tavus kuşu bakımı, kaz ve keklik yetiştiriciliği üzerine yazılmıştır.

XV. Kitap

Arıcılık üzerine yazılmış olan kitapta arıların ürünleri hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Yabani zararlı arılar üzerine de açıklamalar mevcuttur.

XVI. Kitap

Yük ve binek hayvanları hakkındadır.

XVII.-XVIII. Kitap

Sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliği üzerine yazılmıştır. Hayvancılık ve hayvan hastalıklarıyla ilgili açıklamalar bulunmaktadır.

XIX. Kitap

Köpekler, köpek bakımı, köpek hastalıkları ve tedavisi olan kitapta ayrıca bazı yabani av hayvanlarına da yer verilmiştir.

XX. Kitap

Tatlı su ve deniz balıkları hakkında yazılmış bölümdür. Balık yemleri, balıkçılık ve balık yetiştiriciliği üzerine yazılmış ayrıntılı bir kısımdır.

Kitaptan Bazı Alıntılar

Şarabı tatlandırmak için açıklanan bir madde aşağıdaki gibidir: “Bunlar da aynı şekilde güzel bir tat verir: kara pelin otu, acı badem, çömlekçi kili, afşar otu yaprakları, aspalathusun kökleri, kuşkonmaz çiçekleri, sedir talaşının tozu, çemen otu unu.” (*Geoponica*, çev. VII. Lib. XX. böl.; Owen, 1805: 236 C.1).

Ayların anlatıldığı III. Kitap'ta ayların bitkiler ve doğa üzerindeki uyumu üzerine açıklamalarda da bulunulmuştur: “Baharın gelmesiyle beraber ilk çiçek açan ağaçları aynı ay içinde dikeceksiniz. Bunlar arasında kayısı, badem ve kiraz bulunmaktadır.” (*Geoponica*, çev. III.Lib. I.böl; Owen, 1805: 99 C.1).

Aşağıda mantar üretimi hakkında verilen bilgi 21.yüzyılda kısmen uygulanmaktadır: “Siyah bir kavak kesin, biraz mayayı suyla bir çözelti haline getirerek kesilen sap kısmına dökün. Bu şekilde bekledikten sonra mantarlar yakında büyüyecektir.” (*Geoponica*, çev. VII.Lib. XLI. böl.; Owen, 1805:135 C.2).

Elma ağacının dikimi ile ilgili verilen bilgiler bulunmaktadır: “Yılda sadece iki mevsimde elma ağaçlarını dikeceksin. İlkbaharda ve sonbaharda ama kurak koşullarda sonbaharda ekim yapmak daha iyidir. İlk yağan yağmurları, elma ağaçları gerçekten de sevmektedir. Özellikle serin ve nemli havaları sevmektedir.” (*Geoponica*, çev. X. Lib. XVIII. böl.; Owen, 1805: 6 C.2).

3.2. Bizans Mimarisinde ve Sanatında Bahçe

Bizans sanatında bahçe kültürü unsurları en fazla mozaik ve duvar resimlerinde bulunmaktadır. Bizans sadece Anadolu ve İstanbul gibi bölgelerde eserler bırakmamıştır. Sicilya, İtalya ve çağdaş Yunanistan’da önemli bulgulara ulaşmak mümkündür. Ravenna’daki Saint Apollinare Bazilikası bunun en iyi örnekleri arasında sayılabilir. Bu bazilika yapılırken Konstantinopolis’ten getirilen mimari malzemeler ve Bizanslı sanatçıların payı yüksektir. Bahçe ve ağaç figürlerini kilisenin orta nefindeki kemerlerinin (**Lev. 61**) ve tavanında gözlemlemek mümkün olsa da en önemli buluntu zafer takının apsisinde bulunan tasvirdir (**Lev. 62**). Ravenna’daki örnekler dışında Sicilya’da (Palermo) bulunan Palatine Şapeli’nde Arap, Norman ve Bizans etkileri bulunmakla beraber buradaki bahçe tasviri mozaikleri bu çalışma açısından önemlidir. Palatine Şapelinde bulunan mozaiklerde (**Lev. 63**) diğer kültürlerin dışında Bizans etkisi daha büyüktür. Bizans dönemine ait Kariye Kilisesi’nde (Bir süre camii ve bir süre müze olarak kullanılmıştır.) bulunan fresk ve mozaiklerde İncil’den yola çıkılarak yapılmış betimlemeler bulunmaktadır. Bu betimlemelerde bahçe çoğunlukla bir arka plan ve süsleme amacıyla resme yerleştirilmiştir (**Lev. 64**), (**Lev. 65**). Kıbrıs’ta Pelendri yerleşkesinde bulunan Kutsal Haç Kilisesi’ndeki (Timios Stavros) betimlemelerde yukarıdaki örnekler gibi bahçe ve ağaç tasvirleri tespit edilmiştir (**Lev. 66**).

Bizans mimarisinin en kapsamlı ve gelişmiş örnekleri İstanbul’da bulunmaktadır. İstanbul’da bulunan örneklerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı döneminde dönüştürülmüş, bazıları da bazı değişikliklerle kullanılmaya devam etmiştir. Üzerine fazla bir kalıntının bulunmadığı yapılar da bulunmaktadır. Bu eserlerden birisi de Büyük Saray’dır. Çoğunlukla saray ve köşk gibi yapılarda bu çalışma açısından araştırılan bahçe buluntularının tespit edilmesi diğer yapılara göre daha verimli olmaktadır. Orta Çağ’a ait ya da Orta Çağ’la bağlantısı bulunan İstanbul sarayları arasında Bucoleon Sarayı, Blaherne Sarayı, Magnaura

Sarayı, Bryas Sarayı, Andronikos Sarayı, Rhegion Sarayı, Iukundianae Sarayı gibi saraylar bulunmaktadır. Köroğlu (2006)'nın bu konuda tespitleri bulunmaktadır:

“Bizans’ın MS 330’dan MS 1453 yılına değin geçen uzun tarihi araştırıldığında, imparatorluk sarayları olarak Büyük Saray ve Blakherna Sarayı’nın kullanılmış olduğu görülür. Bizans sarayları, denize ve manzaraya hâkim yerlerde, özellikle teraslandırılmış yamaçlar üzerine kurulmuştur. Saray yapılarının çevresi değişik ağaçlar, çiçek tarhları, gölgelik ve çeşmelere sahip cennetin bir mikrokosmosu olarak algılanabilecek görkemli bahçe ve park olarak düzenlenmiş geniş alanlarla kuşatılmıştır.

Bizans saraylarının İtalya’daki Rönesans dönemi saraylarından farklı olarak tek, büyük bir blok yerine birbirlerine merdiven, koridor ve geçiş mekanlarıyla bağlanan, bahçeler içine dağılmış durumdaki farklı yapılardan oluşan kompleksler oldukları görülmektedir.” (Köroğlu, 2006: 1).

Bucoleon Sarayı’nda süsleme amacıyla bulunan aslan heykelleri Bizans’ta saray bahçelerindeki bir geleneği ortaya çıkarmaktadır. O halde bahçelerde bulunan heykeller Bizans bahçe mimarisinin bir unsurudur denilebilir (Lev. 67). “Ayrıca saray bahçelerinde ve Bucoleon limanında antik kentlerden getirilmiş pek çok heykel ve kabartma bulunuyordu. Saraylarda göz kamaştıran kumaşlar, değerli metal ve taşlarla süslü avize, kandil ve kap kakak vardı. Görenleri hayrete düşüren, özel bir mekanizma sayesinde çalışan *automata* olarak adlandırılan mekanik eşyalar, özellikle yabancı elçiler ve ziyaretçileri etkilemek için kullanılıyordu.” (Köroğlu, 2006: 1).

3.2.1. Bizans Dönemi *Villa Rustica* Örnekleri

Bizans, Roma’ya ait kültürü mimari yapılarına taşımayı başarmıştır. Bahçe mimarisi üzerine önemli bir yapı sayılan *villa rusticanın* bir örneği de Mersin Erdemli Küstüllü köyünde bulunan Üç Ayaklı Harabeleri olarak anılan mimari kalıntılardır. Yukarıda literatür bölümünde açıklanan, Cato ve Varro’nun bahsettiği, Roma *villa rusticalarının* erken Bizans dönemindeki yansıması olarak örnek gösterilebilecek eserlerden biridir (Lev. 68). Roma ve erken Bizans dönemi *villa rusticalarının* Silifke ve çevresinde olması bu bölgenin geçmişte de önemli bir tarım bölgesi olmasıyla açıklanabilir.

Aslında çok önemli bulguların olduğu bu mimari yapı üzerine çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Araştırmacı Kuş (2019) bu konuda internet bloğunda bir gezi yazısı yazmıştır:

“Düzlük bir arazinin ortasındaki yapı topluluklarından oluşan ören yerinin en dikkat çekici ve ilginç özellikler taşıyan eseri villa rustica denilen üç katlı çiftlik evidir. Gösterişli kemerli bir girişi olan yapının en üstünde konsollarla desteklenen balkonları ve her katta balkona açılan kapıları, yapının yapıldığı dönemdeki görkemi hakkında fikir vermeye yetiyor. Küstüllü’deki çiftlik evinin çatısındaki yağmur suyunu, evin yanındaki sarnıca ulaştıran taştan yapılmış boru sistemi, suyun ne zahmetlerle saklandığının kanıtıdır. Bölgenin tarımsal bir arazi olarak kullanılması çok büyük sarnıçların yapımını da beraberinde getirmiş. Çiftlik evinin hemen güneyinde günümüze sağlam bir şekilde ulaşan sarnıç bunun en güzel göstergesidir.” (Kuş, 2019).

Villa rusticalar üzerine çalışılmış olan bir çalışmada üç ayaklı yapısında bulunan sarnıç ve bina için şu bilgiler aktarılmaktadır:

“Bu yapının güney tarafında yapının 1 metre yakınında dev bir sarnıç bulunmaktadır. Bu sarnıç içten sütunlarla tonuzlu neflere ayrılmış, dışardan bütün sarnıcın çevresi kemerlerle oluşturulmuş küçük nişlerle çevrilidir. Sarnıcın üzeri ise toprakla doldurulmuş dam şeklindedir.” (Aydınoglu, 1998: 39).

Bu konuda aşağıdaki çalışmadan alınmış alıntı bu savı destekler niteliktedir:

“Çalışma alanı, Elause-Sebaste antik kentine bağlı çiftlik örgütlenmelerinin oluşturduğu yapılar topluluğudur. Çöküntü düzlüklerinin oluşturduğu bölgede, bu düzlüklerde tarımın yapıldığı, yapıların ise hâkim yüksekliklerde bulunduğu görülmektedir. Bu çiftlik yapılar topluluğunda zeytin ve üzüm gibi tarımsal üretimin yapıldığı veya işlendiği anlaşılmaktadır. Üçayak ören yerinde bir büyük ve birçok küçük bina ayrıca bir sarnıç bulunmaktadır. Ören yeri orijinalliği çok bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Kemerli bir girişe sahip olan büyük binada bulunan taş konsollar balkon yapısı olduğunu göstermektedir. Balkon yapısından binanın üç katlı olduğu düşünülmektedir.” (Çalışkan’dan akt. Alptekin vd.,2019: 17).

Dağlık Kilikya’da Üç Ayaklı villa rusticası haricinde çok fazla villa rustica bulunduğu yukarıda açıklanmıştır. Bu *villa rusticalar* arasında “Keşköltürkmeni, Çildiremez, Gökkale, Uğuralanı Olba” (Aydınoglu, 1998: 20-52) gibi yapılardan bazıları Orta Çağ’a kadar uzanmıştır. Aşağıda Antalya’da bulunan Lyrboton Kome yerleşkesinde de Orta Çağ’a ait bahçe, çiftlik unsurları ayrı bir başlıkta açıklanmış ve buluntular sunulmuştur.

3.2.2. Manastır Bahçeleri

Manastırlar tarih boyunca var olmuş olan ruhban bir sınıfın Hristiyanlıktaki temsilcileridir. Manastırlarda ikamet eden keşişlerin sadece dini faaliyet yapmadığı bilinen bir gerçektir. Manastırlarda bulunan keşişler dini görevlerini yerine getirmeleri haricinde belirli ekonomik faaliyetlerde de bulunmaktadır. Bu çalışmada incelenen tarım ve bahçecilik konusunda eylemleri olan Bizanslı keşişler olacaktır. Hristiyanlığın ortaya çıktığı coğrafyaya bakılırsa bunun Roma hakimiyeti altında olan bölgeler olduğu belirlenebilir. Ayrıca Hristiyanlarca hac ve kutsal sayılan bölgeler birer Bizans bölgesidir. Hristiyanlığa ilk ortaya çıktığı süreçte olumsuz bir bakış açısına sahip olan Roma-Bizans, zamanla bu dinin önemli bir temsilcisi olmuştur. İsa’nın doğuşundan Hristiyanların legal bir şekilde ibadet edebilmesi muhtemelen 300 yılı aşkın bir sürede ancak gerçekleşebilmiştir. Bu süreç içerisinde münzevi hayat yaşayan azizler ve inananların manastır kültürünün köklerini oluşturduğu varsayılabilir. I. Konstantin’in Hristiyanlığı kabulü ve ilerleyen dönemlerde Bizans’ın Hristiyanlığı resmi bir devlet ideolojisi saydığı bilinmektedir. Sonuç olarak manastır yaşamı aslında Bizans’la başlamıştır tespitine varmak mümkündür. Theodosius Cenobiarch’ı (Aziz

Theodosius) yapılan araştırmalar sonucunda, sistemli manastır yaşamının ilk kurucularından biri olarak adlandırmak mümkündür. Aynı şekilde Bizans İtalya’sında yaşamış olan (Her iki mezhep için de kutsal sayılmaktadır.) Aziz Benedict (MS 480-547) manastırda uygulanacak kurallar için bir kitap yazmıştır. Aziz Benedict’in Kuralları adlı bu eserde şöyle bir kural geçmektedir: “Manastır o kadar organize olmalıdır ki, eğer mümkünse, tüm ihtiyaçlar ve malzemeler bulunmalıdır. Yani su, bir değirmen, bir bahçe ve çeşitli zanaatlara ait yapılar... Her ihtiyaç manastırın içinde bulunabilsin öyle ki hiçbir zorunluluk kalmasın. Rahiplerin kapıların ötesine geçmesi onların ruhları için hiçbir şekilde uygun değildir.” (Benedict, çev. 1931: 99).

Bu kurallardan çıkarılacak sonuç gerek İtalya’da gerek Anadolu ve territoryumunda manastırlardaki keşişlerin kendi ekonomik sistemlerini kurdukları savıdır. Bu ekonomik sistemin paraya bağlı değil de karşılıklı çıkara, takasa ya da yardımlaşmaya (**Matta 6:2, Elçilerin İşleri 9: 36**) dayanması muhtemeldir. Keşişlerin kendi aralarında ticaret yapıp yapmadıkları burada açıklanması gerekli görülmemekle beraber bahçenin ve tarımsal üretimin de hâkim olduğu manastırlarda bu kendine yeten ekonominin bir tür otarşi olduğu muhtemeldir.

Manastır’da bulunan keşişlerin Yeni Ahit (İncil) ve Eski Ahit (Hristiyanlık öncesi Yahudi metinleri) metinlerini sürekli okuduklarını ve buna göre yaşam tarzlarını düzenlediklerini tahmin edilebilmektedir. Bu dini metinleri okuyan rahiplerin ya da keşişlerin günlük yaşamlarında, mimaride ya da literatürde bu referansları kullandıkları tespit edilmiştir. Örneğin aşağıda verilen Yeni Ahit metninde bahsedilen üç bilge adam, üç kâhin, üç kral ya da bazen üç magi diye adlandırılan kişilerin birçoğ Bizans ya da Hristiyanlık sanatında yer bulduğu tespit edilmiştir:

“İsa’nın Kral Hirodes devrinde Yahudiye’nin Beytlehem Kenti’nde doğmasından sonra bazı yıldızbilimciler doğudan Yerusâlim’e gelip şöyle dediler: “Yahudiler’in Kralı olarak doğan çocuk nerede? Doğuda O’nun yıldızını gördük ve O’na tapınmaya geldik”. Kral Hirodes bunu duyunca kendisi de bütün Yerusâlim halkı da tedirgin oldu. Bütün başkâhinleri ve halkın din bilginlerini toplayarak onlara Mesih’in nerede doğacağını sordu. Yahudiye’nin Beytlehem Kenti’nde dediler. Çünkü peygamber aracılığıyla şöyle yazılmıştır: Ey sen, Yahuda’daki Beytlehem, Yahuda önderleri arasında hiç de en önemsizi değilsin! Çünkü halkım İsrail’i güdecek önder senden çıkacak. Bunun üzerine Hirodes yıldızbilimcileri gizlice çağırıp onlardan yıldızın görüldüğü anı tam olarak öğrendi. Gidin, çocuğu dikkatle arayın, bulunca bana haber verin, ben de gelip O’na tapınayım diyerek onları Beytlehem’e gönderdi. Yıldızbilimciler, kralı dinledikten sonra yola çıktılar. Doğuda görmüş oldukları yıldız onlara yol gösteriyordu, çocuğun bulunduğu yerin üzerine varınca durdu. Yıldızı gördüklerinde olağanüstü bir sevinç duydular. Eve girip çocuğu annesi Meryem ile birlikte görünce yere kapanarak O’na tapındılar. Hazineilerini açıp O’na armağan olarak altın, günnük ve mür sundular. Sonra gördükleri bir düşte Hirodes’in yanına dönmemeleri için uyarılınca ülkelerine başka yoldan döndüler.”

(Matta 2:1-12).

Bu anlatı Revenna’da bulunan Saint Apollinaire kilisesinde tasvir edilmiştir (Lev. 69 a), (Lev. 69 b). Frig ya da Pers başlığına benzeyen üç erkek ellerinde çeşitli çömleklerle kucağında Hz. İsa’yı taşıyan sağında ve solunda meleklerin bulunduğu alana yaklaşmış ve hafifçe eğilmişlerdir. Arka planda palmye veya hurmayı andıran ağaçlar ve zeminde de çeşitli bitkiler bulunmaktadır. En soldaki melek tasvirinin solunda zemindeki çiçekli bitkinin zambak bitkisi olması muhtemeldir. Bu zambak bitkisinin aynısı soldan ilk yıldız bilimcinin iki ayağının arasında bulunmaktadır. Üç yıldız bilimci ya da kralın giyimleri, kuşamları oldukça gösterişli olmakla beraber arka planlarındaki flora dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere basit bir Hristiyanlık hikayesinin günlük yaşamda, mimaride ve sanatta ne denli etkili olduğunu görülebilmektedir. Bu nedenle bahçe ve tarım üzerine olan bazı Hristiyan metinlerinin burada açıklanması uygun görülmüştür. Bu metinde geçen dikkat çekici olan altın, mür ve günnük bitkisidir. O halde bu bitkilerin bazı Hristiyan keşişlerince kutsal sayılmış olma ihtimali bulunmaktadır denilebilir. Aşağıdaki alıntıda ise hardal bitkisi benzetme yoluyla da olsa kullanılmıştır. Bu alıntıdan da çıkarılacak sonuç keşişlerin hardal bitkisini manastırların bahçesinde ya da yakınlarında bulunan bahçelerde yetiştirmiş olma ihtimalleridir:

“Tanrı’nın Egemenliği, hardal tanesine benzer. Hardal, yeryüzünde toprağa ekilen tohumların en küçüğü olmakla birlikte, ekildikten sonra gelişir. Bütün bahçe bitkilerinin boyunu aşar. Öylesine dal budak salar ki, kuşlar gölgesinde barınabilir. İsa, Tanrı sözünü, buna benzer birçok benzetmeyle halkın anlayabildiği ölçüde anlatırdı. Benzetme kullanmadan onlara hiçbir şey anlatmazdı. Ama kendi öğrencileriyle yalnız kaldığında, onlara her şeyi açıklardı.”

(Markos 4: 31-34).

Kayseri Erdemlideki Yeni Saray Manastırı üzerine araştırmalar yapan araştırmacılar aşağıda açıklanan manastırlardaki bahçe ve tarım kültürü üzerine bulgular elde etmişlerdir:

“Yerleşimdeki tek değirmen ve şirahaneler vadinin kuzey bölümünde Saray Manastırı’nın çevresindedir. Yaşam birimleri ve kiliselerin ise vadinin güney yakasında olduğu dikkati çeker. Böylece tarımsal yaşamın vadinin kuzey yakasında Saray Manastırı’nın etrafında geliştiği söylenebilir. Bu manastır muhtemelen yerleşimin idari ve tarımsal yaşamını yönetmekteydi. Manastırın doğu ve batısında bulunan çok sayıda şirahane yerleşimin ihtiyacına cevap verdiği gibi dışarıya da üretiliyordu. Vadide geçen yıl düzenlenen Bezirhane Manastırı ve benzer örneklerden yola çıkılarak, Saray Manastırı’nı 11.yy. içinde değerlendirmemiz mümkündür.” (Karakaya, 2006: 505).

Bu çalışma açısından bu Saray Manastırı’ndaki şarap üretimi (Karakaya, 2006: 501-515) ve tarımsal yaşamın diğer birçok manastırda da olduğunu muhtemeldir. Batı Anadolu’da ya da Türkiye’nin genelinde bazı önemli manastırlar bulunmaktadır. Aslında kendi dönemlerinde sıradanın biraz üstünde bir manastır olmasına rağmen bugünlerde hala ayakta

kalması ve kullanılması dolayısıyla popüler olan Orta Çağ'a ait Sümela Manastırı'nı burada anmak gereklidir. Karadeniz'de veya Maçka'da etkisini uzun yıllar sürdüren, belki de münzevi durumundan dolayı, Bizans ve Hristiyan kültürü Sümela, Kızlar, Vazelon, Kuşul gibi manastırları bugünlere kadar aktarmıştır. Antakya'da bulunan Barlaam Manastırı, bir sütun üzerinde uzun yıllar yaşadığına inanılan manastır kültürünün önemli bir üyesi aynı zamanda 'çileci' Simon'un manastırı olan Simon Manastırı, Kızlar Sarayı manastırlarını sıralamak mümkündür. Bursa'da bulunan Medikion Manastırı, Balıkesir'de bulunan Kirazlı Manastırı, Mudanya'da bulunan Aya Stori Manastırı, İstanbul'da bulunan Stoudios Manastırı, İstanbul'daki Theotokos Kyriotissa kilisesi ve geçmişte çevresinde bulunan manastır (Kalenderi Cami), Ayios Ioannes Prodromos Manastırı (İmrahor Cami), Lips Manastırı (Fenari İsa Cami), Ayios Andreas en te Krisei Manastırı (Sümbül Efendi Cami), Pantokrator Manastırı (Zeyrek Cami), Antalya'da Doyran'da bulunan Kilise Çukuru Manastırı gibi çok fazla manastırın ismini saymak mümkündür.

Bizans'ın manastır bahçeleri hakkında kapsamın çok geniş olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle sadece bazı manastırlar hakkında bilgiler sunulmuştur. Bizans Manastır kültürünün münzevi ve korunaklı bölgelerde olduğunu tekrardan yinelemek gereklidir. Bizans'ın en ünlü diyebileceğimiz hatta dünya üzerinde manastırların en yoğun olduğu bölgelerden biri de Yunanistan'daki Aynoroz bölgesidir. Hacim olarak oldukça büyük olan bu manastırlar çağdaş Yunanistan'da ve Osmanlı Devleti'nde özerkliğini korumuştur. Bizans'tan itibaren kültürel ve mimari yapılar oldukça korunmuş olduğu bu bölgede tespit edilen yirmiyi aşkın manastır bulunmaktadır. Uydu fotoğraflarından bu bölgedeki manastırların hala tarımsal faaliyetler yaptıkları kolayca tespit edilebilmektedir. Çoğunluğu Orta Çağ'a ait olan ve yerleşimin örgütlenmesi bakımından birbirlerine benzeyen bu manastırlardan bir tanesi Aynoroz'un en uç kıyısında doğuda bulunan, Büyük Lavra manastırıdır (**Lev. 70 a**). 963 yılında inşa edilmiş bu manastırın, diğer Aynaroz manastırları gibi, bahçesi hala Orta Çağ'ı andırmaktadır (**Lev. 70 b**). Geçmişte İstanbul ve territoryumunun da tıpkı Aynoroz gibi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Yukarıda kısmen adları da sayılan, camiye ya da tekkelere-tarikat binalarına dönüşmüş ya da Osmanlı döneminde çeşitli kamu binaları olarak kullanılmış olan manastır sayısının oldukça yüksek olduğu bilinmektedir.

3.2.3. İstanbul Büyük Saray Mozaiklerinde Bulunan Bahçe Kültürü Unsurları

Büyük Saray mozaikleri Antik Yunan mitolojisinden unsurlar içermekle beraber günlük yaşamı da konu alan unsurlular bulunmaktadır. Bizans sanatının üst düzey örneklerinin bulunduğu Büyük Saray mozaiklerinde bahçe kültürü üzerine buluntular tespit

edilmiştir. Büyük Saray'ın büyük bir kısmının kalıntıları bugünlere ulaşmasa da bu sarayın mozaikleri ulaşabilmiştir. Sarayın bugünlere ulaşan mozaikleri, İstanbul Büyük Saray Mozaikleri Müzesinde bulunmaktadır.

Sütunlu mimari bir yapının yanında bulunan hurma veya palmiye ağacı ve sağında bulunan meyveli bir ağaç betimlemesi bu konuda en dikkat çekici mozaiktir (**Lev. 71 a**). Mozaikte sütunlu yapının sağında bir tane yaban keçisi otlamaktadır. Yaban keçisinin sağında gövdesi geniş ancak dalları budanmış bodur ağaç tasviri ağacın muhtemelen bir meyve ağacı olduğu tespitine varılmasına neden olmaktadır. Meyve ağacının üstündeki av tasvirinde iki tane av köpeği tarafından yakalanmak üzere olan büyükçe bir tavşan bulunmaktadır. Bizans'ta köpeklerle ya da bu amaçla üretilmiş olan *tazıyla avlanma geleneği* hakkında bir buluntudur. Av tasvirinin sağında ise bir adam bulunmakla beraber mozaığın bu kısmı deforme olmuştur. Adam tasvirinin hemen üstünde erkek bir aslanı da andıran Chimera'nın sıçramasını gösteren bir tasvir bulunmaktadır. Mozaik parçasının sağ üst köşesinde ise deforme olmuş bir tasvir bulunmaktadır. Bu tasvirde büyükçe bir yapının sağında bulunan devasa ağaç tasviri önemlidir. Rice (Rice, 1958: 121) bu devasa ağacın servi olduğunu belirtmektedir. (**Lev. 71 b**)'de ve (**Lev. 71 c**)'de de aynı şekilde bodur ağaç betimlemesi mevcuttur. Rice gövdesi kalın boyca kısa olan bu ağacın (Rice, 1958: 121-123) muhtemelen zeytin ağacı olduğunu söylemektedir. Genel olarak Konstantinopolis'te şehrin içinde geniş park ve bahçeler olduğu bilinmekle beraber burada Büyük Saray'ın bahçesine de değinmek gerekmektedir. Sarayın planı ve bahçe ayrıntıları levhalar kısmına eklenmiştir (**Lev. 72**).

3.2.4. Lyrboton Kome (Elaibaris) Orta Çağ'a Ait Bir Bizans Yerleşkesindeki Buluntular

Lyrboton yerleşkesinin tarihi Roma'dan başlayıp Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. Antalya'nın Kepez İlçesinin Varsak-Kirişçiler mahallesinde bulunan yerleşkeye sarp bir yoldan ulaşım sağlanabilmektedir. Antalya şehir merkezinden fazlaca yüksek bir tepede bulunan antik kente ulaşmak için sadece tek bir yol bulunmaktadır. İlk kez 1910'da H. A. Ormerod ve E. S.G. Robinson yerleşimi rapor eder; yazıtlarla ilgili daha içerikli çalışmayı ise 1926'da J. Keil yapar. 1988'de Merkelbach ve S. Şahin yazıtları yeniden ele alır; 1995'de ve 1996'da Şahin yazıtları tekrar değerlendirir. İlk arkeolojik yüzey araştırmaları ise N. Çevik başkanlığında 1995'te yapılır (Çevik ve Demirel, 2017: 175).

Roma döneminde “çiftliğin ana ürünü zeytin ve zeytinyağı olup, çiftlik içindeki müstahkem bir konakta Demetrios ve Apollonius kardeşlerin de üyesi oldukları feodal bir aile oturmaktaydı.” (Şahin, 1999: 445). Şahin'in okuduğu yazıtlar MS 91-86 ve MS 117-138

tarihleri arasındadır (Şahin, 1999: 437). Çevik ve Demirel (2017)'nin bu konuda tespitleri aşağıda açıklanmıştır:

“Naos içinde orta nefte Ortaçağ'da yeni bir kilise inşa edilmiştir. 4.50 x 8.30 m. ölçülerindeki kilise erken apsinin önünde başlayan daha küçük bir apsisle sonlanır. Erken naosun yaklaşık yarısını kapsar. Kuzey nefi ayıran sütun dizisinin arası duvarla örülerek Ortaçağ kilisesinin kuzey duvarı elde edilmiş, güney duvarı ise güney neften biraz daha içerde yeniden örülmüştür. Tam ortadan içeriye çıkan iki ayak bu kesimde kilise üst örtüsünün güçlü bir kemerle desteklendiğini göstermektedir. Erken naosun batı yarısının da bir şekilde kullanılmış olduğu bellidir. Mimari plastik olarak sadece korkuluk parçaları ele geçirilmiştir. Bunlar da olasılıkla erken kiliseden kalanlardır. İki evreli kilisenin erken evresi olasılıkla 5.-6. yy; ikinci evredeki kilise ise büyük kilise onarılmayacak denli tahrip olduğunda Ortaçağ'da yapılmış olmalıdır.” (Çevik, 2016: 179).

Buradan yerleşkenin bahçe ve tarım kültürünün Orta Çağ'a kadar uzandığı çıkarımını yapmak mümkündür. Yerleşkenin yapılarının büyük bir çoğunluğunda zeytinyağı baskı makinelerinin parçaları bulunmaktadır. Bu çalışmada bu yerleşke için arazi çalışması yapılmış ve bulgular açıklanmıştır. Kentte geçmiş dönemlerden kalma zeytinlerin soyundan gelme ihtimali bulunan zeytin ağaçları hala yerleşkede ve çevresinde bulunmaktadır (Lev. 73). Yerleşkede bulunmuş zeytinyağı baskı makinelerinin parçaları levhalar bölümüne eklenmiştir (Lev. 74, 75, 76, 77). Bu kentte üretilen zeytinyağlarının kentin dışına ya da daha uzak bölgelere ticari amaçla gönderildikleri olasıdır. Bu yerleşkede bulunmuş amfora ya da pitos parçalarının et kalınlığının fazla olması bu ürünlerin uzak coğrafyalara gönderildiklerine dair bir işaret olarak görülebilir (Lev. 78). Bu baskı sistemlerinin ve benzerlerinin rekonstrüksiyonları bazı araştırmacılar tarafından yapılmıştır (Lev. 79), (Lev. 80). Buradaki bulgular ışığında, duvarlarda bulunan bir nişe yerleştirilen ahşap baskı kolunun bir ucunda ağırlık taşları, ortasında ise daire biçimli parçalar bulunmaktadır. Uç kısma sistematik olarak yerleştirilen bu ağırlıklar orta kısma baskı uygulamaktadır. Bu baskı sonucu özel bir sepette bulunan zeytinler posa ve yağ olarak ayrılmaktadır. Bu sistemden akan zeytinyağının özel bir havuza aktarıldığı da ayrıca tespit edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN KÜLTÜRÜNDE BAHÇELER

İran tarih boyunca İrani kavimlerin istilasına uğramıştır. Partlar, Persler, Medler, Mitanniler, İskitler yerleştikleri bu coğrafyadan tekrar büyük göçlerde bulunmamış olmakla beraber yeni bir kültür oluşturmuşlardır. Part Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Sasani İmparatorluğu (MS 226-642) bu geniş kültürü birleştirmekle kalmamış Mezopotamya'nın diğer kavimlerini de etkisi altına almıştır. İslam Devleti'nin Nihavend Savaşı'nda Sasanileri son olarak mağlup etmesi sonucunda İran yeni bir döneme girmiştir. Sırasıyla Arap, Selçuklu Türkleri, İlhanlı Moğolları tarafından yönetilen İran kendi coğrafyasını istila eden bu kavimleri etkisi altına almış bir uygarlıktır. İranın köklü kültürü aslında Yunanların kendi ülkelerinde hakimiyet kuran Romalıları kültürel anlamda etkilemesine benzemektedir. Selçuklu Türkleri İran'dan Anadolu topraklarına gelerek kurdukları bu devlette İran kültürünün bütün unsurlarını yansıtmışlardır. Anadolu Selçuklu hükümdarlarının isimleri (Keyhüsrev, Keykubad, Keykavus) Antik İran imparatorlarının isimlerini taşımaktadır. Selçuklu Devleti'nin resmi dil olarak Farsçayı kullanmış olması, bu savı doğrular niteliktedir. Bu çalışmada mutlaka bulunması gereken ve açıklanması gereken bahçe kültürü geleneklerinden birisi de İran bahçeleri olmak zorundadır. Selçuklu Türklerinin ilk yurdu olan İran aynı zamanda Orta Çağ Türk kültürünün şekillendiği coğrafyadır.

İran'da çok kapsamlı bir bahçe kültürü bulunmaktadır. Konut ve saray bahçeleri haricinde İran'da var olmuş olan *çehar bağ* (چهار باغ) bahçe düzenleme biçiminin bu çalışmada belirtilmesi gerekli görülmüştür (Elinç, 2007: 44; Carrol, 2003: 49). Çehar Farsçada 'dört' sayısının karşılığı, bag-bağ ise Türkçeden kullanılan bağ (Far.) sözcüğüdür. Anlam olarak dört bahçe ya da dörde bölünmüş bahçe anlamına gelmektedir. Bu dörtlü düzenleme biçimi haricinde yapının bitişiğinde bulunan dikdörtgen bir havuzla bahçenin bölünmesi geleneği de burada belirtilmelidir.

4.1. İran Literatüründe Bahçe

İran'da tarihi süreç içinde İrani birçok dil konuşulmasına rağmen en iyi edebi örnekler Farsça dilinde yazılmıştır. Bu Farsça 'başyapıt' metinler arasında özellikle Orta Çağ'la ilgili olarak şunlar sıralanabilir: Hafız-ı Şirazi'nin Divan'ı, Firdevsi'nin Şehname'si, Sa'dî -i Şîrâzî'nin Gülistan ve Bostan'ı, Ferîdüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı.

Hafız-ı Şirazi'nin orijinal eserinin yazma kopyaları Türkiye'de oldukça fazla bulunmaktadır. Yazma eserler kütüphanesinin verilerine göre 82 tane tespit edilmiştir. Aşağıda Hafız-ı Şirazi'den alınma, transkripsiyonu yapılmış bir beyit örneği verilmiştir:

خوشتتر ز عیش و صحبت و باغ و بهار چیست

”ساقی کجاست گو سبب انتظار چیست

“Hoşter zi ayş-u sohbet-u bag-u behar çist

Saki koca est gu sebeb-i intizar çist”

“Yaşamaktan, konuşmaktan, bahçeyle uğraşmaktan ve bahardan daha keyifli ne olabilir?

Saki neredesin? (İçkiyi doldurmama) bekleme nedenin nedir?”

(Hafız-ı Şirazi, çev. 1992: 37).

Orta Çağ İran şairi Hafızın şiirlerde çok geniş bir flora bulunmaktadır. Hafız'ın divanının bazı örnekleri Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. 06 Hk 1006 yer numarasına kayıtlı nüshada nar ağacı altında bir tasvir bulunmaktadır (**Lev. 81**).

“Bahçeme çam ve selvi dikmeye ne ihtiyacım var? Evimizde yetişen şimşirimiz kimden aşağı ki? Nazlı yavru, hangi mezhebe girdin ki sence kanımız, ana sütünden daha helâl! Gamin suretini ta uzaktan gördün mü şarap iste. Tecrübe ettik, anladık, gamın devası şarap.” (Hafız-ı Şirazi, çev. 1992: 29).

İran ya da genel anlamda İslami dönemdeki Arap, Türk ve Fars edebiyatlarında bazı kalıplaşmış bir düşünce bulunmaktadır. Bu düşünce doğrudan betimlenen içki sahnelerinin, eğlenceden, aşktan söz edilen metinlerin aslında sembolik olduğu düşüncesidir. Bu sav bazı yazar ve şairlerde geçerli olmakla beraber tamamıyla doğru değildir. Çevirisi yapılan yukarıdaki şiirin, bahar ayında bir bahçede hayal edilmiş olduğu ya da bu bahçede oturup içki içen şairin içki dolduran saki ile (içkiyi dolduran kişi) arasındaki iletişimi anlatıyor olması tasavvufi anlamından daha gerçekçi bir durumdur ya da bu durumun sembolize edilmesi olabilmektedir. Sembolik bir ifade olsa dahi varolan bir gerçekliğin sembolleştirilmesinden yola çıkılmıştır. Sonuç olarak yazar-şair betimlediği sahneleri gerçek yaşamında görmüş ve anlatmıştır. Bu ne kadar da sembolik olduğu konusunda tartışmaya açık olsa da bu çalışma açısından önemli görülen içerik ve kullanılan sözcüklerin seçimidir.

Farsça şiir çevirilerinde diğer dillerden şiir çevirilerinde de olduğu gibi çevirmenlerin orijinal kelimeleri değiştirmesi gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Bunun nedeni çevirmenin Türkçe'ye uygun sözcükleri seçerek daha ritimsel bir şiir yaratma çabası olduğu düşünülmektedir. Aşağıda Ömer Hayyam'a ait rubailer Sabahattin Eyüpoğlu tarafından çevrilmiştir:

“Bahar geldi; başka şey istemem kafamda,

Hele akla hiç yer vermem bahar soframda;

Şarap, seninleyim bu mevsim, koru beni:

Söğüt ağacı, sen de ser gölgeni altıma.”

(Hayyam, çev. 1961: 45).

“Bulut geldi; lâlede bir renk bir renk
Şimdi kızıl şarap içmemiz gerek.
Şu seyrettiğin serin yeşillikler
Yarın senin toprağında bitecek.”
(Hayyam, çev. 1961: 52).

Yukarıdaki iki Hayyam rubaisinde de bahçe ve bitki unsurları tespit edilmiştir. İkinci dörtlükte bulutların güneş ışınlarının önüne geçerek atmosferdeki ışımalardan dolayı, lale bitkisinin üzerinde ışığın olağandan daha farklı bir şekilde kırılması anlatılmıştır. Bu şiirin imge yoluyla okuyucunun ya da dinleyicinin hayalindeki betimlemenin bir bahçede geçmesi muhtemeldir. “Şu seyrettiğin yeşillikler” sözcük grubunda da bunun bir bahçede ya da bir korulukta geçtiği üzerine tespitlerde bulunulabilir. Lale bitkisinin çoğu kez ormanda ya da doğal bir ortamda yetiştiği olağan bir durum olsa da tarih içerisinde bu bitkinin parklarda ya da özel bahçelerde yetiştirildiği bilinmektedir.

Aşağıdaki metinlerde ise cennet bahçesi ve saray bahçesi ayrıntıları önemli görülmüştür:

“Ey adam, bahçedeki saray sana zindan kesilmiştir. Evin, barkın, canına bir bela olmuştur.”
(Attar, çev. 1998: 190).

“Ne de güzelsin ey cennet bahçesinin tavusu, attığın narayla yedi başlı ejderhayı yaktın yandırdın.” (Attar, çev. 1998: 65).

Aşağıdaki Mantıku’t-Tayr’dan alınma metinde bahçe unsuru taşıyan unsurlar bulunmaktadır. Duvar ve duvara bitişik bir ağacın varlığı aktarılma ile beraber kuşun ağaca yuva yapması ve “ağacın duvarda bitmiş olması” bahçenin bakımsız ya da terk edilmiş olduğu izlenimini de yaratmaktadır.

“Orada bir duvar vardı. Duvarda bir ağaç bitmiş, ağaçta da bir kuş yuva kurmuştu. Kuşun nağmeleri pek güzeldi. Güzel bir sesi, vardı. Her ötüşünde yüzlerce sır gizliydi.” (Attar, çev. 1998: 185).

Başka bir çeviri metin Hafız şiirinde bahçe ile ilgili bir içerik bulunmaktadır:

“Bâğ-ı merâ çi hâcet be-serv u sanevber’est
Şimşâd-ı sâye-perver-i mâ ez-ki kemter’est”

Gönül bahçemin servi ve sanevber ağacına ne ihtiyacı olabilir ki? Bizim gölgede beslenmiş (sıkıntı ve meşakkat görmemiş) şimşad boyulu sevgilimiz kimden eksiktir? Yani bu iki ağaçtan da daha yücedir.” (Kaya, 2020: 85).

Yukarıdaki gibi bir anlama gelen beyitin çeviri metin hali verilerek dönemin edebiyat anlayışı üzerine bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Görüldüğü üzere burada da mecazi bir ifade anlatılmaya çalışılırken somut bahçe unsurlarına yer verilmiştir.

4.2. İran Mimarisinde Bahçe

Antik Çağ'dan Orta Çağ'a İran bahçelerini araştırmak tek başına ayrıntılı bir araştırma olabilecek kadar kapsamlıdır. Antik İran uygarlıklarında çok geniş bir saray kültürü olduğu bilinmektedir. Bu saraylar arasında Ahameniş İmparatorluğu zamanında yapılmış olan Pasargard sarayı bulunmaktadır (Lev. 82). Bu saray bahçelerle çevrili bir alanda bulunmakla beraber içinde saraydan daha küçük ölçekli inşa edilmiş köşkler bulunmaktadır. Hint-İran dili konuşan Antik İran kavmi olan Partların Arşak hanedanının ilk yerleşkelerinden biri olan Nisa Sarayı'nın açıklanması uygun görülmüştür (Lev. 83). Bugün Türkmenistan sınırları içerisinde bulunan antik yerleşkenin bir "tören merkezi olduğu tespit edilmiştir." (Canepa, 2018: 71). "Yerelleştirilen bir avuç Arşak kraliyet başkentinden bilim için en önemli olanı, hiç şüphesiz, Arşakların Part anavatanının kalbinde yer alan Nisa kalesidir." (Canepa, 2018: 71).

İran'ın Orta Çağ'da yapılmış önemli bir mimari ve peyzaja sahip yapılarından biri de Çehel Sütun Sarayı'dır (Lev. 84). Yapımına Orta Çağ'da başlanmış olan saraya ilerleyen zamanlarda eklemeler yapılmıştır. Bahçesi ve havuzu bu çalışmanın konusu olsa da mimarisi ve içinde bulunan freskler ender bir örneği teşkil etmektedir.

İran literatüründe sıkça öncü eserlerin minyatürlerle süslendiğini, bu minyatürlerin anlatımın akışına uygun bir şekilde resmedildiğini bilinmektedir. Bahçe üzerine başka bir buluntu da I. Tahmasp döneminde kopyalanmış olan bir Şehname örneğindeki minyatürlerdir (Lev. 85). Orta Çağ'dan sonra yapılmış olan bazı İran bahçelerinde de Orta Çağ'a ait izleri tespit etmek mümkündür. Orta Çağ'ın bitiminden sonra yapılmaya başlanmış ve zamanla eklemelerle bir 'şaheser' örneği gösteren Gülistan Sarayı ve bunun bahçesi mutlaka bu konuda dikkat edilmesi gereken bir eserdir (Lev. 86). Havuzla bahçenin ikiye bölündüğü başka bir bahçe de Arg-ı Kerim Han'dır (Lev. 87). Kerim Han Kalesi olarak bilinen savunma ve ikamet amaçlı kullanılmış yapıda, avluyu ikiye bölen bir havuz ve etrafında bahçeler bulunmaktadır (Lev. 88).

Bu konuda bahsedilmesi gerekli görülen bazı önemli İran bahçeleri de bulunmaktadır. Bunlardan birisi ise Şah Şuca'ya ait kısmen efsanevi olan, cennet anlamına gelen bahçe Behişt'tir. Şah'ın yakın çevresinde bulunan Hafız-ı Şirazi'nin, Bosnevi'nin aktardığı kadarıyla (Kaya, 2020: 105, 675) Gülistân-ı İrem ve Behişt adlı bahçeleri bulunmaktadır. Bu bahçeler üzerine sadece literatür kayıtları bulunmakla beraber burada anılması gerekliliği doğmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLU ODAKLI ORTA ÇAĞ TÜRK BAHÇE KÜLTÜRÜ

5.1. Selçuklu Literatürlerinde Bahçe Kültürü

Selçuklu literatüründe bahçe kültürü unsurlarını tespit etmek mümkündür. Çoğunlukla lirik içerikli metinler, günlük hayat unsurlarının bulunduğu metinler bu tespitleri mümkün hale getirecektir. Bu konuda Mevlana'nın Farsça yazmış olduğu Mesnevi günlük hayattan bahsetmesi yönüyle önemlidir. Selçuklu Devleti'nin Antalya ve çevresinde geniş bir etkisinin olduğu düşünülürse Antalya'daki önemli bir Selçuklu dönemi şahsiyeti olan Kaygusuz Abdal'ın da eserlerine de yer verilecektir.

Hubeyş B. İbrahim Tiflisi'nin Anadolu Selçuklu döneminde ilk eserleri yazdığı tespit edilmiştir. "II. Kılıçarslan'ın Anadolu'ya getirdiği âlimler arasında yer almaktadır. Konya, Sivas gibi şehirlerde yaşamış olup Selçuklu Devleti'ne hizmetlerde bulunmuştur." (İzgi'den akt Kunt, 2020: 13). Bu eserler arasında Kitabü't-Ta'bir ve tıp üzerine yazılmış olan Kifâyetü't Tıb bulunmaktadır. Selçuklu döneminin bilinç altını açıklayan Kitabü't-Ta'bir, sosyal hayatla ilgili, günlük yaşamla ilgili tespitlere varılmasını sağlamaktadır. Bilindiği üzere rüya tabiri kitapları ansiklopedik bir sözlük gibi maddeler ve açıklamalardan oluşmaktadır. Bu tür eserlerde konuyla ilgili oldukça fazla bahçe, bitki ve dinlence üzerine unsur bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu'nun dağılması sonrası ortaya çıkmış olan Germiyanogulları beyliğinde yaşamış olan Ahmet-i Dai'nin de Türkçe yazılmış bir tabirnamesi bulunmaktadır. Bu eserin ismi de Kitabü't-Ta'bir'dir. Bu eser aslında Arapça'dan Farsça'ya sonra Türkçe'ye aktarılmıştır. Bu dönemin yazarları arasında Abdülmümin El-Hoyi, Suhreverdi, Necmeddin-i Dâye, Selçuklu Sehnamesi'nin yazarı Kâni'îyi Tûsî, Saîdeddin-i Fergânî, Kutbüddîn-i Şîrâzî, Nasirî, Kadî Burhaneddin, Sultan Veled, Şems-i Tebrizi, Ravendî, Eflakî, Fuat Köprülü'nün Türk edebiyatına tanıttığı, kayıp olduğu tespit edilmiş bir Selçuklu Şehnamesi yazarı Hoca Dehhanî gibi yazarlar bulunmaktadır.

5.1.1. Mesnevi'de Bahçe Kültürü Unsurları

Yukarıda bahsedilen metinlerden birisi de dönemin en önemli eseri Mesnevi'dir. Mesnevi İran kültüründen Anadolu Türk kültürüne uzanan geniş bir coğrafyanın mekân olarak betimlendiği bir eserdir. Mevlana'nın mesnevi türünde yazmış olduğu eser kısa dizelerden oluşmakta ve türün kendine özgü olan hikâye anlatma üzerine kurulu manzum bir eserdir. Mesnevi'de bahçe tasvirleri çoğunlukla sembolik anlamlarda kullanılmakla beraber

bu sembolik anlatımların arka planında bu konuyla ilgili ‘bahçe kültürü’ unsurlarını tespit etmek mümkündür. Mesnevi’de en önemli unsurlardan birisi soyut olarak bir anlam ifade eden gül bahçesi imgesidir.

“Ey kara ölüm; nebattan, ilâç olacak otlardan, köklerden, yapraklardan ne yedinse geri ver! (diye emredilir) Kardeş, bir an için aklını başına al! Sende de her an hazan ve bahar var. Gönül bahçesinin yemyeşil, terütaze, goncalar, güller, serviler ve yaseminlerle dolu olduğunu gör! Yaprakların çokluğundan dal gizlenmiş; güllerin fazlalığından kır ve köşk görünmüyor. Akl-ı Külden gelen bu sözler de o gül bahçesinin, o servi ve sümbüllerin kokusudur.”

(Rûmî, çev. 2014: 92 C. 1; Mesnevi, C. 1: 1895. b.).

Yukarıdaki metinde de görüleceği üzere soyut bir olayın tasviri günlük hayatta karşılaşılabilen bahçe unsurlarıyla yapılmıştır. Örneğin köşkün goncalar, güller, serviler ve yaseminlerden görünmediği betimlemesi bu açıdan önemlidir.

Aşağıdaki bir beyitte de bahçıvanlık mesleğinin sanatsal bir duyarlılığından bahsedilmiştir:

“O gönüller alan sevgili (Peygamber), âlemdekilerin başları aman bulsun diye yüz binlerce baş kesti. Bahçıvan, fidan yücelsin, meyve versin diye muzır dalları budar. Sanatını bilen bahçıvan, bahçe ve meyve gelişsin diye bahçedeki otları yolar.”

(Rûmî, çev. 2014: 185 C. 1; Mesnevi, C. 1: 3865. b.).

Aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere Selçuklu döneminde çok geniş bir flora ve fauna mevcuttur. Lale, gül gibi bitki unsurları leylek, bülbül gibi yabani kuşlar bu dönemdeki bahçe kültürünün vazgeçilmez unsurları arasındadır:

“Lâlenin yüzü nasıl kan gibi kızarır? Gül, kesesinden nasıl altın saçar? Nasıl olur da bülbül gülü koklar; üveyik kuşu, bir istekli gibi “Kû-kû nerede, nerede” diye öter? Nasıl olur da leylek “lek, lek senin sesin” sesini canla, başla çıkarır. Ey yardımcı dilenen Allah, senin de ne demek? Zaten her şey senin mülkünden ibaret. Nasıl olur da toprak, içteki sırları gösterir? Nasıl olur da bahçe gökyüzü gibi aydınlanır?”

(Rûmî, çev. 2014: 268 C. 1; Mesnevi, C. 1: 1660. b.).

Başka bir beyitte ise bahçe kültüründe önemli bir yeri olan havuz unsurları hakkında bir betimleme vardır:

“Padişahların huyu halka da tesir eder. Yeşil gök, yeryüzünü de yeşertir. Padişah bir havuza benzer. Maiyetini de lüleler gibi bil. Su, göllere lülelerden akar. Lülelerden akan suların hepsi, tertemiz bir havuzdan geldiği için her lüle, zevkli ve tatlı su akıtır. Eğer havuzdaki su tuzlu ve pis olursa her lüleden aynı su akar. Çünkü her lüle havuza muttasıldır. Sen bu sözün mânasına iyice dal, adamakıllı dikkat et, düşün!”

(Rûmî, çev. 2014: 137 C. 1; Mesnevi, C. 1: 2820. b.).

Aşağıdaki beyitte ise havuz, çeşme gibi unsurların o dönemdeki sosyal anlamı önemlidir. Bu beyitlerde aşağıda açıklanacak olan Battalname’de olduğu gibi çeşmenin değeri toplumsal ve dini anlamı bu çalışma açısından önemlidir: “Onun mushafına, onun riyasına kanma...

kendini onunla sırdaş, haldaş yapma! Seni abdest al diye havuzun kenarına getirir de havuza, suyun ta dibine atıverir!” (Rûmî, çev. 2014: 123 C. 3; Mesnevi, C. 3: 2555. b.).

Başka bir beyitte ise sembolik olan bahçe ve bitki tasvirleri gerçek bir zeminedir. Mesnevi’nin bu bölümde tarihi Seba halkına ait bahçeler betimlenmiştir:

“Yerlere dökülen meyveler, yolu kapar, yolcu, nereden geçeyim diye şaşırır kalırdı. Birisi, başına bir sepet alıp ağaçlıklardan geçse sepet silkmeden meyvelerle dolardı. Meyveleri kimse silkmez, düşürmez, meyveler, rüzgârla düşer, nicelerin etekleri, meyvelerle dolar, boşalırdı.”

(Rûmî, çev. 2014: 128 C. 1; Mesnevi, C. 3: 2660. b.).

Aşağıda mecazi anlamda kullanılmış olan anlatımın somut örneklerin kullanılarak oluşturulduğu bir metin bulunmaktadır. Metinlerde bulunan bahçe, bitki ve mimari unsurları önemli görülmüştür:

“Sen safran evleğisin, safran olur... başka sebzelerle karışıp uzlaşma! Ey safran, sudan gıdanı al da safran ol, zerdeye gir! Şalgam evleğine girip ağzını açma da onunla aynı tabiatta, aynı huya sahip olma! Sen bir evleğe konmuşsun, o bir evleğe... çünkü “Allah’ının olan yeryüzü pek geniş! Hele o yeryüzü yok mu? O kadar geniş ki sefere çıkan devler, periler bile orada kaybolmada!”

(Rûmî, çev. 2014: 285 C. 4; Mesnevi, C. 4: 1085. b.).

“Akıllılar akıllarını o tarafa göndermişlerdir. Yalnız sevgili olmayan ahmak, bu tarafta kalmıştır! Hayretle su baştan aklın gitti mi basındaki her saç, bir bas, bir akıl kesilir! O tarafta akla, beyne düşünce zahmeti yoktur...çünkü orada her ova, her bahçe akıl ve beyin bitirir! Bu ovoidan geçer, o taraftaki ovaya gelirsene nükteley duysın... oradaki bağlara, bahçelere gelirsene hurma fidanın sulanır, yeşerir! Bu yoldaki köşkü, sayvanı, şöhreti sanı terk et... kılavuzun hareket etmedikçe hareket etme!”

(Rûmî, çev. 2014: 301 C. 4; Mesnevi, C. 4: 1425. b.).

5.1.2. Kaygusuz Abdal’ın Eserlerinde Bahçe Kültürü

Türk edebiyatının önemli şairi, Antalya’da yaşamış ve buranın kültüründe önemli bir etki yaratmış olan Kaygusuz Abdal tarih sahnesinde maddi, manevi olarak etkiler yaratmış bir kişiliktir. Güney Batı Akdeniz, yani Antalya ve çevresinde, Selçuklu kültürünün inanç sistemi üzerinde etkisi sadece Alevi-Bektaşî geleneğini yansıtmayı açısından değerli olmakla beraber halk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma için önemli olan husus, bu çalışmanın konusu gereği onun yazılı metinleri aracılığıyla Orta Çağ bahçe kültürü unsurlarının tespit edilmesidir. Antalya ve çevresinde Orta Çağ’da önemli bir tasavvuf-tekke kültürü olduğunu belirtmek gerekir. Kaygusuz Abdal Edirne’den Mısır’a kadar geziler düzenlemiştir ancak onun yetiştiği yer Elmalı’da bulunan Abdal Musa dergahıdır. Yazarın Minbernâme, Divân, Gülistân, Gevhernâme, Mesnevî-i Baba Kaygusuz, Budalanâme, Kitâb-ı Miğlâte, Vücûdnâme, Risâle-i Kaygusuz Abdal, Dilgüşâ, Saraynâme adlı eserleri bulunmaktadır.

Kaygusuz Abdal’a ait metinlerin birçoğu üzerinde akademik çalışmalar yapılması, Türkçe eserlerinin transkripsiyonlu olarak Latin alfabesine aktarılmış olması bu çalışma için

önemli bir fayda sağlamaktadır. Bu konuda, Abdulrahman Güzel'in ve Gölpınarlı'nın çalışmaları da bu konunun daha fazla açıklanması açısından ayrıca önem arz etmektedir.

5.1.2.1. Kaygusuz Abdal'ın Dilguşa Adlı Eserinde Bahçe Unsurları

Eserin ulaşılan nüshası, Arap harfleriyle Türkçe yazılmış olup Ankara Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Eser döneminin metinlerinde olduğu gibi sembolik anlatımlı ve tasavvufi bir konuda yazılmıştır. Metnin transkripsiyonlu bu konuda bir araştırmacı tarafından yapılmış olduğu için bu transkripsiyonlu metin kullanılmıştır:

“Bülbüle gülzâr gerek tûtiye şekker gerek.

Şarrâfa gevher gerek lâ-ilâhe illallâh.”

(Kazancı, 2017: 63).

Beyitin çağdaş Türkçe'ye aktarımı şu şekildedir: “Bülbüle gül bahçesi gerekli papağana şeker gerekli, sarrafa cevher gerekli Allah'tan başka ilah yoktur.” Bu beyit aslında ana konuya giriş cümlesi şeklinde oluşturulmuştur. Kendi başına açık bir anlam ifade etmemekle beraber konu açısından önemlidir. Bülbül gül bahçesi ve papağan bir bahçe tasviri oluşturulması açısından ipucu vermektedir. Mevlana'nın Mesnevi'sinde olduğu gibi gül-bülbül sözcükleri Türk edebiyatında önemli birer sembol olmakla beraber hemen hemen döneme ait her metinde karşılaşılmaktadır. Bu kullanımlara Türk edebiyatında *mazmun* denilmektedir. Bu mazmunlar çoğunlukla sembol olmasına rağmen var olan gerçeklerin göstergesi olarak oluşmuşlardır.

“Gülistânım dâ'im cân bāğında

Bunuñ gibi gül-i ter cānān bāğında.”

(Kazancı, 2017: 134).

Bu beyitte de aslında somut bir unsur olan gülistan yani gül bahçesi, bağ diye telaffuz edilen bağ yani bahçe unsurları bu konu için önemli olmakla beraber aslında bu çalışmanın amacı açısından yeterli değildir.

“Bu cihāmı giñ yir gördük üleşdük, ekin tarla, bāğ büstān eyledük. Bunuñ issi var mı, yok mı dimedük. Āhîrü'l-emr haber geldi ki bu mülküñ bu üleşdüğüñüz yirlerüñ, benüm didüğüñüz nesnelerüñ issi vardur, didiler.”

(Kazancı, 2017: 75).

Yukarıdaki metinde manzum olarak yazılmış olan bu eserde yer yer yukarıdaki gibi düz yazı unsurları da bulunmaktadır. Metinde geçen “ekin tarla, bağ bustan eyledik” cümlesi aynı şekilde bu konu için farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bağ bostan eyledik cümlesinden çıkarılan sonuç işlenmemiş toprakların bağ ya da bostan (sebze üretimi yapılan bahçe, hortus) yapılması ve dönemin bahçe kültürüne ışık tutmasıdır. Aşağıda ise meyveli meyvesiz ağaç hakkında bilgiler sunulmaktadır:

“Ve ‘ilmi olup ‘ameli yok ‘âlim, yemişüz ağaca beñzer.

Ve hızmetsüz âdem, yaban âdeme beñzer ve edebsüz ‘üryāna beñzer.”

(Kazancı, 2017: 141).

İlmi olmayan alim yemişsiz ağaca benzer tanımlaması iki anlamda açıklanmaktadır. İlki şairin burada anlatmaya çalıştığı esas konu olan felsefi bakış açısı, ikincisi ise bu çalışma için önemli olan meyveli ağaçların o dönemin kültüründe geniş bir yer kaplamasıdır. Bu önem Selçuklu Devleti'nde üretim ve zevk bahçelerinin sınıflandırılması açısından gereklidir. Aşağıda ise Kaygusuz Abdal'a ait hardal bitkisi hakkında bir alıntı vardır:

“Bir âdem elinde bir haşhâş dânesi ne kadar ise, cümle yaradılmış eşyâ miqdârı hemân ol kadar ola. Bir bâb dağı budur ki Allâh'ı istemek ayrılığa tanıklık virmek olur.”

(Kazancı, 2017: 99).

Manastır bahçelerinde de açıklanmış olan İncil'de adı geçen (**Markos 4:31-32**) hardal bitkisi aynı şekilde Kur'an'da (**Enbiyâ 21/47**) (**Lokman 31/16**) geçmektedir. Aynı şekilde bu bitkinin de Orta Çağ'da Selçuklu'da yetiştirilmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

5.1.3. Yunus Emre

Türk edebiyatında yukarıda da açıklandığı gibi bahçe ile ilgili çok fazla ayrıntıya ulaşmak mümkün değildir. Özellikle sanatçıların kullandıkları bahçe tabirlerinin büyük çoğunluğu soyut kavramlardan oluşmaktadır. Bu soyut bahçe tasvirlerinin bir başka örneğini de Türk edebiyatında ‘öncü’ bir isim olan Yunus Emre’de görmek mümkündür. Bu konuda aşağıda bulunan şiir dikkat çekicidir:

“Şu karşıki dağları

Meşeleri bağları

Sağlık safalık ile

Geçtik elhamdülillah”

(Eyyuboğlu, 2005: 25).

Yukarıda Roma şairlerindeki gibi ayrıntıların olmadığı sıradan ve basit bir anlatımla meşelikler ya da meşe koruları hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Aynı zamanda bağ kavramı Yunus Emre'nin yaşadığı çağ için düşünülürse önemli bir unsurdur. Aşağıda bulunan başka bir şiirinden örnekte ise yine soyut bir ifadenin tanımı bahçe ile ilintili olarak açıklanmıştır:

“Dost bahçesine girdim görmeye gülzârını

Dostun yüzü gül bana âşıkım bülbül ona”

(Gölpınarlı, 2013: 188).

“Dost bahçesi yolundan eve dervişler geldi

Yunus kulun oğursuz kimsesi yok yalnız

Fidî kılın canımız eve dervişler geldi”

(Gölpınarlı, 2013: 288).

Aşağıdaki alıntıda türlü çiçekler derip dost bağında yaylalım anlamı çıkmaktadır:

“Türlü çiçekler deriben dost bağıny yaylayayın.” (Gölpınarlı, 2013: 161).

5.2. Selçuklu Mimarisinde Bahçe Kültürü

Selçuklu literatürlerinde bahçe kültürü unsurları tespit edildikten sonra, mimari bir bileşen olarak Selçuklu mimarisinde bahçe kültürünü mimari yapılar üzerine odaklanarak gerçekleştirme zorunluluğu doğmaktadır. Selçuklu yapılarında hanlar ve kervansaraylar, saraylar ve köşkler üzerine bahçe kültürü taramaları yapılmıştır. Araştırmalar ve bulgular ışığında Selçuklu’da devletin belirli bir coğrafyada daha etkin olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bunlar arasında Konya, Kayseri, Antalya şehirleri ve bunların arasında kalan territoryum kabul edilebilir bir öneridir. Selçuklu döneminde bağımsız ya da özerk Türk beyliklerinin de açıklanmaya çalışılan konuyla ilişkili olduğunu bilinmektedir. Bu yapıların Selçuklu dönemi, açıklanmaya çalışılırken kapsandığını göz ardı edilmediğinin belirtilmesi uygun görülmüştür.

Anadolu Selçuklu Devleti’nde bahçeleri:

- 1.Saray ve köşk bahçeleri
- 2.Han, kervansaray, cami bahçeleri
- 3.Bağımsız bahçeler
- 4.Av bahçeleri
- 5.Üretim bahçeleri

Şeklinde ayırmak mümkündür.

İbni Bibi’nin Anadolu Selçuklu Devleti’nin önemli bir kenti olan, Meram bahçeleri ile ünlü Konya’da bulunan bahçeler üzerine yaptığı tespit önemlidir:

“Lâciverd renkli semada şark güneşinin lâtif çehresinin parladığı bir günde sultan, memleket ve saray erkânıyla birlikte Konya’nın kır ve bahçelerinde tenezzülle çıkmıştı. Ansızın şehir doğru baktı. İnsan dolu, eni boyu bir günlük yol olan bu şehrin her tarafı meyve ağaçlarıyla bezenmişti. Lâkin sur ve kale tezyinatından mahrum görünüyordu.” (İbni Bibi, çev. 1940: 99).

Orta Çağ’dan sonra yaşamış olan Evliya Çelebi Konya’nın Meram dağı bölgesi için aşağıdaki bitki unsurlarından bahsetmiştir. Çelebi’nin yaşadığı 17. yüzyılda bulunan bu bulguların geçmişte Selçuklu döneminde olması muhtemeldir:

“Meyvelerinden Meram dağında kamerü’ddevle ve kamerü’ddin adıyla iki çeşit kayısı yetişir ki, Şam’ın kaysısından daha lezzetli, sulu ve tatlıdır. Yirmi çeşit armudu, kiraz, şeftali, üzüm sarması ve badem kırmısı olur. Burada tabiat şartları gereğince limon, turunç, nar, incir ve zeytin gibi meyveler olmaz.” (Çelebi, çev. 1986: 12 C.3).

Konya’nın Türkler açısından kuruluş ve gelişim aşamasının Selçuklular döneminde olduğunu bilinmektedir. Bu nedenle Selçukluların kültürel, maddi ve beşerî kalıntıları üzerine

kurulu olan bu eski başkentin Orta Çağ'dan yaklaşık yüz elli yıl sonra da yazılmış olan bu metnin betimlemelerini geçmişte de yansıttığı kabul edilebilir bir açıklamadır:

“Herkes ve bütün gezginler, Konya'nın gezi yerlerini ve bahçelerini methederler. Ben de yirminci seyahatim olan bu seferime kadar, hakikaten böyle bahçeler görmedim. Budin hududunda Peçevî Sirem şehrinin kale ardındaki Baruthane mesiresi, Kırım yarımadasının Sodak bağı, İstanbul'un yüz yetmişden fazla bahçe ve gülistanları, Malatya'nın Uspuzu'su, Tebriz'in Şah-ı Cihan bağı bu Konya'nın Meram mesiresinin yanında bir çimenlik bile olamaz. Netice olarak, âriflerin sultanı Celâleddin Rumî hazretleriyle yetmiş yedi tabakalık olgunluğu olduğundan, gavs-ı azamların teveccühüne mazhar olmuş evliyâların bulunduğu bir şehirdir. Dokuz bin kadar bağ ve bahçesi vardır. Yabancı bir kimse bu bağlardan birine girse, kaybolur gider. Güzel sesli kuşların ötüşünden insan taze hayat bulur.” (Çelebi, 1986: 12-13 C.3).

Redford (2008) *Epistola de Morte Friderici Imperatoris* ve *Historia Peregrinorum*'dan aktardığı kadarıyla Frederic Barbarosa'ya ait orduların Konya'yı istilasını anlatan kaynaklarda burada bir av bahçesi olduğundan bahseder: “Türklerin yenilgisinden sonra, dördüncü günde erlerimiz sultanın duvarlarla çevrilmiş yabani hayvanların beslendiği bahçesine vardılar.” (Anton Croust'dan akr. Redford, 2008: 96).

Av köşkleri sayesinde Selçuklu'da belirli bir av kültürü olduğu bilinmektedir. Bu bulgular aşağıda çalışmanın diğer bölümlerinde açıklanmıştır.

Bizans'ta *Geoponica* adlı eserin büyük bir bölümünün şarapçılık ve bağcılık üzerine yazılmış olduğu açıklanmıştır. Selçuklu'da Bizans'daki kadar geniş bir şarap ve bağ kültürü olduğu bilinmemekle beraber İbni Bibi'nin Alâeddin Keykubad hakkında bir anıyı anlatması bu konu açısından önemlidir:

“Akşam üzeri, altın elbiseli sultan, siyah ipekten yatağına çekilirken tanrının yardımı, padişahın devletinin kudreti ve ordunun kuvvetiyle melikülümera artık istirahatata çekilmişti. Yemek yedikten sonra şaraba başladı ve dedi ki: Mademki yer yüzü hâin düşmanların kanlarıyla tamam mest oldu. Küpün kanı vücut için haram ise de helâl sayılır. Çünkü düşman kanından daha gaf ve tortusuz değildir.” (İbni Bibi, çev. 1940: 124).

Bu metinden çıkarılacak sonuç, Selçuklu'da üzüm bağlarının olduğu fikri üzerine önemli bir bulgunun elde edilmesidir. Aşağıdaki alıntıda ise Selçuklu'da sadece şarap ticaretinin olmadığı şarap yapımının da olduğu tespit edilmiştir. Şaraphane takımları olarak neyin kastedildiği bilinmemekle beraber, bir şaraphanede kullanılan belirli bir eşya grubu olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler doğrultusunda Selçuklu'da önemli bir üzüm bağı ekimi ve şarap üretimi olduğu sonucuna varmak mümkündür:

“Az bir müddet geçtikten sonra arkadan yükler, ağırlıklar, develer, katırlar, yol eşyası, taht ve iki yüz deveye yükletilmiş hazine, matbah ve şaraphane takımları, çadır levazımı, yüz ester yükü altın para, hususî hil'atlar ve altın işlemeli hediyeler yetiştirdi. Harzemliler bu manzaradan hayrette kaldılar ve sultan Alâeddin Keykubad'a takdirler yağdırdılar.” (İbni Bibi, çev. 1940: 149).

Selçuklu'da saraylar ve köşkler haricindeki diğer yapılarda mimari unsurun bir parçası olarak bitkili bahçe unsurlarının tespiti biraz daha zordur. Bu konuda doğrudan mimari yapılar

incelenmiş olmakla beraber, Karpuz'un yazdığı Anadolu Selçuklu Mimarisi adlı çalışma ve Aslanapa (2007)'nin Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıç ve Gelişmesi adlı çalışmalar da incelenmiştir (Karpuz, 2004: 1-142). Selçuklu'da cami, han, kervansaray ve medrese gibi yapılarda bitkili bahçenin yerini karşılayacak bazı unsurlar mevcuttur. Bu unsurlar arasında avlu, külliyelerde binaları birbirine bağlayan boş alanlar bulunmaktadır. Ayrıca camilerin avlularında bulunan şadırvan, çeşme gibi su unsurları dinlencenin sağlanmasında önemli bir bulgudur. Gösterişli taç kapılara sahip olan Selçuklu yapılarının açık havayla temas eden ve gölge sağlayan revakları ve eyvanları da bahçe tarihi açısından belirtilmesi uygun görülmüştür.

Seyyah İbni Battuta'nın Selçuklu kentleri hakkında yazdıkları bu çalışma için önemli görülmüştür. Battuta'nın anlatımına göre Antalya kentinin Hristiyan, Yahudi, Müslüman, Sultan ve emrindekiler olarak duvarlarla bölündüğünü bilinmektedir (İbn Battuta, çev. 2000: 403). Battuta'nın Anadolu'ya ayak basması Alanya limanında gerçekleşmektedir. Ancak Alanya hakkında fazla bir bilgi vermemektedir. Aşağıda Battuta'nın Antalya şehri hakkında yazdığı bilgiler önemlidir:

"Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hristiyan tüccarlar mina (liman) adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmaktadır. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı tutulmaktadır.

Şehrin asıl halkı olan Rumlar başka bir mahallede kendi başlarına oturuyorlar, onların bulundukları yer de surla çevrilmiş. Yahudilerin de kendilerine ait yerleşim alanları vardır. Burası da yine büyük bir duvarla çevrili. Şehrin beyi, ailesi, devlet erkanı ve kapıkullarının oturdukları semt yukarıda açıkladığımız diğer taifelerden tamamen ayrılmıştır. Onların etrafı da surla çevrili, neredeyse kale gibi.

Müslüman ahaliye gelince bunlar şehrin tam merkezinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde bir Cuma Cami, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunmaktadır. Tüm şehrin etrafını; yukarıda bahsettiğimiz semtleri de içine alan geniş bir sur kuşatıyor." (İbn Battuta, çev. 2000: 403).

İbni Battuta'nın anlattıklarında Antalya'dan yola çıktığı buradan sırasıyla Burdur'a Isparta'ya Denizli'ye Muğla'ya Konya'ya gittiği anlaşılmaktadır. Bu bölgelerde sürekli olarak bağ, bahçe ve su kaynakları üzerine tasvirler yapmaktadır (İbn Battuta, çev. 2000: 403-413). İbni Battuta Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağıldığı beylikler döneminde Anadolu'yu dolaştığı yazdıklarından anlaşılmaktadır. Bu dönemde dikkat çeken bir şey de her şehirde ve kasabada bulunan tekke kültürünün varlığıdır (İbn Battuta, çev. 2000: 403-444). Bu tekke ve tarikat kültürü Orta Çağ araştırmalarında mutlaka dikkat edilmesi gereken bir unsur olmakla beraber tıpkı Bizans'ta bulunan manastır kültürünün benzer unsurlarını da taşımaktadır. Orta Çağ'da tıpkı manastır bahçelerinde olduğu gibi tekke ve tarikat bahçelerinin olması muhtemeldir. Benzer bir biçimde inzivaya çekilmiş olan bu yapıların gıda ihtiyaçlarını bu şekilde sağladıkları öngörülebilir bir bulgudur.

Selçuklu köşklerinden bazılarının tahrip olduğu bilinmektedir. Bazı köşklerin ise kalıntıları bu çağa ulaşmıştır. Köşklere bahçe unsurlarının tespiti için ilk bakılması gerekli yerin ana yapıyla bahçe duvarları arasında kalan alanın araştırılmasıdır. İncelenmesi gereken bazı köşk ve bahçeler bulunmaktadır. “Kayseri’de Erkilet-Hızırilyas, Argıncık-Haydar Bey Köşkleri ile Billur Bağları mevkiindeki Kızıl Köşk; Aksaray Ervah Mezarlığı’ndaki Köşk, Konya Beyşehir Gölü’nde Kız Kalesi Adası’nda yer alan ve “ana yapı” olarak adlandırılan bina ile Mada’nın Kilise Adası’ndaki köşk, Isparta-Yenişarbademli Malanda mevkiindeki bina, Yozgat-Delice Köyü’ndeki bina, Alanya-Alara Kalesi’ndeki bina ile ilçe merkezindeki Sugözü, Hasbahçe, Hacı Baba, Gülefsen, Çıplaklı Mahalleri’ndeki Köşkler ve Antalya’nın Sedre, Kaledran, Gazipaşa ve Kemer ilçelerinde yer alan köşkler” bu konuda sıralanabilir yapılar arasındadır.” (Yavaş, 2007: 205). Bahçe tarihi konusunda herhangi bir kazı çalışması yapılmadığı için Selçuklu köşkleri üzerine kesin bir peyzaj tipi belirlemek mümkün değildir. Kubadabad Sarayı haricinde diğer Selçuklu sarayları hakkında da fazla bir bulguya ulaşmak bahçe tarihi açısından mümkün olmamıştır. “Antalya fatihi I. İzzeddin Keykavus’un, bugün Yivli Minare Cami yanında İmaret Cami denen harabe bölgesinde olması gereken sarayı, yukarıda söz ettiğimiz saraylardan daha önce yapılmıştır. Fakat ne yazık ki hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.” (Arık, 2000: 20).

Osmanlı Devleti’nde padişaha ait ‘hasbahçe’ geleneği aynı şekilde Selçuklu’da da bulunmaktadır (İbni Bibi, çev. 1940: 107). Selçuklu’nun kaç tane hasbahçesi olduğu bilinmese de edinilen verilere göre Antalya ve Alanya’da hasbahçe bulunmaktadır. Şenoğlu (2015) Antalya’daki hasbahçeyi aşağıdaki gibi açıklamıştır:

“Bu durum, Yivli Minare Camisi’nin batısından başlayan ve geniş bir alanı kapsadığı tahmin edilen hanedana ait özel bir bahçe kullanımına işaret etmektedir. Yivli Minare Camisi’nin batısına doğru ilerlendiğinde, külliye’nin batı girişindeki parktan, Cumhuriyet Meydanını da kapsıyor olabileceği düşünülen bu alanın kesin lokalizasyonu eldeki verilerle tespit edilememektedir.” (Şenoğlu, 2015: 73).

Antalya’daki hasbahçenin muhtemelen bulunduğu konum levhalar kısmına eklenmiştir (Lev. 90). Arık (2017)’nin birkaç kaynaktan aktardığı kadarıyla (İbni Bibi ve Faruk Sümer) Kayseri Sarayı (Devlethane) “I. İzzettin Keykavus’un tahta geçmesinden önceki saraydır. Kayseri’de bulunan en eski saray olma özelliğini taşımaktadır.” (Arık, 2017: 111). Bu sarayın aynı zamanda I. Alâeddin Keykubad’ın zehirlendiği saray olduğu da bilinmektedir. Bu sarayın etrafının yüksek duvarlarla çevrili olduğu ve bahçesinde meyve ağaçları olduğu bilinmektedir. (F. Sümer’den akt. Arık, 2017: 111). O halde bu bahçenin de bir ‘hasbahçe’ olduğunu söylemek mümkündür.

Battuta'nın Antalya hakkında yazdığı yazıların tamamı önemli bilgiler vermektedir. Yukarıda Konya'nın meşhur kameruddin kayısısı hakkında bilgiler vermiş olan Evliya Çelebi'nin aynısını Battuta Antalya için söylemiştir:

“Buranın bağ ve bahçeleri çoktur, meyveleri lezizdir. Ahalinin kamaruddin adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır'a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur Kahire çarşılarında. Sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri ise herkes tarafından bilinmektedir.” (İbn Battuta, çev. 2000: 403).

Yukarıdaki alıntılardan ve tespitlerden yola çıkılarak Antalya'daki üretim bahçeleri üzerine bir yargıya varılması gerekmektedir. Bu üretim bahçelerinin yerleşkelere ve su kaynaklarına yakın olduğu muhtemeldir. Antalya'nın çağdaş semtlerinden Zerdalilik, Antalya halkı tarafından çok kısa bir geçmiş öncesine kadar meyve bahçelerinin olduğu bir bölge olarak anlatılmaktadır. Bu bölgelerin yani Kaleiçi'nin dışındaki kente yakın alanların Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde de üretim bahçesi olması muhtemeldir. İbn Battuta'nın bahsettiği bu kayısı çeşidinin bu bölgede yetiştirilmiş olması olasıdır.

5.2.1. Hanlar ve Kervansaraylarda Bahçe Kültürü

“Kevansaraylar bir diğer adıyla hanlar Selçuklu mimarisinin kendine has yapılarından birisidir. Kervansaray kelimesi Farsça kervanların barındığı yer demektir. Bu kelimenin Türkçesi ‘han’, Arapçası ‘funduk’ olarak bilinmektedir.” (Karpuz, 2004: 77). Kervansaraylarda bulunan revaklı avlu, bahçe kültürü incelemeleri açısından kayda değerdir. Avlular ve eyvanların mimari yapıların kapalı mekanları haricinde serinleme ve dinlenme amacına hizmet ettiği tahmin edilebilir bir gerçektir. Bahçe araştırmalarında bahçe üzerine çalışılacak alanın kazılması, karbonize olmuş bitki parçalarına ulaşılması gereklidir. Böyle ayrıntılı çalışmalar yapılmadığından Selçuklu'da kervansaray ve han yapılarında özellikle avlulu yapıların avlusunda ağaç ve bitki unsurlarının varlığı üzerine kesin bir sonuca varılamamıştır.

Yavuz (1976)'nın aktarımına göre Erdmann kervansarayları tipolojilerine göre aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- “a) yalnızca kapalı kısmı olan hanlar
 - b) hem açık hem kapalı kısmı olan hanlar
 - c) yalnızca açık kısmı olan avlu hanlar”
- (Yavuz, 1976: 187).

Bu çalışmada önemli görülen kervansarayların, avlulu ve açık kısımlarının olması gerekliliğidir. Avlu ve kapalı kısımdan oluşan hanlar arasında: Alay Han, Altınapa Han, Kuruçeşme Han, Kızılören Han, Dokuzun Hanı, Kadın Hanı, Ertokuş Hanı, Kayseri Sultan

Hanı, Karatay Han, Horozlu Han, İshaklı Han, Susuz Han, Sarı Han, Ağzıkara Han, Akhan, Obruk Hanı ve Sadeddin Köpek tarafından yapılmış olan Zazadin Han (Lev. 91) bulunmaktadır (Karpuz, 2004: 83). Aşağıda ise avlunun yapıya hâkim olduğu ve eş odaklı hanlar üzerine Yavuz (1976)'nın yaptığı açıklama önemli görülmüştür:

“Sınıflamanın alt ölçütleri avlu ve kapalı kısmın arasındaki boyut ilişkisi, kapalı kısmın tonozlarının yönelmesindeki çeşitliliğidir. Bu biçimsel sınıflamanın birinci ölçütü avludur ancak avlunun hangi ihtiyaçlara cevap verdiği irdelenmemesi, birbiri ile ilişkisi olmayan bazı Hanların Avlu Hanlar adı altında toplanmasına yol açmıştır. Bunlar Evdir Han, Kırkgöz Han, Kargı Han, Alara Han ve Eshab-ı Kehf Han'dır. Bu Han'lerden Kırkgöz ve Kargı Hanların hem kapalı kısım hem de avluları olmasına karşın Avlu Han olarak sınırlanmışlardır. Bunun nedeni, tipolojiye örnek alınan büyük boyutlu kervansaraylarda olduğu gibi 3-5 dikey şahından oluşan bir kapalı kısım beklentisidir. Enlemesine yerleştirilmiş tek sahninli Kargı Han ve çift sahninli Kırkgöz Han bu sınırlama içinde yorumlanamamıştır. Diğer ikilinin (Alara Han, Eshab-ı Kehf Han) farklılığının temeli avlu değildir, bilakis benzer boyutlu hanlara göre avluları daha önemsiz ve küçüktür.” (Yavuz, 1976: 187).

Alanya İlçesinde bulunan Alara Han önemli bir Selçuklu Kervansarayıdır (Lev. 92). Bu konuda Ayşıl Tükel Yavuz'un çalışmaları önem arz etmektedir. Yavuz (1976) Alara Han'ın bahçe ve dinlencenin unsuru olan çeşmeleri aşağıda görüldüğü gibi açıklamaktadır:

“Eş odaklı planın dış halkasının kuzey kısmında, orta kısmın önünde ve hanın kuzey dış duvarının arkasında yer alan bir dizi servis mekânı bulunmaktadır. Bunlardan portalin açıldığı küçük açık avlu ana dağıtım mekânı durumundadır. Bu avluya doğuda yıldız tonozlu çeşme eyvanı, batıda mescit, kuzeyde orta kısmın portaline açılmaktadır. Avlunun iki yanında, çeşme-eyvanı ve mescidin sırtlarında yer alan ikişer oda avlunun kuzey kenarı boyunca uzanan kuzey koridoru yoluyla avluya bağlanmaktadır. Kuzey koridorunun iki ucu Selçuklu dönemi çeşme tipolojisi açısından önemlidir.” (Yavuz, 1976: 189).

Alara Han'ın işlevleri hakkında tespitlerin yapıldığı aşağıdaki alıntı önemli görülmüştür:

“Hanın önemli bir kısmının tümüyle yolculara ayrılması ve oda sayısının çokluğu diğer hanlardan çok farklı bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım oda-eyvan düzenindeki gündüz yaşanan mekân ile uyunan mekânın farklı olması ile daha da belirgin bir hale gelmiştir. Hanın verdiği servisler ve diğer işlevler de dikkate alınınca Alara Han, gösterişsiz boyutlarına karşın, işlevleri en farklılaşmış ve mimariye yansımış bir han örneği olarak belirlenmektedir: Orta kısımdaki oda-eyvan düzeni konaklayanların en iyi biçimde dinlenmesini; galerilerin iç içe planlanması hayvanların kaldığı kısımla, insanların kaldığı kısmının hem birlikte hem de ayrı olmasını sağlamaktadır. İçteki galerilerle orta kısım arasındaki pencere ise denetlemeye olanak vermektedir. Girişin önündeki kısımda bulunan idare odaları, mescit ve çeşme gibi mekânlar ‘kapalı ve açık kısmı olan’ birçok handa verilen servisten daha fazlasını içermektedir.” (Yavuz, 1976: 201).

Antalya Döşemealtı'nda bulunan Kırkgöz Han'ın avlusunda çeşme ve su kültürü unsurları buluntular dâhilinde açığa çıkarılmıştır. Bu buluntuların fotoğrafları levhalar bölümüne eklenmiştir (Lev. 92). Kırkgöz Han'ın çevresinde 21.yüzyılda da nar ve zeytin bahçeleri bulunmaktadır; ancak hanın avlusunda herhangi bir ağaç ya da bitki buluntusuna rastlanılmamıştır. Taç kapısı Selçuklu tipolojisine uymakla beraber süslemeler mevcut değildir (Lev. 93 a). Kırkgöz su kaynağına ve gölüne oldukça yakın olan yapının

duvarlarındaki devşirme taş örnekleri dikkat çekicidir (Lev. 93 b). Su kaynakları nedeniyle buranın geçmişte de çevresinde bahçe unsurlarının olması muhtemeldir. Antalya'nın en önemli doğal kaynağı olan Kırkgöz Gölü'nde ayrıca çeşitli su kuşları, tespit edildiği kadarıyla karabatak, ayrıca çeşitli su bitkileri bulunmaktadır (Lev. 93 c).

5.2.2. Selçuklu Yapılarında Bahçe ve Su İlişkisi

Bahçe kültürü ve buna bağlı olarak çeşmelerin varlığı bahçe tarihi için önem arz etmektedir. Özellikle Türk toplumunun inançları gereği 'su' bir gereksinim ve aynı zamanda bununla alakalı olarak da bahçe çalışmaları için önemlidir. Göçebe bir toplum olan Türkler'in (Eski Uygurlular gibi yerleşik toplumlar haricinde) İslamiyet'i kabulünden sonra bahçe tarihi kayıtlarının aslında başlangıç noktası su ve çeşmeyle alakalı olduğu, aşağıda açıklanacağı üzere, kabul görebilecek bir olgudur. Su aslında İslamiyet açısından abdest, namaz, kurban gibi ibadetlerin yapılmasındaki en temel unsurdur. Bu anlamda Türkler açısından da bahçe kültürü ve bununla alakalı su kültürü, su mimarisi İslamiyet'in kabulüyle beraber yeni bir şekil almıştır. Bu konu hakkında yazılı kaynaklar incelenirken bu yazılı kaynakları basitçe ikiye ayırma gerekliliği doğmuştur. Birincisi yazarı belli olan telif kaynaklardır. İkinci kaynaklar ise efsaneler, anonim kaynaklar olacaktır. Örneğin Battalname'de çeşme üzerine çok fazla bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler akademik bir araştırma için aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır:

“Didiler ki bu çeşmede turalım.

Sonra gendimiz kâfire girelim.”

(Paçacığlu, 1993: 217).

Örneğin bu dizelerde belirli bir yerden kaçan bir grubun çeşme başında beklemesinden bahsedilmiştir. Bu metnin devamında herhangi bir yapı unsurundan bahsedilmemiştir. Yol üzerinde bağımsız bir çeşme olduğu anlaşılmaktadır. Bu beyitlerden de anlaşılabileceği gibi yolculuk yapan Seyyid diye bahsedilen Battal Gazi'nin bağımsız bir çeşmeye vardığı ve burada namaz kıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Beyitlerin devamında Hızır peygamberin de bu çeşme başında Seyyid Battal Gazi'yle iletişime geçtiğini görülmektedir. Anadolu Türk kültüründe çeşmenin bu tür hadiseler açısından önemi oldukça büyük olmakla beraber ayrı bir akademik çalışmaya konu olabilecek kadar ayrıntılıdır. Aynı zamanda Orta Çağ Anadolu topraklarında İslamiyet'in ilk yayılma sürecinde çeşme ve çevresindeki bahçe, dinlenme mekanları aslında ilk cami kültürünün doğduğu yer olduğu sonucuna aşağıdaki dizelerin de varlığıyla varılmaktadır:

“Oldı ahşam gaib oldı bunda çün

Dönüp Seyyid bir çeşmeye geldi çün.

Hem namazın kıldı ol şir-i cihan,

Terlemişdi suya girdi nagehan.”

(Paçacıoğlu, 1993: 522).

Metnin çağdaş Türkçe’ye aktarımı aşağıdaki gibidir:

Akşam olmuştu, Seyyid bir çeşmeye gelmişti. O cihanın aslanı orada hem namazını kıldı hem de dinlendi. Seyyid terlemişti ve aniden suya girdi.

“Çünkü ırte olunca gitti Battal

Varup bir çeşme-sara gitti Battal.

Alup abdest kıldılar anlar namaz.

İtdiler orada zikr ile niyaz.”

(Paçacıoğlu, 1993: 154).

Metnin çağdaş Türkçe’ye aktarımı aşağıdaki gibidir:

Gece olunca Battal çeşmeleri çok olan bir yere gitti. Onlar orada abdest alıp namaz kıldılar. Orada zikir ve niyaz ettiler.

Bahçe kültürünün önemli bir unsuru olan su ve sulama sistemleri, çeşmeler, sarnıçlar, havuzlar bu çalışma açısından önemlidir. Bahçenin varlığı Mezopotamya uygarlıklarında özellikle Fırat ve Dicle nehirlerine bağlılık göstermiştir. Batı Anadolu’da ise antik kentlerin su kaynaklarına yakınlığı, doğal su kaynaklarının varlığıyla ilintilidir. Antik Mısır’da ise tarımın Nil ile olan ilişkisi genel geçer bir tespittir. Selçuklular saray, köşk, kervansaray gibi yapılarını göl kenarlarına ya da suya yakın alanlarda kurmuştur. Keykubadiye Sarayı, Kubadabad Sarayı, Kırkgöz Han, Alara Han bu savı destekler niteliktedir.

Belki de dünya üzerinde kaliteli ve verimli su kaynaklarının bulunduğu nadir yerlerden biri de Selçuklu’nun önemli bir bölgesi olan Antalya ve çevresidir. Deniz etkisi, karstik coğrafi yapı, Toros Dağlarının iklimi olan etkisi bu bölgeyi tarım ve bahçe konusunda elverişli bir hale getirmektedir. Evliya Çelebinin Seyahatname’sinde, Antalya’da bulunan doğal kaynak çeşmeleri hakkında çok fazla ayrıntı bulunmaktadır: “Alaca Mescit Mahallesi’nde Karapınar, Ulu Pınarbaşı ve Hacı Ahmet Pınarı. Bu pınarlar 60 adettir, hepsi bir yere toplanıp büyük Elmalı Nehri’ne karışıp Gönye Gölü’nde kaybolur.” (Çelebi, çev. 2011: 305 C.1).

Başka bir bölümde ise Çelebi şöyle nakletmektedir:

“Kısacası suyu ve havası o kadar hoştur ki bütün Antalya kavminin yüz renkleri sarıdır. Burada 8 ay dinlenip hava alıp gül çehre olup hayat bulurlar. Adalya (Antalya) kavmi bu yaylağa gelmeseler memat (ölüm) bulurlar. Kısacası övgüsünde dil kısa kalır. Bütün meyveleri beğenilir, ama kirazı, armudu, elması ve fındığı meşhurdur.” (Çelebi, çev. 2011 :307 C.1).

Aşağıda Antalya Korkuteli hakkında aşağıdaki ifadeler geçmektedir. Alıntıda mimari yapıların özellikleri dikkat çekicidir. Ayrıca Çelebi Antalya'daki mimari yapılarından da bahsetmiştir:

“Bu yayla evlerinde ancak yüz hanede adam kışlar, yerlidir, gerisi göçerler. Bu İstanaz Deresi'nin içi geniş bir özdür. Nehrin iki tarafında kat kat 10.600 içli, dışlı, pek çok hamamlı, havuz ve şadırvanlı saraylar vardır. Gayet mamur ve süslü zengin evleri nehrin iki yanında kat kat şahnişinli, gül ü gülistanlı ve bağlı bostanlı havernaklardır.” (Çelebi, çev. 2011: 305 C. 1).

Çelebi'nin Antalya hakkındaki tasviri, su ve çeşme kültürü açısından önemlidir:

“Ve 200'den fazla çeşmeleri var. Bütün suyu Düden Nehri'nden gelir. Düden Nehri bu şehrin yıldız ile doğu arasında donanma dedikleri yollardan gelir, ta Düden dağlarından doğup bu şehre gelince birkaç kol olmuştur. Bir kolunu eski padişahlar yalçın kayaları ve sarp yolları kesip Antalya Kalesi'ne getirmişler. Birkaç kolu da Manavgat nahiyesine giderken taş köprülerle geçilip o mahalde denize karışır. Bir kolu da Antalya yakınında kayalar arasında kaybolup Antalya Kalesi'nin limanı kenarlarında deniz kıyısında büyük kaynaklar vardır ve bazı kaynakları iskele başında deniz içinde kaynayıp çıkar. Eski padişahlar ovada kaybolan sulara saman ve kömür döküp bu liman kaynaklarından çıktığını görmüşlerdir. Bu Antalya'nın tüm suyu lezzetli değildir. Aktığı yollarda buz hâsıl olur, yani alçı gibi donar ve suyollarını kapar. Ve her sene yollarını temizlerler. Kısacası mamur ve şenlikli şehirdir. Ama suyu ve havası kıyı olmakla ağırdır. Onun için her sene İstanaz Yaylası'na çıkarlar.” (Çelebi, çev. 2011: 314 C.1).

Bu alıntıda “Bir kolunu eski padişahlar yalçın kayaları ve sarp yolları kesip Antalya Kalesi'ne getirmişler.” cümlesinden eski padişahların Osmanlı Devleti'nden öncesindeki Selçuklu Dönemi Türk devletleri ve beylikleriyle ilişkilendirilme şansı yüksektir. Şayet Selçukluların Antalya ve çevresinde oluşturdukları kültür Osmanlı Devleti'ne kıyasla (hâkim oldukları zaman dilimi ve teknik imkânlar düşünüldüğünde) daha fazladır. Çelebi eserin çoğu bölümünde aslında Selçukluları anmaktadır. Bu suyolları ve su kültürünün bahçelere etkisi bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu konuda suyun olduğu bölgelerde ya da su kaynaklarının çevresinde bahçe ve tarımın yapılmış olduğu sonucuna göre bir hipotez belirlenebilir. Redford (2008) Selçuklu bahçelerini araştırırken çoğunlukla su yollarını ve kaynaklarını izlemektedir (Redford, 2008: 67, 101, 79).

Bunlar dışında bu çalışmanın bazı yerlerinde de değinilen camilerde bulunan unsurları da burada açıklamak gerekli görülmüştür. Bu konuda Önge (1981)'in çalışmasının burada anılması uygun bulunmuştur. Osmanlı'da çeşmeler üzerine yapılmış çalışmalarında Selçuklu üzerine ipuçlarını bulmak mümkündür. “Anadolu Selçukluları cami mimarisinde malzeme, tasarım, yapı elemanları ve süsleme bakımından bir dizi yenilikler ortaya koymuşlardır. Bu yeniliklerin ortaya çıkmasında, Emevi ve Abbasi etkileri, Anadolu'daki Türk öncesi mimarlık ürünlerinin özellikleri birleştirilerek özgün sentezler yapılmıştır.” (Karpuz, 2004: 21). Dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi camilerin duvarlarının etrafında, ön veya arka

cephelerinde bitkili bahçe unsurlarının olması ihtimalidir. Bunun haricinde camilerin avlularının bitkisiz birer bahçe örneği teşkil edebilmesi de mümkündür. Diyarbakır Ulu Cami'sinde bulunan geniş avlu bu konuda örnek verilebilir. Caminin şadırvanın Orta Çağ'dan sonra inşa edildiği bilinse de su ve ibadet ilişkisinden dolayı burada Orta Çağ'a ait su unsurların varlığı mümkündür (Karpuz, 2004: 28-29). Selçuklunun dağılmasından sonra inşa edilmiş olan İsa Bey Camisi'nde bulunan geniş avlu geçmişte de burada bitki unsurlarının olma ihtimalini güçlendirir (Lev. 94). Bu açıklamalar dışında Selçuklu hamamlarının soyunmalık (*apodyterium*) kısımlarında fiskiyeli havuzların varlığı dikkat çekicidir. “Ortada bir fiskiyeli havuz etrafında sekilerden oluşan soyunma odaları” (Karpuz,2004: 106) iç mekanlarda bulunma ihtimali bulunan iç mekân bahçelerinin ya da iç mekân dinlence alanları hakkında ipucu sunmaktadır. Selçuklu'da su taşıma sistemlerinin ustalıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu konuda Kubadabad Sarayı'ndaki su taşıma sistemleri dikkat çekicidir (Arık, 2017: 205). Bu örneğin biraz daha farklı şekli Antalya'da bulunan Yivli Minare Külliyesinde bulunmuş su aktarım sistemleridir (Lev. 95). Ayrıca Kırkgöz Han'da bulunan muhtemelen yağmur suyu tahliyesi için kullanılmış künk ya da kanal bu savı destekler niteliktedir (Lev. 96).

5.2.3. Selçuklu Av Köşkleri

Selçuklu'da av ve avlak kültürünün doğurduğu bir av bahçesinin olduğu araştırmalar ve bulgular neticesinde tespit edilmiştir. Bu av alanlarına şikarhane denilmekteydi (Hacıgökmen, 2018: 327-329). Selçuklu'da bu gelenek için özel bir emir dahi bulunmaktadır. Emir-i Şikar denilen bu emirlerden en ünlüsü aynı zamanda Selçuklu yapılarının bazılarının mimarı olan Saadettin Köpek'tir (İbni Bibi, çev. 1940: 135).

İbni Bibi'de fazlaca av ile ilgili bulgulara erişebilmek mümkündür. Bunlardan biri de I. Alaaddin Keykubad'ın kaleden ayrılıp köşke doğru yola çıkmasını aktaran alıntıdır: “Bir gün Sultan Alâiye'de kaleden av mahalline gidiyordu.” (İbni Bibi, çev. 1940: 109).

Başka bir açıklama ise I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in döneminde geçen av betimlemesidir:

“Bir sabah şehzadeler atlara binerek bir av mahalline doğru yürüdüler. Ansızın bir yaban domuzu önlerine çıktı, kılıç ve oklarla domuzun üzerine saldırdılar hayvan can korkusuyla Türk memleketi hududuna doğru yollandı, bunu hayırlı bir fal sayarak uzun müddet takip ettiler; atları gâh dört nala gâh tırsıla ılgar ederek ferdası günü ta gecenin karanlığı ağıncaya kadar yürümüşler, sabah olurken İslâm hududuna ulaşmışlardı.” (İbni Bibi, çev. 1940: 39).

Selçuklu sultanlarının ya da beylerinin avlanma amaçlı kırsal bölgelerde av köşkleri inşa ettiklerini bilinmektedir. Bu köşkler arasında Sedre Köşkü, Kemer Av Köşkü gibi yapılar

bulunmaktadır. Selçuklu çinilerinde ve birtakım bulgularda av sahneleri tespit edilmiştir. Kılıçarslan köşkünde bulunmuş bir çinide avda kullanılan şahin tespit edilmiştir (Lev. 97). Anadolu Selçuklu dönemine demir bir aynada bulunan tazıların ve av atlarının tasvir edildiği sahne bu konuda ayrıca önemli görülmüştür (Lev. 98).

Sedre Köşkü Selçuklu yapılarında bahçe ve konfor ile ilgili olarak su sisteminin en güzel bir biçimde kullanıldığı yapılardan biridir. Gerek içinde bulunan havuz, çatısında bulunan sarnıç ve su tesisatı Antalya'daki üstün Selçuklu Orta Çağ unsurlarını barındıran yapı olmasına neden olmuştur. Bu köşk Alanya'nın Demirtaş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Yavaş'ın tespitleri bu konuda önemlidir:

“Sedre Köşkünde su tesisatına ait birçok veriyle karşılaşmaktayız. Köşe odalarında ve sofanın ortasında yer alan havuzlara, döşemenin altındaki künkler vasıtasıyla su geliş-gidişi sağlanmıştır. Ayrıca yer aldığı mekâna sıcak ve soğuk su getiren çift künk ve hemen önünde bulunan lavaboya benzer kalıntı, Anadolu Selçuklu dönemi için su tesisatı ve suyun kullanımı açısından dikkat çekici bir örnektir.” (Yavaş, 2007: 209).

Sedre Köşkü'nde su dağıtım sistemi basitçe izah edilecek olunursa, çatısında bulunan sarnıca dolan suyun künkler ve kanallar vasıtasıyla binanın içinde havuza depolanması ve bu suyun tekrardan zemin kata aktarılması üzerine kurulmuştur. Yapıya düzenli bir su sağlandığı için bu suyun bahçede de kullanılmış olması muhtemeldir. Yapının çevresinin duvarlarla çevrili olduğu bilinmektedir. Bina ile duvarlar arasında kalan alanın bahçe olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Köşkün yakınından bir su kaynağı Sedre Çayı geçmektedir. Bu da köşkün bir dönem bahçeye sahip olduğu ihtimalini ya da bina duvarları dışında da bahçe-bağ olduğu fikrini güçlendirir. Bu çağda da köşkün çevresinde seracılık faaliyetleri yapılmaktadır. Eski Alanya'dan Demirtaş Mahallesi'ne yaklaşık 25 km mesafe yol alınarak ulaşılmaktadır. Bu yolların düzenlenmiş olduğu bu çağda mümkündür. Orta Çağ'da bu mesafenin arazi eğimleri ya da tepelerin dolaşılması, ağaçlık ve çalılık unsurların var olması nedeniyle bu mesafenin daha uzun ve zorlu olduğu düşünülürse köşkün mevsimlik/dönemlik olarak kullanılmış olması muhtemeldir. Anadolu Selçuklu köşkleri üzerine yapılmış bir çalışmada Sedre Köşkünde duvarlara çizilmiş olan “dağ keçisi, geyik, yelkenli ve kürekli gemi” (Yavaş, 2000: 181) gibi çizimlerden bahsedilmiştir. Bu çizimler ve diğer buluntular buranın bir av köşkü olma ihtimalini güçlendirmektedir. “Binada ocak veya baca gibi sürekli kullanıma işaret eden bir verinin olmaması, burasının yılın belirli aylarında dinlenmek veya avlanmak amacıyla yapıldığını düşündürmektedir.” (Yavaş, 2000: 183). Başka bir ihtimal de buranın tarımsal amaçla kullanıldığı ihtimalidir. Tarımsal amaçla kullanıldıysa depo, silo veya ahır gibi buluntuların olmaması ya da arkeolojik buluntularla aktarılmaması nedeniyle bir kesinliği bulunmamaktadır. O halde buranın yılın belirli dönemlerinde bakımı gerektiren

bitkilerin tarımının yapıldığı bir bağ evi ya da klasik anlamda yazlık ev olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu yapının planlarının gösterilmesi uygun görülmüştür (**Lev. 99**).

Burada anılması gereken başka bir köşk de Kemer Av Köşkü'dür. Kemer'de bulunan Antalya şehir merkezinin dışında kırsal bir bölgede inşa edilmiş olan yapının kalıntıları kısmen de olsa ayaktadır. Bu yapının belirli bölümleri restorasyondan geçmiştir. Yavaş (2007)'nin iki köşk için de tespitleri önemlidir:

“Kemer ve Sedre'deki köşkler bir çevre duvarıyla sınırlandırılmıştır. Bu tipe ait binalarda merdiven, iç mekânda, girişin her iki kenarında olup, duvar içinde yer almaktadır. Bu binalarda merdivenin hem bina içine hem de bahçeye açıldıkları, buna karşın merdiven dehlizinin, her iki yöne de doğrudan açılmayıp kapılar vasıtasıyla iç ve dış mekânlardan kopartıldığı görülür. Bu binalarda merdivenin üst kata ulaştığı bölümde bir kapı daha bulunur. Sedre ve Kaledran Köşkleri'nde köşe odalarının balkon veya eyvan gibi manzaraya açık tasarımlar dikkat çeker.” (Yavaş, 2007: 209).

Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak olan Kubadabad Sarayı'nda 'avlak' denilen büyük bir av bahçesi bulunmaktadır. İçerisinde yapay bir göl bulunmakla beraber burada anılması uygun görülmüştür (Arık, 2017: 198).

5.2.4. Kubadabad Sarayı

Karabatak kuşlarının yaşadığı bir habitat olan Beyşehir Gölü'nün kenarında inşa edilmiş olan Kubadabad Sarayı'nda bulunan çinilerde karabatak kuşlarının tasvirleri bulunmaktadır (**Lev. 100**). Aynı şekilde Antalya'nın Döşemealtı merkez ilçesinde bulunan Kırkgöz Han'ın yakınlarında bulunan Kırkgöz Gölü'nde yaşam alanı oluşturmuş karabatak kuşları yoğun bir biçimde tespit edilmiştir. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Selçuklu'da yapıların su kenarlarına yapılması dinlencenin bir unsuru sayılabilir. Bu tespitle aslında Selçuklu'da *doğa manzaralarını seyretme geleneği* hakkında bir sonuç elde edilebilir. Selçuklu'da av ya da su kuşlarının varlığı hakkında geniş kaynaklar bulunmaktadır (Turan, 1958: 28). “Av hayvanları arasında ördek, balıkçıl ve daha cinsini belirleyemediğimiz pek çok kuş Kubad Abad çinilerinin alışılmış motifleridir.” (Arık, 2000: 103). Sarayda mimari yapıların bir unsuru olarak resmedilmiş bu kuşların varlığı şüphesiz ki o dönemde de varlığını korumakta ve saray bahçesi gibi yarı doğal bir sistemin parçası olduğu buradan çıkarılabilmektedir.

Kubadabad Sarayı hakkında birincil Anadolu Selçuklu kaynağı olan İbni Bibi'nin el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye isimli çoğunlukla Selçukname diye adlandırılan eserinde bazı kesitler bulunmaktadır. Aşağıdaki alıntıdan bu sarayın bahçesi hakkında ayrıntılı bir tespite varmak mümkündür. Bu tespitler yukarıda verilen görüşleri destekler niteliktedir. Aşağıdaki alıntı ayrıca bu sarayın yapılışı hakkındadır:

“Toprağı yeşilliğinden firuze renkli, lâleleri kan damlaları gibi idi. Pınarlarının her köşesinden su yerine sanki gül suyu yahut berrak göz yaşı akıyordu. Havası misk kokulu, zemini nakışlı, her tarafı çeşitli kuşlarla dolu idi. Bir tarafında süt gibi tatlı, Çin ipekleri gibi dalgalı yeşil bir deniz, içinde meyve ağaçlarıyla süslenmiş yakın bir ada vardı. Denize doğru akan bir pınarı vardı ki gören ihtiyarlar gençleşirdi. Sultan o zaman av emri ve mimar olan Sadeddin Köpek’e bu mevkide şenliği cennetin harmanı ile beraber, safasız Sedeyr ve Havernak sarayını geride bırakan bir bina yükseltilmesini emretti.” (İbni Bibi, çev. 1940: 135).

Aşağıdaki alıntı ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemindeki Baba İshak ayaklanması esnasında geçmektedir:

“Sultan Gıyaseddin, bu halleri haber alınca ihtiyaten (Kubadabad) kalesine çekildi.” (İbni Bibi, çev. 1940: 209).

“Sultan Gıyaseddin Kubadabad’dan acele haberciler saldı. Erzurum hudutlarının muhafazasına gönderilmiş olan orduyu geri çağırdı. Asker son süratle Sivas’a geldi. Teçhizat ve mühimmatını alarak bir gün, bir gecede Kayseri’ye yetişti.” (İbni Bibi, çev. 1940: 209).

Sarayın konumu hakkında aşağıdaki bilgilere ulaşılmaktadır:

“Tarihi kaynaklara göre yapılış zamanı ve öyküsünü özetlediğimiz, bulunuşu ve araştırılıp kazılmasıyla ilgili serüven ve gelişmeleri anlattığımız Kubad Abad, bu araştırmaların ortaya koyduğu ve bugün görüldüğü durumuyla şöyle bir külliye olarak algılanmaktadır: Beyşehir Gölü’nün güneybatı kıyısında, Torosların bir kolu olan Anamas Dağları’nın eteklerindeki küçük alüvyon ovasında, göle doğru çıkıntı yapan kayalık tepe ile toprak tol denen bronz çağı höyüğü çevresine yayılan bir külliye, bir site harabesidir. Eski adıyla Hoyran, bugünkü adıyla Gölyaka denilen, Beyşehir’e bağlı beldenin 3 km kadar kuzeyindedir.” (Arık, 2000: 48).

Arık (2017) Selçuklu Sarayları ve Köşkleri isimli kitabında, Anadolu Selçuklu sarayları ve köşkleri hakkında geniş bilgiler vermiştir. Kubadabad Sarayı’nın birçok yapıdan oluşan bir külliye olduğu tespit edilmiştir. Anadolu Selçukluların en üstün yapılarından biri sayılan sarayda oldukça fazla çini örneği bulunmaktadır (Arık, 2017: 181). Külliyenin mimari kalıntılar aracılığıyla elde edilmiş planında ana yapı haricinde küçük köşkler de tespit edilmiştir. Bu sarayın bir kısmının bahçe duvarlarıyla çevrili olduğu muhtemeldir (Lev. 101). Buradan duvarların içinde kalan kısmın özel bir bahçe (hasbahçe) olması muhtemeldir. Külliyenin büyüklüğü hizmetkarların, askerlerin ve zaman zaman beylerin burada konakladığının sonucunun çıkarılmasında yarar sağlamaktadır.

5.5.2. Selçuklu ve Selçuklu Sonrası Minyatürlerde Orta Çağ’a ait Bahçe Bulguları ve Diğer İslam Minyatürlerinde Bahçe

Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan devletler ya da beyliklerin beslendiği iki kültür bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisinin Selçuklu Devleti’nin kültürü olduğu söylenebilir. İkincisi ise bu yapıların kuruldukları bölgelerdeki uygarlıkların etkisiyle oluşan yeni bir sanat, edebiyat ya da dünya görüşü anlayışı geliştiği tespit edilebilir bir olgudur. Osmanlı Devleti’nin ilk kuruluş evresinde üç ayrı uygarlığın

köklerini taşıdığı söylenebilir. Bunlar İslam, Selçuklu ve nispi de olsa Bizans'tır. Osmanlı Devleti'nin resmi dilde Arapçayı kullanmış olması hukukunda İslam dini referanslı bir tutum sergilemiş olması, edebiyatında ve sanatında Arap ve İran etkilerinin görülmesi bilime ipuçları sunmaktadır. Edebiyatın hem sanatsal bir hüner hem de onur meselesi sayıldığı Osmanlı'da, divan şairlerinde sık görülen İran-Fars hayranlığı 19.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu klasik edebiyatın temsilcileri Fars edebiyatının ünlü eserlerine nazireler yazmakta ve onların kullandıkları imgeleri, kalıplaşmış sözcükleri kullanmaktaydılar. Daha fazla açıklamak gerekirse İnalçık (2005) Türk devlet geleneğinin İran kültürüyle ilişkisini Selçukludan çok daha öncesine dayandırmaktadır (İnalçık, 2005: 19). Aslında İran'a kadar uzanan Osmanlı kültürünün referansı da yine Büyük Selçuklu Devleti'dir. Bu çalışma açısından vurgulanmak istenen Orta Çağ'daki Selçuklu bahçe anlayışı için çok fazla kaynağa ulaşılamayan bazı durumlarda bu kültürün devamı ve taşıyıcısı olan Osmanlı'daki buluntuları inceleyip karşılaştırma çabasıdır. Aynı şekilde İslam uygarlığında var olmuş olan her sanat eseri ya da minyatür bu çalışmanın kaynakları açısından önem arz etmektedir.

Bu bölümde özellikle İran'da çizilmiş minyatürler, Farsça yazılmış eserler hakkında İran minyatürü ya da Türk minyatürü gibi etnik ya da ulusal bir aidiyet hatasına düşülmemesi gerekmektedir. Bunun nedenlerini şöyle sıralamak mümkündür. İran'da Karakoyunlu ya da Akkoyunlu, Büyük Selçuklu gibi Türk devletlerinin kurulduğu, bu devletlerde İran'daki diğer etnik toplulukların beraber yaşadığı düşünülürse hangi minyatürün Türk ya da hangi minyatürün Fars olduğu gibi sadece etnik kimliğe dayalı bir bakış açısı bilimsellikten uzaklaşmaktadır. Bu konuda başka bir örnek olarak Anadolu Selçuklu ve Osmanlı'da Türklerin yazmış olduğu Arapça ve Farsça eserlerin varlığı konuya açıklık getirmektedir. Bu nedenle bu bölümdeki minyatürleri tek bir isimle anma gereksinimi doğmuştur: İslam minyatürleri. Bu adlandırmanın sadece Türk dünyasıyla alakalı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Yani buradaki İslam minyatürleri Endülüs Emevileri gibi uzak devletleri kapsamamaktadır.

Orta Çağ'da Türk bahçeleri üzeri çalışmalar yaparken yukarıda da açıklandığı gibi Orta Çağ'ın bitiminden sonra Orta Çağ Selçuklu ve genel anlamda Türk bahçelerini açıklamak amacıyla Hünernâme adlı eser incelenmiştir. Orijinal eseri yayına hazırlayan Anafarta'nın bu konuda tespitleri bulunmaktadır:

“Türk, hattâ dünya kütüphanelerinin en değerli eserlerinden biri olan ve XVI. yüzyıl Türk minyatürlerinin pek güzel örneklerini ihtiva eden Hünernâme isimli şaheserin birinci cildinin (Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kütüphanesi No. 1523) günümüze kadar bilinmeyen taraflarını tamamıyla açıklayan bir arşiv vesikası elimize geçmiş bulunuyor.” (Rado ve Anafarta, 1969: 8).

İslam Ansiklopedisi'nde Ertuğ (1998)'in yazmış olduğu, bu konuda bazı önemli görülen bilgiler bulunmaktadır:

“MS 1584 yılında Bosnalı Sinân b. Mehmed tarafından âharlı kâğıt üzerine ta'lik hatla yazılan bu cildin içinde Nakkaş Osman ve ekibi tarafından tasvir edilen kırk beş minyatür bulunmaktadır. XVI. yüzyıla ait yüksek bir sanat zevkini yansıtan ve türünün en güzel örneklerini oluşturan bu minyatürlerde tarihî gerçeklere bağlı kalınmaya çalışılmakla birlikte erken dönemlere ait merasim ve olayların anlatıldığı sahnelerin tarihî belge niteliği zayıftır. Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e kadar cülûs törenlerinin tasvir edildiği minyatürlerde özellikle Osman ve Orhan Gazi'nin cülûslarını gösteren sahnelerdeki kılık kıyafetler, padişahın etrafındaki protokol sırası XVI. yüzyıldan çok farklı değildir. Bununla birlikte Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunu gösteren ve çift sayfaya yerleştirilen minyatür, sarayın XVI. yüzyıldaki durumunu ve mimarisini göstermek bakımından çok önemlidir.” (Ertuğ, 1998: 485).

Yukarıdaki açıklama doğrultusunda bu çalışmada incelenen doğrudan tarihi olaylar olmayacaktır. Burada ispat edilmesi gereken nokta Selçuklu ve genel anlamda Türk Orta Çağ kültüründe bahçe unsurlarının nasıl olabileceği düşüncesidir. Bu hususta aşağıda incelenen Hünername minyatürlerindeki avlu bahçeleri, köşk bahçeleri, ağaç bitki detayları, bahçeyle doğrudan ilintili olan havuz-fiskiye unsurları Selçuklu ve Türk Orta Çağ'ında eksik görülen bazı parçaların tamamlanmasında etkili olacaktır.

MS 1054 yılında Basra'da doğmuş olan Haririnin Makamat adlı eserinde İslam sanatının önemli unsurlarını bulunmaktadır. Hariri'nin Makamat adlı eserinde bulunan nar ağacı betimlemesi fazla gerçekçi olmasa da bu konu açısından önemlidir (**Lev. 102**).

MS 1389 Yılında Bursa'da doğmuş olan Çelebi Mehmet Sultan'ın cülûs törenini anlatan Nakkaş Osman'a ait bir minyatürde önemli görülen Orta Çağ bahçesi unsurları bulunmaktadır (**Lev. 103**). Bu minyatürde avlu gibi bir yerde sultan, devlet görevlileri ve askerler bulunmaktadır. Bu alanın ortasında fiskiyeli bir süs havuzu bulunmaktadır. Bu alanın etrafı duvarlarla çevrilidir ve duvarların hemen arkasında muhtemelen gül olduğunu tespit edilen çalı şeklinde beyaz ve pembe çiçekli bitkiler bulunmaktadır. Bu gül tasvirleri aslında divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları gül mazmununun bu görsel sanattaki örneğidir. Aynı şekilde II. Murat'ın cülûsunun tasvir edildiği resimde bu gül tasvirlerine benzer daha büyük çiçekli ağaç tasvirleri yapılmıştır (**Lev. 104**). Çiçek açmış erik ya da kiraz ağacını andıran bu ayrıntıların yanında ayrıca geniş yapraklı, kalın gövdeli iki tane ağaç bulunmaktadır. Bayezid'in tasvirinin yapıldığı başka bir minyatürde ise dikkat çekici olan servi ağaçlarıdır (**Lev. 105**). Bu servilerin başka örnekleri de bulunmaktadır. Servi ağaçları da tıpkı gül gibi divan edebiyatının vaz geçilmez mazmunları arasındadır. Buradaki avlu bahçesi Selçuklu'da olması beklenen avlu bahçesinin sonraki yıllardaki gelişmiş bir şekli olduğu düşünülebilir (**Lev. 106**). Tiflisi'nin minyatürlerinde burada kesinlikle dikkat çekici olan unsur avlu bahçelerinin resimlerle anlatımıdır (**Lev. 107**). Tiflisi'de bulunan servi ağaçları belirgin

olmakla beraber avlu içindeki düzenleme, çeşmenin varlığı önemlidir. Bu tasvirlerdeki diğer ağaçlar isimlendirme açısından belirgin değildir. Bu ağaçların çınar, dut, meşe ya da karaağaç olması muhtemeldir. Aynı şekilde (**Lev. 108**)’de bulunan köşk ve köşk bahçesi, bahçede geçirilen zaman ve burada yapılan etkinlikler bu çalışma açısından dikkat çekicidir. Ali Şir Nevai’nin hamsesinin Osmanlı döneminde yapılmış bir kopyasında bulunan Leyla ile Mecnun’un köşk bahçesindeki tasviri Orta Çağ’da köşk bahçesinin açıklanması açısından değerlendirilmesi gereken bir materyaldir (**Lev. 109**). Köşkün sağında bulunan akar bir durumda olan çeşme, resmin sol alt köşesinde ise fiskiyeli havuz bulunmaktadır. Leyla ile Mecnun’un aralarındaki çalı şeklinde bulunan çiçeğin gül olması muhtemeldir. “Eser, Pir Ahmad b. İskender tarafından MS 1530-31’de kopya edilmiştir. Minyatürler Kanuni Sultan Süleyman devri saray okulunun daha önce gördüğümüz örneklerinden farklı üsluptadır. Yeni kompozisyon şemaları, mimari kuruluşlardaki farklı çizgiler ve renk düzenlemeleri erken Osmanlı devri minyatür okuluna hâkim olan eklektik karakteri yansıtır.” (Çağman ve Tanındı, 1979: 56).

Anadolu Selçuklu döneminde Gazneli Sultan Mahmud’a sunulan Ayyuki’ye ait Varka ve Gülşah adlı Farsça mesnevinin minyatürleri El-Huyi tarafından yapılmıştır. Eser Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine, nr. 841’de bulunmaktadır. Bu eserde fazla gerçekçi olmayan bitki ve ağaç motifleri Selçuklu dönemindeki bahçe kültürü çalışmaları açısından önemli bir bulgudur. “Kitabın Osmanlı öncesine ait cildinden ve tipik Anadolu Selçuklu nesih hattından, bir Anadolu Selçuklu eseri olduğu anlaşılmaktadır. Nakkaş Abdülmü’min el-Hûyî’nin, Konya Karatay Medresesi’nin MS 1253 yılında tanzim edilen vakfiyesindeki elli şahit arasında, ismi başlarda yer alan ve taşıdığı “eş-şeyh” unvanından o tarihte yaşlı olduğu anlaşılan Şeyh Abdülmü’min b. Muhammed el-Hûyî ile aynı şahıs olabileceği ileri sürülmektedir.” (Çağman, 1998: 274).

Lev. 110’da görülen Varka ve Gülşah’ın bulunduğu ağacın servi olması muhtemeldir. Servinin sağında bulunan sarmaşıklı çiçekli bitki soyut bir tasvirdir. Acem borusu ya da çan sarmaşığını andırırsa da bu bitkilerin kökeni üzerine net bir sonuca varmak doğru olmayacaktır. **Lev. 111**’de görülen bitkinin yaprakları zakkum ağacını andırmakla beraber üzerindeki çiçekler ve meyveler gerçekçi durmasa da mersin bitkisini andırmaktadır (**Lev. 112**). Mersin bitkisinin sürgününde doğrudan meyve vermesi (görsel açıdan) ve yaprakların benzerliği nedeniyle bu sonuca varılabilmektedir. Redford bu minyatürlerde bulunan çadırların Selçuklu çadır köşklerinin bir benzeri olabileceğini savunmaktadır (Redford, 2008: 102). Bu konuda Başar ve Berber (2019) aşağıdaki gibi bir tespitte bulunmuştur:

“Varka ve Gülşah’ın yanında resmedilen ağacın ve üstündeki kuş figürünün, Beyşehir Kubadabad çinilerinde işlenen hayat ağacı motifiyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu bakımdan hayat ağacı motifinin anlamı minyatürle ilişkilendirildiğinde Varka ve Gülşah’ın aşklarının ölümsüzlüğünü, üstündeki kuş figürünün aşklarının koruyuculuğunu ifade ettiği ileri sürülebilir. Hayat ağacının solunda yer alan nar motifinin benzerlerini de aynı çinilerde görmek mümkündür.” (Başar ve Berber, 2019: 76).

Nizami’nin hamsesinden alınmış olan başka bir minyatürde ise Hüsrev ve Şirin bir yapının bahçesinde tasvir edilmektedir. Hüsrev Şirin’in bulunduğu bir köşkün bahçesinde at üzerinde beklediği bu minyatürde arka planda bulunan ağaç ve bitki tasvirleri önemli görülmüştür. Ayrıca mimari yapının terası, teras duvarları, dış cephe kaplaması, pencerenin tasarımı ayrıntılarla resmedilmiştir (Lev. 113). Bu ayrıntılar bahçe tarihi ve mimarlık tarihi açısından ayrıntılı olarak incelenmeye açık unsurlardır.

“Bedreddin Hilali Astarabadi’nin gazel ve kıtalarından oluşan” (Çağman ve Tanındı, 1979: 45) Divan-ı Halili adlı eserinden alınma minyatürlerde *bahçe köşkü* örneği görmek mümkündür (Lev. 114). Bu minyatürde önemli görülen nokta çok gerçekçi bir biçimde resmedilmiş olan söğüt ağacı örneğidir. Çardağın hemen sağında bulunan söğüt ağacı, çardağın solunda bulunan servi ağacı, minyatürün alt kısmında kalan fıskiye havuz örneği tarihlendirme açısından Orta Çağ’ın bitimine ait nadir bir resimleme örneğidir. Bahçe köşkü ya da çardak olarak adlandırılan ahşap yapının çatısında bulunan muhtemelen süs amaçlı olan altıgen prizma çıkıntı dönemin mimarisini yansıtmaları açısından değerlidir. Çardağın içinde iki aşık ya da karı koca bulunmaktadır. Erkek olan elindeki bağlamayı tutuş şekline göre muhtemelen akordunu yapmaktadır. Yerde oturan çalgıcılardan birisi def diğeri ise kanun ya da buna benzer bir enstrüman çalmaktadır. Solda ise bir hizmetkar elinde bir eşya ile bahçe ortamına doğru yaklaşmaktadır. Çalgıcıların giyimi geleneksel Arap başlığı olan kanduraya benzemektedir. Havuzun kenarlarında bulunan küpler dikkat çekici olmakla beraber bu minyatür bahçe kültürünün sosyal unsurlarını göstermesi bakımından belirleyicidir. Bu eser “MS 1554-55 yılında Yari al-Katib tarafından kopya edilmiştir. Minyatürler, eserin başında karşılıklı yapraklar üzerinde yer alır.” (Çağman ve Tanındı, 1979: 45). “Safaviler dönemine ait olan minyatürde “Kazvin’de çok moda olan yarı renklendirilmiş, desen halindeki günlük yaşam tasvirlerinin kitap yaprakları içine girmiş ender örneğidir.” (Çağman ve Tanındı, 1979: 45). Divan-ı Halili’de bulunan başka bir minyatür ise bir kır ya da bahçede geçmektedir. Oldukça gerçekçi bir biçimde resmedilmiş olan büyük bir incir ağacının altında kazan kaynatan altı tane genç adam bulunmaktadır. Sandalyede oturanın biraz daha rütbeli olması olasıdır. Kazanın başında yemeği yapan adamın belinde bir hançer bulunmaktadır. İncir ağacının altında yukarıdaki minyatürde de benzeri görülen, bir çömleğin içinde bulunan çiçekli bitki saksı ya da vazo kullanımı hakkında ipuçları sunmaktadır (Lev. 115).

SONUÇ

Antik dönemden günümüze bahçe kültürü, başlangıçtan bu yana Akdeniz ikliminin de elverişli olması nedeniyle o bölgede yaşayan insanlar için her zaman büyük önem taşımıştır. Antik dönem Akdeniz uygarlıklarının her biri bahçe kültürünün gelişmesine ve devamlılığının sağlanmasına çok önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu çalışmada Batı Anadolu’da Antik Çağ’dan Orta Çağ’a bahçe kültürü literatür ışığında incelenmiş ayrıca arkeolojik buluntular ve kalıntılarla da desteklenerek Orta Çağ’da varolan Selçuklu bahçelerinin genel özellikleri aşağıdaki belirlenmiştir:

1. Su kullanımı (gelişmiş su mühendisliği, çeşme, havuz ve fıskiye havuz)
2. Bahçe mobilyaları (bahçe köşkü, çardak)
3. Ağaçlar (en yaygın olanı servi olmak üzere dut, nar, çınar, meşe, karaağaç, nar, kiraz, armut, elma)
4. Çalılar (zakkum, mersin, yasemin)
5. Çiçekler (gül ve gül bahçeleri, lale)
6. Bostan (sebze bahçesi)
7. Üzüm bağları
8. Bahçe duvarı
9. Av bahçeleri
10. Saray bahçeleri
11. Cami bahçeleri
12. Han bahçeleri
13. Kervansaray bahçeleri
14. Köşk bahçeleri
15. Hasbahçe
16. Avlu bahçeleri
17. Teraslama (teras duvarları)
18. Saksı kullanımı.

Bahçe kültürü ve tarihi çalışmaları başlı başına ayrı bir disiplin olarak bilim dünyası içinde kendine ayrı bir yer edinmiştir. Bu tezin, ülkemizde bilim dünyasında hak ettiği yerde olmayan bahçe kültürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA KISALTMALARI

Meta. Metamorphosis

N.H. Naturalis Historia



KAYNAKÇA

- Arık, R. (2017). *Selçuklu sarayları ve köşkleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu saray ve çinileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristo, (2019). *Atinalıların devleti*. (A. Çokona, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristophanes, (2008). *Birds*. (I. Johnston, Trans.) Virginia: Richer Resources Publications.
- Aslanapa, O. (1974). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk halı sanatının bin yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık.
- Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da ilk Türk mimarisi başlangıç ve gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Akurgal, E. (2003). *Antik Anadolu uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Allen, J. P. (1999). *Middle Egyptian an introduction to the language and culture of hieroglyphs*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alova, E. (2013). *Latince-Türkçe sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Alptekin, A., Fidan Ş., Karabacak A., Çelik M.Ö., Yakar M. (2019). Üçayak Örenyeri'nin yersel lazer tarayıcı kullanılarak modellenmesi. *Türkiye Lidar Dergisi*, 1,16-20.
- Aydın, R.F. (1993). *Tarihi Türk bahçeleri İstanbul örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aydinoğlu, Ü. (1998). *Doğu dağlık Kılıkia'da villae rusticae* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Barnstone, W. (2010). *Ancient Greek lyrics*. Bloomington: Indana University Press.
- Başar, R.M. ve Berber, N. (2019). Tarihsel, öyküsel ve illüstratif açıdan Varka ve Gülşah. *Gsf Sanat Dergisi*, 33,70-79.
- Beckh, H. (1895) *Geoponica Sive Cassiani Bassi Scholastici de re rustica eclogae*. Leipzig: Bibliotheca Scriptorum Graecorum Et Romanorum Teubneriana.
- Benedict, S. (1931) *The rule of St. Benedict*. (W.K.L. Clarke, Trans.) London: Spck Publishing.
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan uygarlığı, İlyada'dan Parthenon'a*. (K. Kurtgözü, Çev.) İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Bothmer, D.V. (1994). *Greek vase painting*. New York: Puplished By The Metropolitan Museum Of Art.

- Bottéro J. and Kramer S.N. (1989). *Lorsque les dieux faisaient l'homme*. Paris: Éditions Gallimard.
- Bowe, P. (2004). *Garden of the Roman world*. California: Getty Publications.
- Campbell, D.A. (1990). *Greek lyric I Sappho and Alcaeus*. Cambridge: Harward Universty Press.
- Canepa, M.P. (2018). *The Iranian expanse transforming royal identity through architecture, landscape, and the built environment*. California: University Of California Press.
- Caneva, G. and Bohuny, L. (2003). Botanic analysis of Livia's Villa painted flora. *Journal of Cultural Heritage*, 4,149–155. doi: 10.1016/S1296-2074(03)00026-8
- Carrol, M. (2003). *Earthly paradise, ancient gardens in history and archaeology*. London: British Museum Press.
- Carrol, M. (2018). Temle gardens and sacret groves. W.F. Jashemski and K.L. Geason (Eds.). *Gardens of the Roman Empire*. (pp.152-164). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cato, M.P. (2010). *De agricultura*. (A. Dalby, Trans.) London: Prospect Books.
- Crawford, H. (1991). *Sumer and Sumerians*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, A., Elston, M. and Hart, M.L. (2002). *Understanding Greek vases*. California: Getty Publications.
- Columella, L. (1745). *Husbandary twelve books concerning tress*. London: Printed for A. Millar.
- Columella, L. (1960). *On agriculture res rustica*. (H. Boyd, Trans.) London: Harvard University Press.
- Connor, C.L. (2016). *Saints and spectacle: Byzantine mosaics in their cultural setting*. New York: Oxford University Press.
- Çağman, F. ve Tanındı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam minyatürleri*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Çağman, F. (1998). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C. 1,274). Ankara: TDV Yayınları.
- Çevik, N. ve Demirel, M. (2017). Lyrboton Kome kazısı ilk sezon 2016 çalışmaları. A. Özme (Ed.), *39.Kazı Sonuçları Toplantısı 2.Cilt*. (ss.175-187). Antalya: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Çığ, M.İ. (2015). *Gilgameş*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dalley, S. (2013) *The mystery of the hanging garden of babylon*. Oxford: Oxford University Press.

Davies, N. M. And Gardiner, A. H. (1936a). *Ancient Egyptian paintings, volume I: plates I–LII*. Chicago: The University of Chicago Press.

Davies, N. M. And Gardiner, A. H. (1936b). *Ancient Egyptian paintings, volume II: plates LIII–CIV*. Chicago: The University of Chicago Press.

Davies, N. M. And Gardiner, A. H. (1936c). *Ancient Egyptian paintings, volume III: descriptive text*. Chicago: The University of Chicago Press.

Decker, M. (2007). The authorship and context of early Byzantine farming manuals. *Byzantion*, 77,106-115.

Deveci, A. (2015). Selçuklu dönemi resim çalışmaları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(9), 93-111.

Edmonds, J.M. (1934). *Lyria Graeca, being the remains of all the Greek lyric poets from Eumelus to Timotheus, excepting pindar volume I*. London: Harward University Press.

Elinç, Z.K. (2007). *Batı Anadolu’da Helenistik Roma Dönemleri’nde bahçe mimarisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Ertuğ, Z. T. (1998). *TDV İslâm ansiklopedisi*. (C. 18,84-85). Ankara: TDV Yayınları.

Erhat, A. ve Bektaş, C. (1999). *Çeviri ve Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.

Erman, A. (1896). *Gesprach Eines Lebensmüden Mit Seiner Seele*. Berlin: APAW.

Eva, A.L. (2017). *In the Garden of the Gods, Models of Kingship From the Sumerians to the Seleucids* Centre for Ancient Cultures. Oxfordshire: Routledge Publishing.

Evans, J.A. (2005). *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*. Westport: Greenwood Press.

Çelebi, E. (1986). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Çelebi, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eyüboğlu, S. (2005). *Yunus Emre*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Farrar, L. (2016). *Garden and gardeners of the ancient world*. UK: Oxbow Books Windgather Press.

Friedell, E. (1999). *Antik Yunan’ın kültür tarihi*. (N. Aça, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Folsom, R.S. (1967). *Handbook of Greek pottery*. Worcester and London: The Trinity Press.

Feridüddin Attar, (1998). *Mantıku’t tayr* (Y. Keçeci, Çev.) İstanbul: Kırkambar Yayınları.

- Foster, J.L. (2002). *Ancient Egyptian literature*. Austin Texas: University Of Texas Press.
- Griffin, A.H.F. (1977). Ovid's Metamorphoses. *Greece & Rome*, 24 (1), 57-70.
- Greenfell, B.P. and Hunt, A.S. (1906). *The Hibeh papyri I. part*. London: Oxford Horace Hart Printer To The University.
- Greppin, J.A.C. (1987). The Armenians and the Greek Geoponica. *Byzantion*, 57 (1), 46-55.
- Gothain, M.L. (1928). *A history of garden art*. New York: J. M. Dent & Sons Limited.
- Gölpınarlı, A. (1975). *Yunus Emre hayatı, sanatı, şiirleri*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2013). *Yunus Emre hayatı ve bütün şiirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gabriel, M. (1955). *Livia's garden room at prima porta*. New York: New York University Press.
- Hacıgökmen, M.A. (2018). Selçuklularda av merasimleri ve Emir-i Şikarlar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 43, 325-339.doi: 10.21563/sutad.510514
- Hafız-ı Şirazi, (1992). *Hafız Divanı*. (A. Gölpınarlı, Çev.) İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hayyam, (1961). *Dörtlükler*. (S. Eyupoğlu, Çev.) İstanbul: Çam Yayınları.
- Herodotos, (1973). *Halikarnassoslu Herodotos tarihi*. (M. Ökmen, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- Hmeros, (2008). *İlyada*. (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Hmeros, (2008). *Odyseia*. (A. Erhat ve A. Kadir, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Hoffner, H.A. and Güterbock, H.G. (1997). *The Hittite Dictionary*. Chicago: Published By The Oriental Institute of The Universty Of Chicago.
- Houston, M.G. and Hornblower, F.S. (1920). *Ancient Egyptian, Assyrian and Persian costumes and decoration*. London: Black Limite A& C.
- İnalcık, H. (2005). *Osmanlıda devlet hukuk, adalet*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İbn Battuta, (2000). *İbn Battuta Seyahatnamesi*. (A.S. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbni Bibi, (1940). *Selçukname Anadolu Selçuklu Devleti tarihi*. (M.N. Gençosman Çev.) Ankara: Uzluk Basımevi.

Jashemski, W.F. (1993). *The gardens of Pompeii, Herculaneum and the villas destroyed by Vesuvius*. New York: Caratzas Bros. Press.

Jashemski, W.F. and Gleason, K. L. (2018) *Gardens of the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karakaya, N. (2006). 2005 Yılı, Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi, Erdemli Vadisi'ndeki Kaya Yerleşimi Yüzey Araştırması. F. Bayram ve B. Koral (Ed.), *24.Araştırma Sonuçları Toplantıları* Cilt 2. (ss.501-515). Çanakkale: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Karpuz, H. (2004). *Anadolu Selçuklu mimarisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Kaya, İ. (2020). *Şerh-i Dîvân-i Hâfız Sûdî'nin Hâfız Dîvânı şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları C:1.

Kazancı, S. (2017). *Dil-güşâ (giriş-metin-dizin-tıpkıbasım)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kunt, İ. (2020) *Selçuklu Döneminde Anadolu'da telif edilen Farsça eserler*. Konya: Palet Yayınları.

Lichtheim, M. (1975) *Ancient Egyptian literature, the Old and Middle Kingdoms* volume I. California: University of California Press.

Mango, C. (2008). *Bizans yeni Roma İmparatorluğu*. (G.Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rûmî, M. C. (2014). *Mesnevi-i Şerif*. (V.Ç. İzbudak, Çev.) Ankara: Meb Yayınları.

Mutlu, S.A. (2012). *Eski Mezopotamya'da törenler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Miller, J.L. (2013). *Royal Hittite instructions and related administrative texts*. Atlanta: Society of Biblical Literature.

Nevett, L.C. (2001). *House and society in the Ancient Greek world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ovid, (1958). *The Metamorphoses*. (H. Gregory, Trans.), New York: By The Viking Press.

Ovidius, (1958). *Metamorphoses*. London: The Loeb Classical Library Harvard University Press.

Owen, T. (1805). *Geoponica agricultural pursuits*. London: Translated From The Greek Printed For The Author.

Önge, Y. (1981). Türk su mimarisinde suluk adını verdiğimiz çeşmeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı (1):115-121.

- Öney, G. ve Erginsoy, Ü. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (1993). *Battalname (inceleme-metin-indeks)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Paton, W. R. (1917) *The Greek anthology book IX.the declamatory epigrams*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Penso, G. (1986). *Le piante medicinali nell'arte e nella storia*. Milano: Ciba Geigy.
- Plinius, G. (1943) *Naturalis historia*. London: The Loeb Classical Library Harvard University Press.
- Rado, Ş. ve Anafarta, N. (1969). *Hünername minyatürleri ve sanatçıları*. İstanbul: Yapı Kredi-Doğan Kardeş Yayıncılık.
- Rayor, D. (1991). *Sappho's lyre: archaic lyric and women poets of Ancient Greece*. California: Berkeley University of California Press.
- Redford, S. (2008). *Anadolu Selçuklu bahçeleri*. (S. Alper, Çev.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Rice, D.T. (1958). *The Great Palace of the Byzantine Emperors*. Edinburgh: The Edinburgh University Press.
- Şahin, S. (1999). Perge territoriumundaki Antik Varsak yerleşimi: Lyrboton Kome-Elaibarıs. A.M. Dinçol (Ed.), *Çağlar boyunca Anadolu'da yerleşim ve konut uluslararası sempozyumu*. (ss. 427-455). İstanbul: Ege Yayınları.
- Şenoğlu, B. (2015) *Antalya'daki Selçuklu yapılarında bahçe mekanının analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Sürel, B. (2011). *Damatrios Sarayı restorasyon projesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Shikira, A. (1953). *The great centuries of painting Byzantine painting*. Ohio: The World Publishing Company.
- Sweeney, N. (2017). Separating fact from fiction in the Ionian migration. *Hesperia*,86: 379–421.
- Sofokles, (2010). *Sofokles / Eski Yunan tragedyaları 10*. (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- Thompson, D. B. and Griswold, R. E. (1963) *Garden lore of ancient Athens*. Athens: American School of Classical Studies at Athen.

- Travlos, J. (1971). *Bildlexikon zur topographie des antiken Athen*. Tübingen: Wasmuth.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Varro, (1912). *Rerum rusticarum*. (L. Storr-Best and M.A. Lond, Trans.) London: G. Bell and Sons Ltd.
- Vergilius, (2011). *Georgica, bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanum Teubneriana*. Berlin: De Gruyter.
- Vitruvius, (2005). *Mimarlık üzerine on kitap*. (S. Güven, Çev.) Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.
- Wallace, M. (2007). *Geçmişten günümüze Türk kültüründe 'ev bahçesi' anlayışı üzerine araştırmalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Ward-Perkins, J.B. (1981). *Roman imperial architecture*. New Haven and London: Yale University Press Pelican History Of Art.
- White K. D. (1970). *Roman farming*. Cornell University Press, Ithaca New York: Cornell University Press.
- Yaraş, A. (1997). Antik Çağ'ın en önemli eğitim kurumu: gymnasionlar. *Türk Arkeoloji Dergisi Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları*, 31: 237-255.
- Yavuz, A. T. (1976). Anadolu'da eşodaklı Selçuklu hanları. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2:187-204.
- Yavuz, Y. (1970). Alanya'nın Demirtaş (Syedre) bucağındaki köşk. *Belleten*, C. XXXIV (135):353-371.
- Yavaş, A. (2007). Anadolu Selçuklu Köşklerinin Plan Tipleri Üzerine Tespitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47: 203-227.
- Yavaş, A. (2000). *Ortaçağ konut mimarisi üzerine bir araştırma: Anadolu Selçuklu köşkleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, B.E. (2011). *Kaygusuz Baba (Abdal)'nın Budalaname adlı eserinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Zarmakoupi, M. (2014). *Designing for the luxury on the bay of Naples, villas and landscapes*. Oxford: Oxford University Press.

İnternet Kaynakları

Etcsl: c.1.1.1,167-176. Dijital belge. Erişim adresi:

[https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-](https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.1.1&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c111.152#c111.152)

[bin/etcsl.cgi?text=c.1.1.1&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c111.152#c111.152](https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.1.1&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c111.152#c111.152)

(Erişim tarihi:03.20.2021).

Etcsl: c.1.6.2,360-367. Dijital belge. Erişim adresi:

[https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-](https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.6.2&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c162.360#c162.360)

[bin/etcsl.cgi?text=c.1.6.2&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c162.360#c162.360](https://etcsl.orinst.ox.ac.uk/cgi-bin/etcsl.cgi?text=c.1.6.2&display=Crit&charenc=gcirc&lineid=c162.360#c162.360)

(Erişim tarihi:03.20.2021).

Üreğen, N. (2019) *Kırkgöz Han fotoğrafları ve tadilat projesi*. Erişim adresi:

<http://nejaturegen.com>

(Erişim tarihi 01.01.2020).

Köroğlu, G. (2006). *İstanbul'daki Bizans imparatorluk sarayları*. Erişim adresi:

<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/159590>

(Erişim tarihi:05.26.2021).

Finkel R.A. (1998). *Suda sözlüğü*. Erişim adresi:

<https://www.cs.uky.edu/~raphael/suda.paper/index.html>

(Erişim tarihi: 05.26 .2021).

Kuş, S. (2019) *Küstüllü Üçayak ören yeri gezi notları*. Erişim adresi:

<http://serdaringezinotlari.blogspot.com/2019/06/kustullu-ucayak-oren-yeri-gezi-notlari.html>

(Erişim tarihi:05.26.2021).

LEVHALAR DİZİNİ

- Harita 1** İonia Geç Tunç Çağı haritası. Sweeney, 2017: 380 fig.1.
- Şekil 1** Antik Mısır yazınında kullanılan fonogram ve ideogramlar. Allen, 1999: 434-435.
- Şekil 2** Ibykos'a ait bir dize. Edmonds, 1934: 88.
- Şekil 3** Gerçek ebatlarıyla karşılaştırmalı olarak Antik Yunan çömlekleri. Bothmer, 1994: 9.
- Şekil 4** Roma Dönemi Çiftlik Planı. Antichità do Ercolano'dan akt. Dalby De Agricultura Çev. 2010: 30.
- Şekil 5** *Geoponica*'nın kaynakları ve çevirileri. Greppin, 1987: 49.
- Lev. 1** Sümerlerde bahçe sözcüğü. Fotoğraf ya da düzenleme kaynağı Peter Hogan.
<https://tr.zlibcdn2.com/book/11816310/91b5c3>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 2** Enki ve Ninmah Tableti. British Müzesi, Enki ve Ninmah müze no:12845, kayıt no: 1896,0326.37.
- Lev. 3** Asur kabartması. British Müzesi, kayıt num.124939, b.
- Lev. 4** Stephanie Dalley'in çizimi ile Asur kabartması. Dalley, 2013: 52.
- Lev. 5** Asurbanipal ve kraliçe bahçede içki ile kutlama yapıyor. Dalley, 2013: 171.
- Lev. 6** Asur döneminde kullanılan aksesuarlar. Houston ve Hornblower, 1920: 73.
- Lev. 7** Hitit Kabartması Ağaç Detayı. Karatepe Aslantaş Açık Hava Müzesi.
<https://www.osmaniyetso.org.tr/karatepe-aslantas-acik-hava-muzesi.html>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 8** Hitit kabartmalarında av sahneleri. Karatepe Aslantaş Açık Hava Müzesi.
<https://www.osmaniyetso.org.tr/karatepe-aslantas-acik-hava-muzesi.html>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 9** Beni Hasan Khenemhotpe'de bulunan incir toplayan adamlar. Davies ve Gardiner, 1936a: 23, Vol.1, VII. levha.
- Lev. 10** Beni Hasan Khenemhotpe'de bulunan akasya ağacı ve kuşlar. Davies ve Gardiner, 1936a: 27, Vol.1, IX. levha.
- Lev. 11** Bahçede cenaze töreni. Davies ve Gardiner, 1936a: 59, Vol.1, XXV. levha.
- Lev. 12** Havuz ve bahçe detayları. Davies ve Gardiner, 1936b: 41, Vol.2 ve British Müzesi, müze no :37983.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA37983
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 13** Mısır bahçe köşkü hiyeroglifi. Allen, 1999: 370.
- Lev. 14 a.** Thebes'te bulunmuş Mısır resmi. Davies ve Gardiner, 1936a: 65, Vol.1.
- Lev. 14 b.** Thebes Nakht mezarında bulunmuş resim. Davies ve Gardiner, 1936a: 105, Vol.1.
- Lev. 15** Papirüste geçen metnin bir örneği. British Müzesi, müze no: 10182.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/Y_EA10182-1
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 16** Sinuhe masalının bir kısmı. Foster, 2002: 136.
- Lev. 17** Maru-Aten Sarayı'nın maketi. Whetton & Grosch.
<https://www.whettonandgrosch.co.uk/projects/maru-aten-amarna/>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 18** Maru Aten Sarayı'nın planı. Peet ve Woolley, 1923: 213.

- Lev. 19** Atina Kùltürü, bodur lekytos üzerinde bitki detayları. British Müzesi, 1856,0512.15.
- Lev. 20** Atina Kùltürü amforada zeytin ağaçları. British Müzesi 1837, 0609.42.
- Lev. 21** Sappho'nun şiirinin papirüs üzerindeki görüntüsü. Campbell, 1990: 56.
- Lev. 22** Ölmez otu.
<https://eunis.eea.europa.eu/species/156691>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 23** Ninnion Tableti. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi 11036.
- Lev. 24** Elllerinde mersin dalı taşıyan rahibeler. Thompson, 1963: 29.
- Lev. 25** Panathenaic bir amfora ödülü. Thompson, 1963: 27.
- Lev. 26** Amfora tipleri, loutrophoros ve pelike. Clarke vd., 2002: 154-155.
- Lev. 27** Harakles Hesperides Bahçesi'nde. Clarke vd., 2002:51.
- Lev. 28** Loutrophoros. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi 1629, DAI Athens, neg.no. NM 26.
- Lev. 29** Vitruvius'a göre Antik Yunan konutu. Vitruvius, çev. 2005: 139.
- Lev. 30** Monte Iato Evi. Nevett, 2001: 141.
- Lev. 31** Areopagos Evi. Nevett, 2001: 91.
- Lev. 32** Dionysos Evi. Nevett, 2001: 115.
- Lev. 33** Trident Evi. Nevett, 2001: 91.
- Lev. 34** Vitruvius'a göre Antik Yunan'da palaestra. Vitruvius, çev. 2005: 120.
- Lev. 35** Platon'un Akademisi. Napoli Arkeoloji Müzesi.
<http://www.museoarcheologiconapoli.it/en/room-and-sections-of-the-exhibition/mosaics/>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 36** Türkiye'deki Jeotermal kaynaklar haritası. Maden Tetkik Arama.
<https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/jeotermal-harita/images/22.jpg>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 37** Gümüş Büst Evi. Ward-Perkins, 1981: 238.
- Lev. 38** Vetti Evi. Anonim.
- Lev. 39** Geyikli Ev'in teras bahçesi. Fotoğraf: Buzz Ferebe.
<http://www.pompeiiinpictures.com>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 40** Oplontis Poppea Villası'nın avlusu. Fotoğraf: Buzz Ferebe
http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20p07.htm
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 41** Papyri Villası'nın planı. Weber'den akt. Zarmakoupi.
- Lev. 42** Pompeii Ephepe Evi tricliniumu.
<http://pompeiiisites.org/en/archaeological-site/house-of-the-ephebe/>
- Lev. 43** Octavius Quartio Evi'nin atriumu ve impluvium örneği. Fotoğraf: Buzz Ferebe.
<http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/r2/2%2002%2002%20p2.htm>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 44** Octavius Quartio Evi'nin planı. Bragantini, de Vos, Badoni, 1981. Pitture e Pavimenti di Pompeii.
<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/r2/2%2002%2002%20plan.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 45 Octavius Quartio Evi *peristylum* örneği. Fotoğraf: Buzz Ferebe.

<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p6.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 46 Octavius Quartio Evi çeşme ayrıntıları. Fotoğraf: Buzz Ferebe.

<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p9.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 47 Octavius Quartio Evi *nymphaeum* sunağı. Fotoğraf: Buzz Ferebe.

<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p9.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 48 Octavius Quartio Evi'nin bahçesindeki fiskiye. Fotoğraf: Buzz Ferebe.

<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p10.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 49 Octavius Quartio Evi'nin bahçesindeki havuz ve *euripus*. Fotoğraf: Buzz Ferebe.

<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p11.htm>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 50 Octavius Quartio Evi rekonstrüksiyonu. Golvin.

<https://jeanclaudegolvin.com/en/project/italy/italie-pompei-octavius-quartio-jc-golvin-2/>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 51 Papyri Villası'nda bulunan bir duvar resminde tapınak bahçesi. Napoli Arkeoloji Müzesi 9423.

Lev. 52 Duvar resminde *nymphaeum* sunağı ve anıt ağaç. Bowe,2004: 12.

Lev. 53 Herkül ve Hesperides Bahçesi Duvar Resmi. Wilhelmina ve Stanley A. Jashemski arşivi.

http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20plan.htmErişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 54 Kuş havuzu ve bahçe. Wilhelmina ve Stanley A. Jashemski arşivi.

http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20p15.htm

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 55 a Poppaea Villası'nın planı. Wilhelmina ve Stanley A. Jashemski arşivi.

http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20plan.htm

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 55 b Poppea Oplontis A Villası'nın bahçe ve peyzaj planı. Zarmakoupi 2014: 47 fig. 2.17

Lev. 56 Marine Venüs Evi duvar resimleri. Bowe, 2004: 83.

Lev. 57 Livia Villası duvar resmi. Bowe,2004: 57.

Lev. 58 Duvar resminde saksı. Metropolitan Müzesi.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 59 Duvar resminde bahçe detayları. Metropolitan Müzesi.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

- Lev. 60** Duvar resminde bahçe detayları. Metropolitan Müzesi.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 61** Saint Apollinare Kilisesi'nin duvarlarında bulunan bahçe tasvirleri. Shikira,1953: 54.
- Lev. 62** Saint Apollinare Kilisesi'nin apsisinde bulunan bitki motifleri. Anonim.
- Lev. 63** Palatine Şapeli'nde bulunan bir mozağin detayları. Anonim.
https://www.wga.hu/html_m/zgothic/mosaics/4palatin/
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 64** Kariye Müzesi resimleri. Fotoğraf: Caner Cangül.
<https://www.canercangul.com>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 65** Kariye Müzesi resimleri. Fotoğraf: Caner Cangül.
<https://www.canercangul.com>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 66** Pelendri Kutsal Haç Kilisesi tasvirleri. Anonim.
- Lev. 67** Bucoleon Sarayı aslan heykelleri. Antoine Helbert.
<https://www.thebyzantinelegacy.com/boukoleon>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 68** Üç Ayaklı villa rusticası. Alptekin Vd., 2019:17 Fig.2.
- Lev. 69** Üç yıldız bilimci. Sant'Apollinare.
<https://www.christianiconography.info/Edited%20in%202013/Italy/sApolNuovoLeftNave.virgThroneMagi.html>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 70** Lavra Manastırı fotoğrafları.
<https://asceticexperience.com/2019/07/the-holy-monastery-of-the-great-lavra/>
(06.04.2021).
- Lev. 71** Büyük Saray mozaikleri.
<http://istanbul.gov.tr/istanbulun-muzeleri-buyuk-saray-mozaikleri-muzesi>
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 72** İstanbul Büyük Saray'ın planı. Connor,2016: 128 Fig 5.1.
- Lev. 73** Lyrboton Kome'da bulunmuş bir zeytin ağacı. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 74** Zeytinyağı baskı makinesinin parçaları. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 75** Zeytinyağı baskı makinesinin parçaları. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 76** Zeytinyağı baskı makinesinin parçaları. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 77** Zeytinyağı baskı makinesinin parçaları. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 78** Lyrboton yerleşkesi terrakota parçası. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.
- Lev. 79** Antik zeytinyağı baskı sistemi rekonstrüksiyonu. Rekonstrüksiyona: Marek Puzkarski.
https://www.researchgate.net/figure/Reconstruction-of-the-lever-and-weights-press-at-Oilery-FVIII-Chhim-Lebanon-by-Marek_fig1_330774896
Erişim tarihi :(06.04.2021).
- Lev. 80** Trapetum örneği.
<https://www.worldhistory.org/image/5645/trapetum-roman-olive-press/>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 81 Hafız Divanı'nın el yazmasında bulunan nar ağacı. Türkiye Yazma Eserler Kurumu 06 Hk 1006 44.Yaprak.

Lev. 82 Pasgard Sarayı planı. Canepa, 2018: 348 Fig. 17.1.

Lev. 83 Nisa Sarayı planı. Canepa, 2018: 72 Fig. 4.1.

Lev. 84 Çehel Sütun Sarayı. Anonim.

Lev. 85 Şehname örneğinde bulunan minyatür. Metropolitan Sanat Müzesi'nde erişim numarası: 1970.301.3 ve Ganjor Müzesi.

<http://viewer.ganjoor.net/shahname-tahmasb#page/n13/mode/2up>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 86 Gülistan Sarayı. Anonim.

Lev. 87 Kerim Han Kalesi planı.

<https://razheh.com/>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 88 Kerim Han Kalesi fotoğrafları.

<https://razheh.com/>

Erişim tarihi :(06.04.2021).

Lev. 89 Antalya'da bulunan muhtemel hasbahçe. Şenoğlu, 2015: 73 res. 437.

Lev. 90 Zazadin Han. Anonim.

Lev. 91 Alara Han restitüsyon planı. Yavuz, 1976: 188.

Lev. 92 a Restorasyon öncesi Kırkgöz Han'ın avlusu. Fotoğraf: Nejat Üreğen.

Lev. 92 b Kırkgöz Han'ın planı. Çiz.: Nejat Üreğen.

<http://nejaturegen.com>

Erişim tarihi 01.01.2020.

Lev. 93 a. Kırkgöz Han'ın taç kapısı ve duvarlarından kesit. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.

Lev. 93 b. Kırkgöz Han'da devşirme taş kullanımı. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.

Lev. 93 c. Kırkgöz Gölü'nde nilüfer örnekleri. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.

Lev. 94 İsabey Camisi'nin avlusu. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.

Lev. 95 Yivli Minare Külliyesi Cami su taşıma sistemi. Fotoğraf: Nejat Üreğen.

<http://nejaturegen.com>

Erişim tarihi 01.01.2020.

Lev. 96 Kırkgöz Han'ın duvarında bulunan tahliye kanalı. Fotoğraf: Muhammed Yağarkar.

Lev. 97 Çinide atlı ve şahin. Arık, 2017:156 res.142.

Lev. 98 Av sahnesi, av atı, tazılar ve şahin. Öney ve Erginsoy, 1992: 225 res.148.

Lev. 99 Sedre Köşkü planları. Yavuz, 1970: 363-4.

Lev. 100 Kubadabad çinilerinde su kuşları. Arık, 2000:102 res.100.

Lev. 101 Kubadabad Büyük Saray'ın planı. Arık, 2017:190 çiz. 38.

Lev. 102 Makamat'da bulunan bir minyatürde nar ağacı. The Bibliothèque nationale, Arabe 3929.

Lev. 103 Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 9.

Lev. 104 Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 14.

Lev. 105 Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 17.

- Lev. 106** Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 39.
- Lev. 107** Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 39.
- Lev. 108** Hünername minyatürleri. Rado ve Anafarta, 1969: 40.
- Lev. 109** Leyla ile Mecnun, bahçe köşkü örneği. Çağman ve Tanındı, 1979: 132.
- Lev. 110** Varka ve Gülşah mesnevisinde ağaç ve bitki detayları. TSMK, H.841, 33 b.
- Lev. 111** Varka ve Gülşah mesnevisinde ağaç ve bitki detayları. TSMK, H.841, 33 a.
- Lev. 112** Mersin bitkisi. Anonim.
- Lev. 113** Hüsrev Şirin'in köşkünde. Çağman ve Tanındı, 1979: 107 ve Topkapı Sarayı Minyatürleri, Hamsa-i Nizami no:26.
- Lev. 114** Bahçede günlük yaşam. Çağman ve Tanındı, 1979: 133.
- Lev. 115** Bahçede günlük yaşam. Çağman ve Tanındı, 1979: 134.



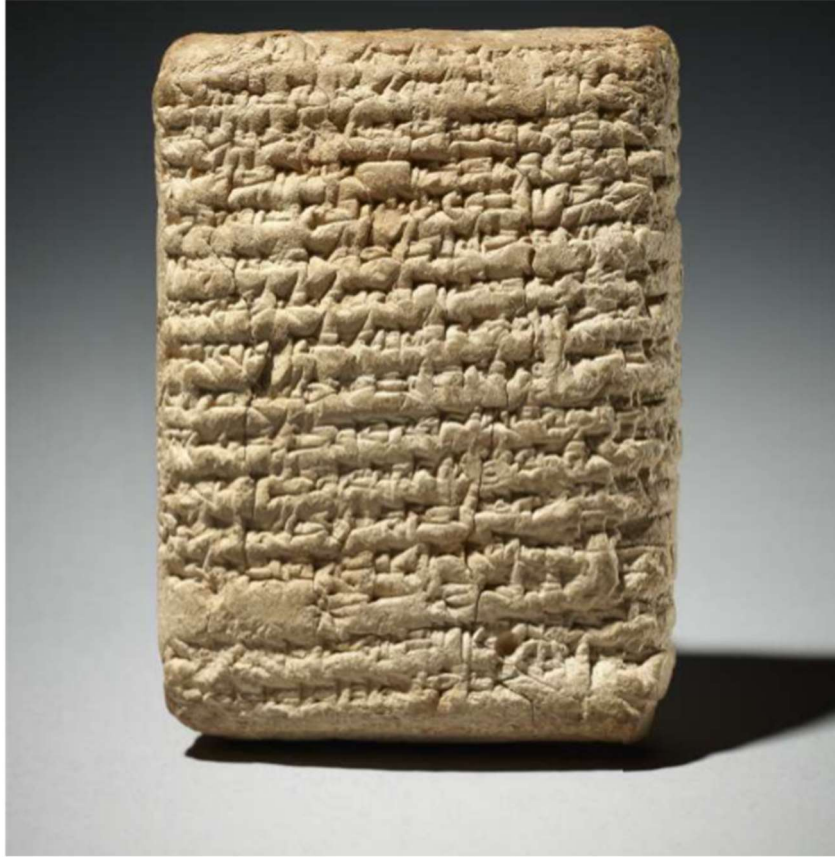
LEVHALAR LİSTESİ

Lev. 1: Sümerlerde Bahçe Sözcüğü



Kaynak: (<https://tr.zlibcdn2.com/book/11816310/91b5c3>).

Lev. 2: Enki ve Ninmah Tableti



Kaynak: (British Müzesi Sümer kil tableti, müze no:12845).

Lev. 3: Asur Kabartması

a. Asur Bahçesi Örneği

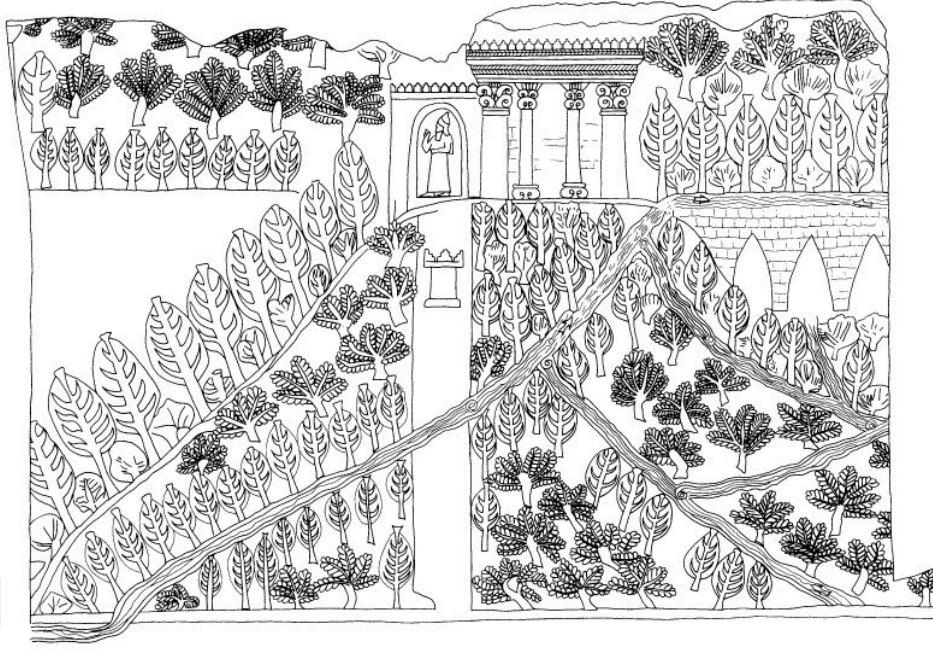


b. Geçit Töreni Ayrıntıları



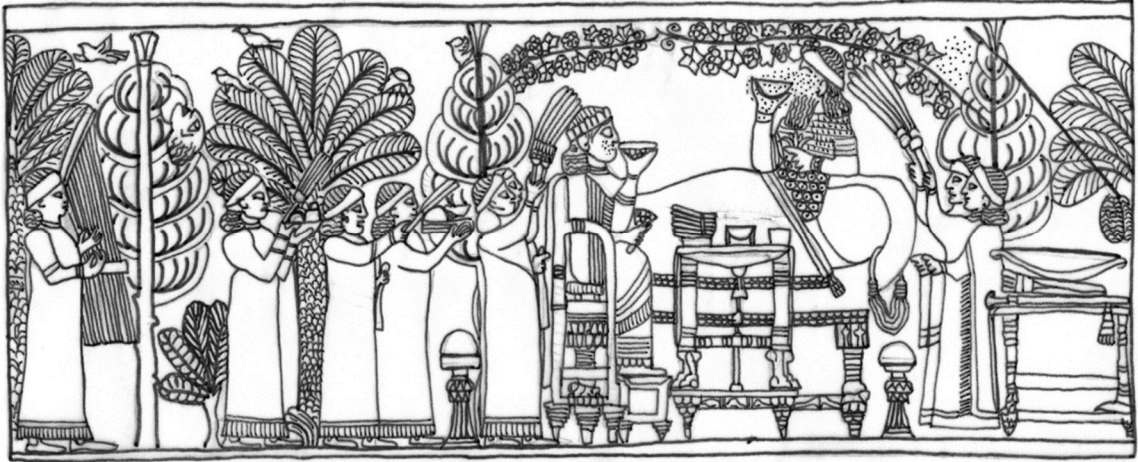
Kaynak: (British Müzesi, kayıt num.124939, b).

Lev. 4: Stephanie Dalley'in Çizimi ile Lev. 3'ün Net Görünüşü



Kaynak: (Dalley, 2013: 52.)

Lev. 5: Asurbanipal ve Kraliçe Bahçede İçki ile Kutlama Yapıyor



Kaynak: (Dalley, 2013: 171.)

Lev. 6: Asur Döneminde Kullanılan Aksesuarlar, Takılar



Kaynak: (Houston ve Hornblower, 1920: 73).

Lev. 7: Hitit Kabartması Ağaç Detayı



Kaynak: (<https://www.osmaniyetso.org.tr/karatepe-aslantas-acik-hava-muzesi.html>).

Lev. 8: Hitit Kabartmalarında Av Sahneleri



Kaynak: (<https://www.osmaniyetso.org.tr/karatepe-aslantas-acik-hava-muzesi.html>).

Lev. 9: Beni Hasan Khenemhotpe'de Bulunan İncir Toplayan Adamlar



Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936a: 23).

Lev. 10: Beni Hasan Khenemhotpe’de Bulunan Akasya Ağacı ve Kuşlar



Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936a: 27).

Lev. 11: Bahçede Cenaze Töreni



Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936a: 59).

Lev. 12: Havuz ve Bahçe Detayları



Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936b: 41).

Lev. 13: Mısır Bahçe Köşkü Hiyeroglifi

jmj sspd.tw t3 šzpt ntt m p3 š(j), m.k wj jj.kw r hmst jm.s

Kaynak: (Allen, 1999: 370).

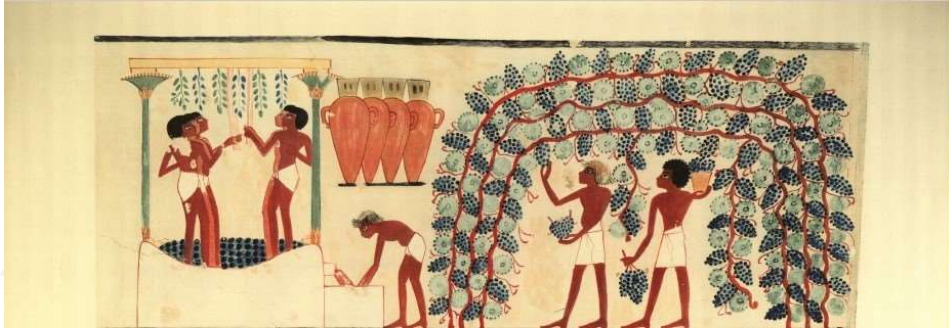
Lev. 14:

a. Thebes'te Bulunmuş Mısır Resmi



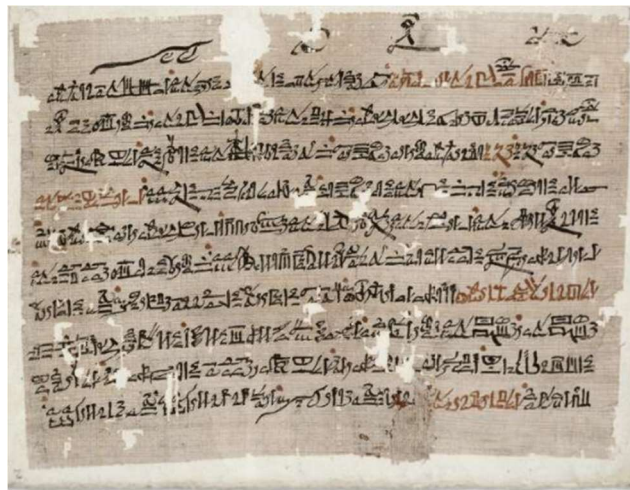
Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936a: 65).

b. Thebes Nakht Mezarında Bulunmuş Resim



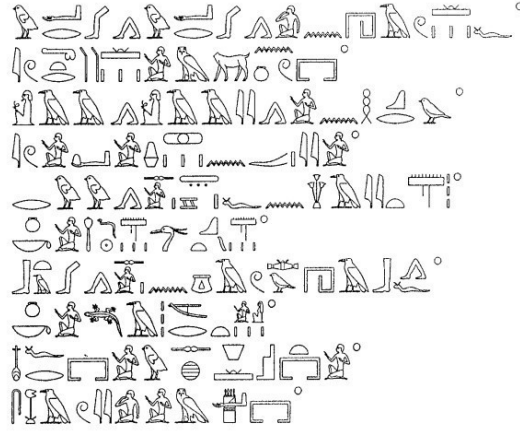
Kaynak: (Davies ve Gardiner, 1936a: 105).

Lev. 15: Papirüste Geçen Metnin Bir Örneği



Kaynak: (British Müzesi, müze no: 10182).

Lev. 16: Sinuhe Masalının Bir Kısım



Kaynak: (Foster, 2002: 136).

Lev. 17: Maru-Aten Sarayı'nın Maketi

a.



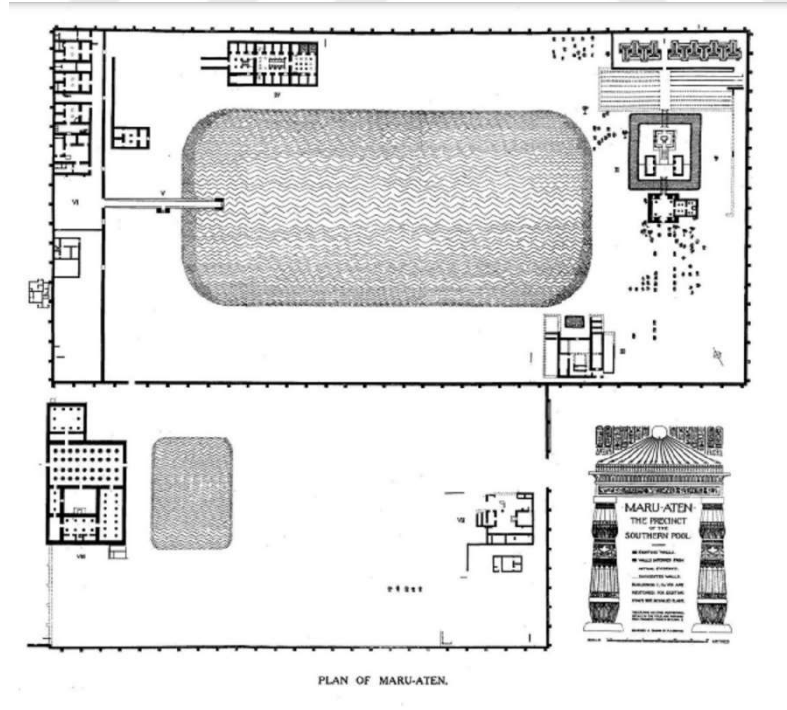
Kaynak: (<https://www.whettonandgrosch.co.uk/projects/maru-aten-amarna/>)

b.



Kaynak: (<https://www.whettonandgrosch.co.uk/projects/maru-aten-amarna/>)

Lev. 18: Maru Aten Sarayı'nın Planı



Kaynak: (Peet ve Woolley, 1923: 213).

Lev. 19: Atina Kültürü, Bodur Lekytos Üzerinde Bitki Detayları



Kaynak: (British Müzesi, 1856, 0512.15).

Lev. 20: Atina Kültürü Amforada Zeytin Ağaçları



Kaynak: (British Müzesi, 1837, 0609.42).

Lev. 21: Sappho'nun Şiirinin Papirüs Üzerindeki Görüntüsü

δεῦρ' ἔκ Κρήτας ἐπ[ὶ τόνδ]ε ναῦον
ἄγνον, ὅππ[α τοι] χάριεν μὲν ἄλσος
μαλί[αν], βῶμοι δὲ τεθυμιάμε-
4 νοι [λί]βανώτῳ.
ἐν δ' ὕδωρ ψυχρον κελάδει δι' ὕδων
μαλίνων, βρόδοισι δὲ παῖς ὁ χάρος
ἐσκίαστ', αἰθυσσομένων δὲ φύλλων
8 κῶμα κατέρρει.
ἐν δὲ λείμων ἱππόβοτος τέθαλεν
ἡρίνοισιν ἄνθεσιν, αἱ δ' ἄηται
μέλλιχα πνέουσιν [
12]
ἔνθα δὴ σὺ εἰλοισα Κύπρι
χρυσίασιν ἐν κυλίκεσσιν ἄβρωσ
ὁμμεμείχμενον θαλίασι νέκταρ
16 οἶνοχόαισον

Kaynak: (Campbell, 1990: 56).

Lev. 22: Ölmez Otu



Kaynak: (<https://eunis.eea.europa.eu/species/156691>).

Lev. 23: Ninnion Tableti



Kaynak: (Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi, 11036).

Lev. 24: Elllerinde Mersin Dalı Taşıyan Rahibeler



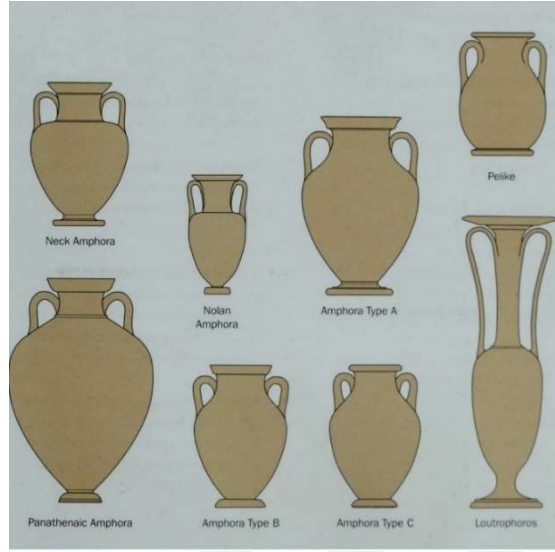
Kaynak: (Thompson, 1963: 29).

Lev. 25: Panathenaic Bir Amfora Ödülü



Kaynak: (Thompson, 1963: 27).

Lev. 26: Amfora Tipleri, Loutrophoros ve Pelike



Kaynak: (Clarke vd., 2002: 154-155).

Lev. 27: Harakles Hesperides Bahçesi'nde



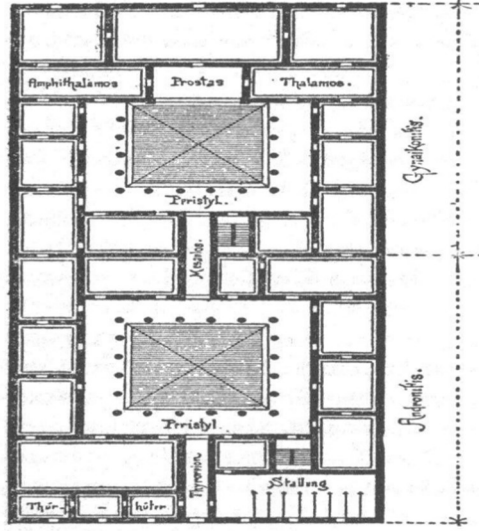
Kaynak: (Clarke vd., 2002: 51).

Lev. 28: Loutrophoros



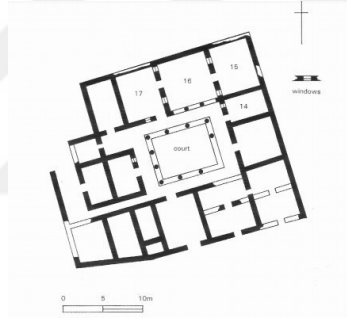
Kaynak: (Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi 1629, DAI Athens, neg.no. NM 26).

Lev. 29: Vitruvius'a Göre Antik Yunan Konutu



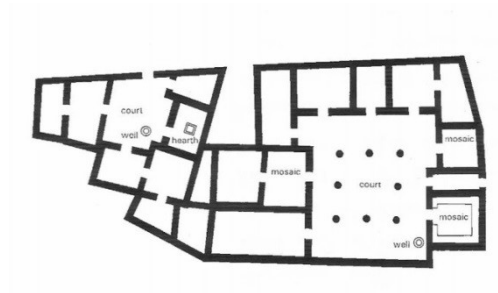
Kaynak: (Vitruvius, çev. 2005: 139).

Lev. 30: Monte Iato Evi



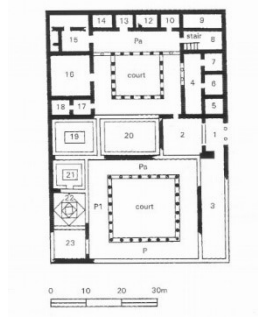
Kaynak: (Nevett, 2001: 141).

Lev. 31: Areopagos Evi



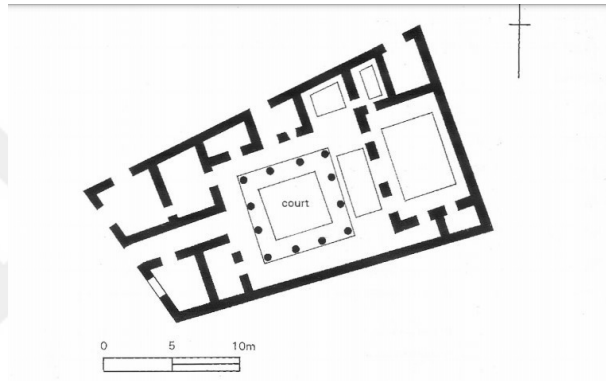
Kaynak: (Nevett, 2001: 91).

Lev. 32: Dionysos Evi



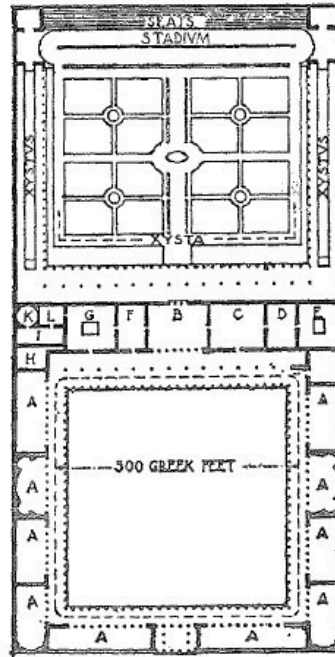
Kaynak: (Nevett, 2001: 115).

Lev. 33: Trident Evi



Kaynak: (Nevett, 2001: 91).

Lev. 34: Vitruvius'a Göre Antik Yunan'da Palaestra Planı



Kaynak: (Vitruvius, çev. 2005: 120).

Lev. 35: Platon'un Akademisi



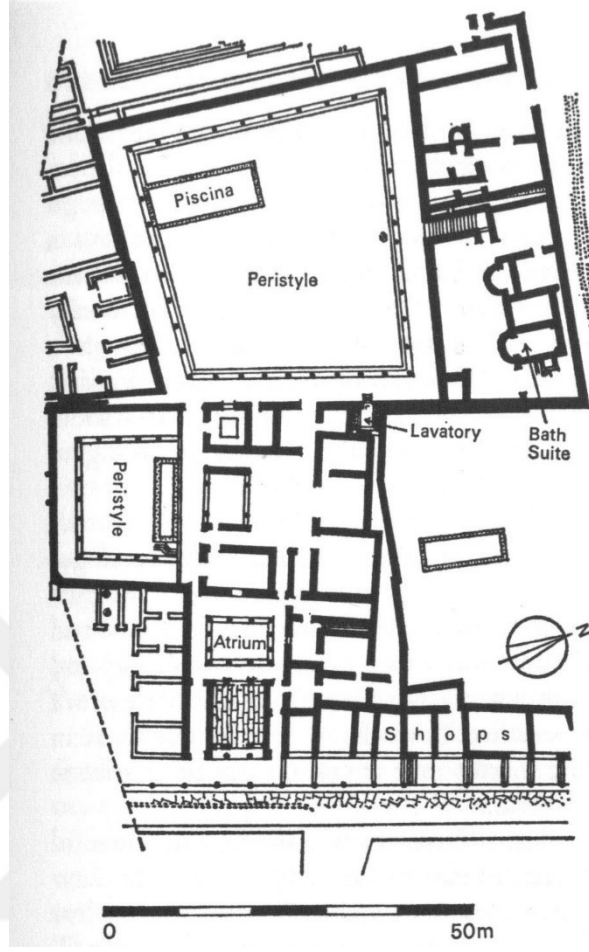
Kaynak: (<http://www.museoarcheologiconapoli.it/en/room-and-sections-of-the-exhibition/mosaics/>).

Lev. 36: Türkiye'deki Jeotermal Kaynaklar Haritası



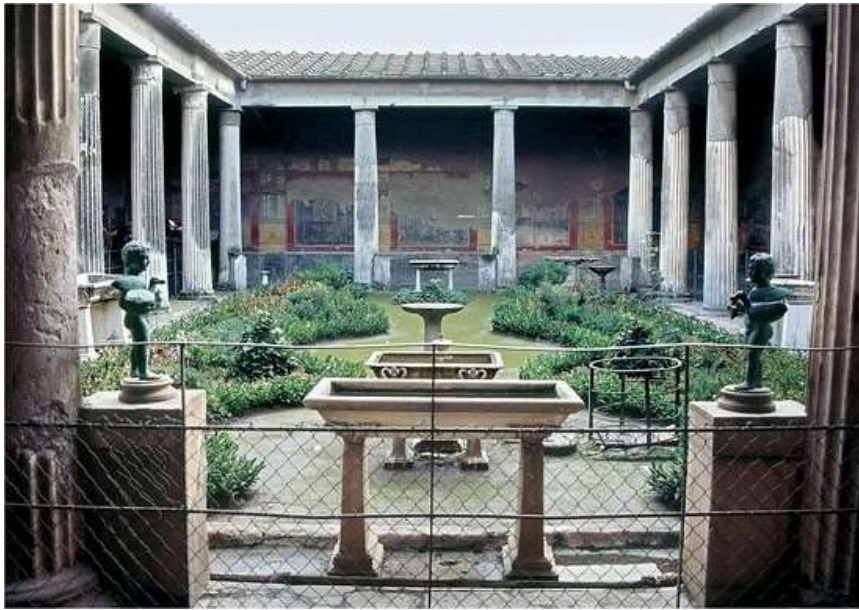
Kaynak: (<https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/jeotermal-harita/images/22.jpg>).

Lev. 37: Gümüş Büst Evi



Kaynak: (Ward-Perkins, 1981: 238).

Lev. 38: Vetti Evi



Kaynak: (Anonim).

Lev. 39: Geyikli Ev'in Teras Bahçesi



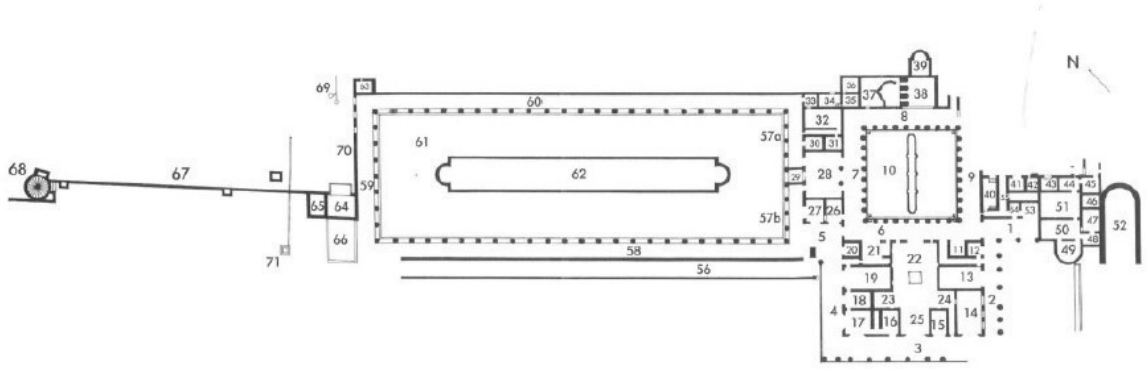
Kaynak: (<http://www.pompeiiinpictures.com>).

Lev. 40: Oplontis Poppea Villası'nın Avlusu



Kaynak: (<http://www.pompeiiinpictures.com>).

Lev. 41: Papyri Villası'nın Planı



Kaynak: (Weber'den akt. Zarmakoupi,2014: 29).

Lev. 42: Pompeii Ephepe Evi Tricliniumu



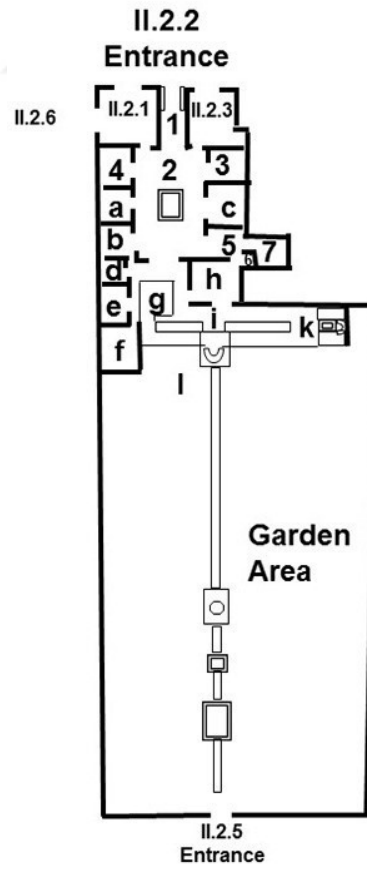
Kaynak: (<http://pompeisites.org/en/archaeological-site/house-of-the-ephebe/>).

Lev. 43: Octavius Quartio Evi'nin Atriumu ve Impluvium Örneği



Kaynak: (<http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/r2/2%2002%2002%20p2.htm>)

Lev. 44: Octavius Quartio Evi'nin Planı



Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/r2/2%2002%2002%20plan.htm>).

Lev. 45: Octavius Quartio Evi Peristylum Örneği



Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p6.htm>).

Lev. 46: Octavius Quartio Evi eşme Ayrıntıları

a. Çeşmenin Kanalla Bağlantısı



b. eşme ve Merdivenin Ayrıntısı



Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p9.htm>).

Lev. 47: Octavius Quartio Evi'nde Bahçe İçinde Nymphaeum Sunağı



Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p9.htm>).

Lev. 48: Octavius Quartio Evi'nin Bahçesindeki Fıskiye



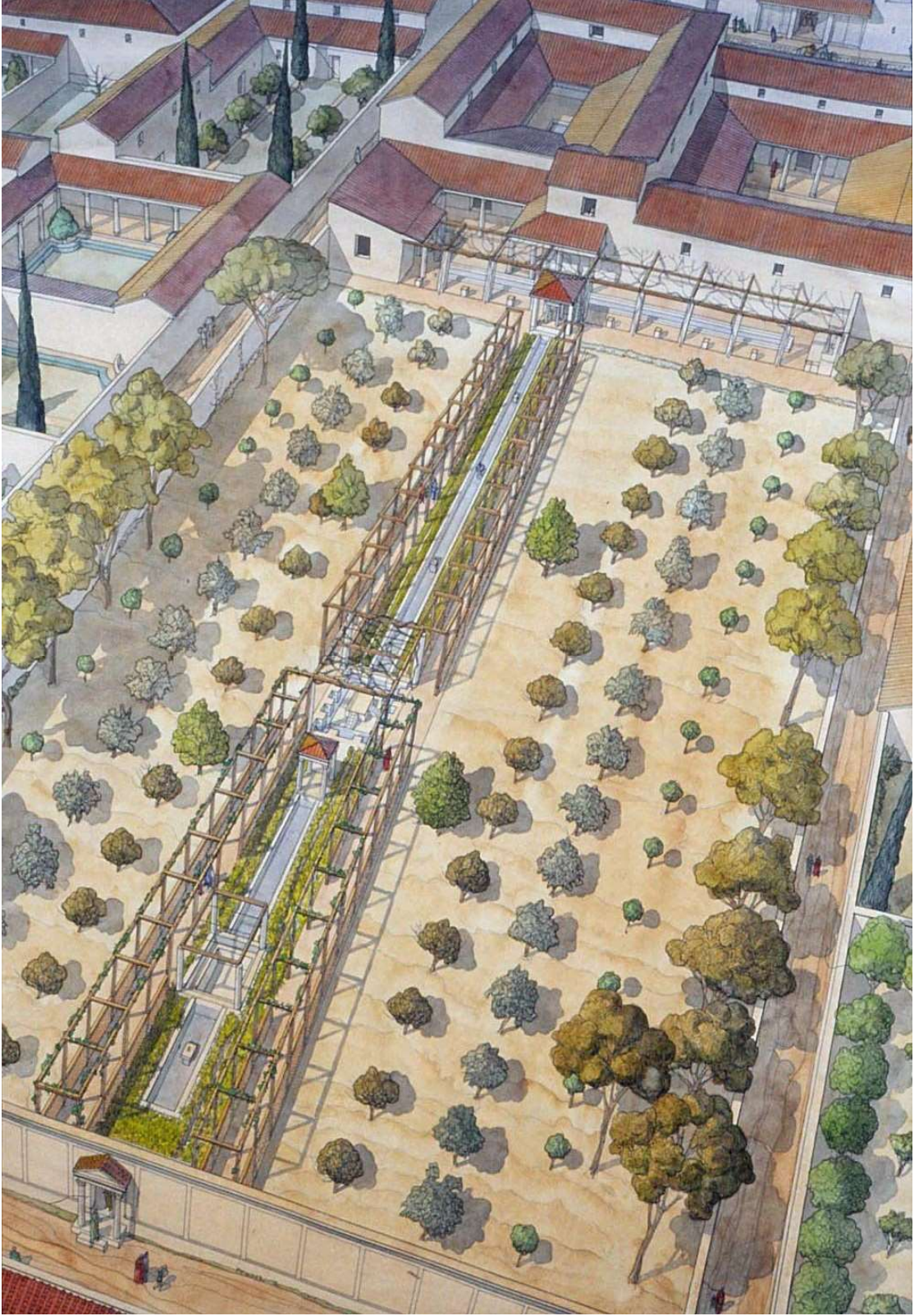
Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p10.htm>)

Lev. 49: Octavius Quartio Evi'nin Bahçesindeki Havuz ve Euripus



Kaynak: (<https://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/R2/2%2002%2002%20p11.htm>).

Lev. 50: Octavius Quartio Evi Rekonstrüksiyonu



Kaynak: (<https://jeanclaudegolvin.com/en/project/italy/italie-pompei-octavius-quartio-jc-golvin-2>).

Lev. 51: Papyri Villası'nda Bulunan Bir Duvar Resminde Tapınak Bahçesi



Kaynak: (Napoli Arkeoloji Müzesi, no: 9423).

Lev. 52: Duvar Resminde Nympheum Sunağı ve Anıt Ağaç



Kaynak: (Bowe, 2004: 12).

Lev. 53: Herkül ve Hesperides Bahçesi Duvar Resmi



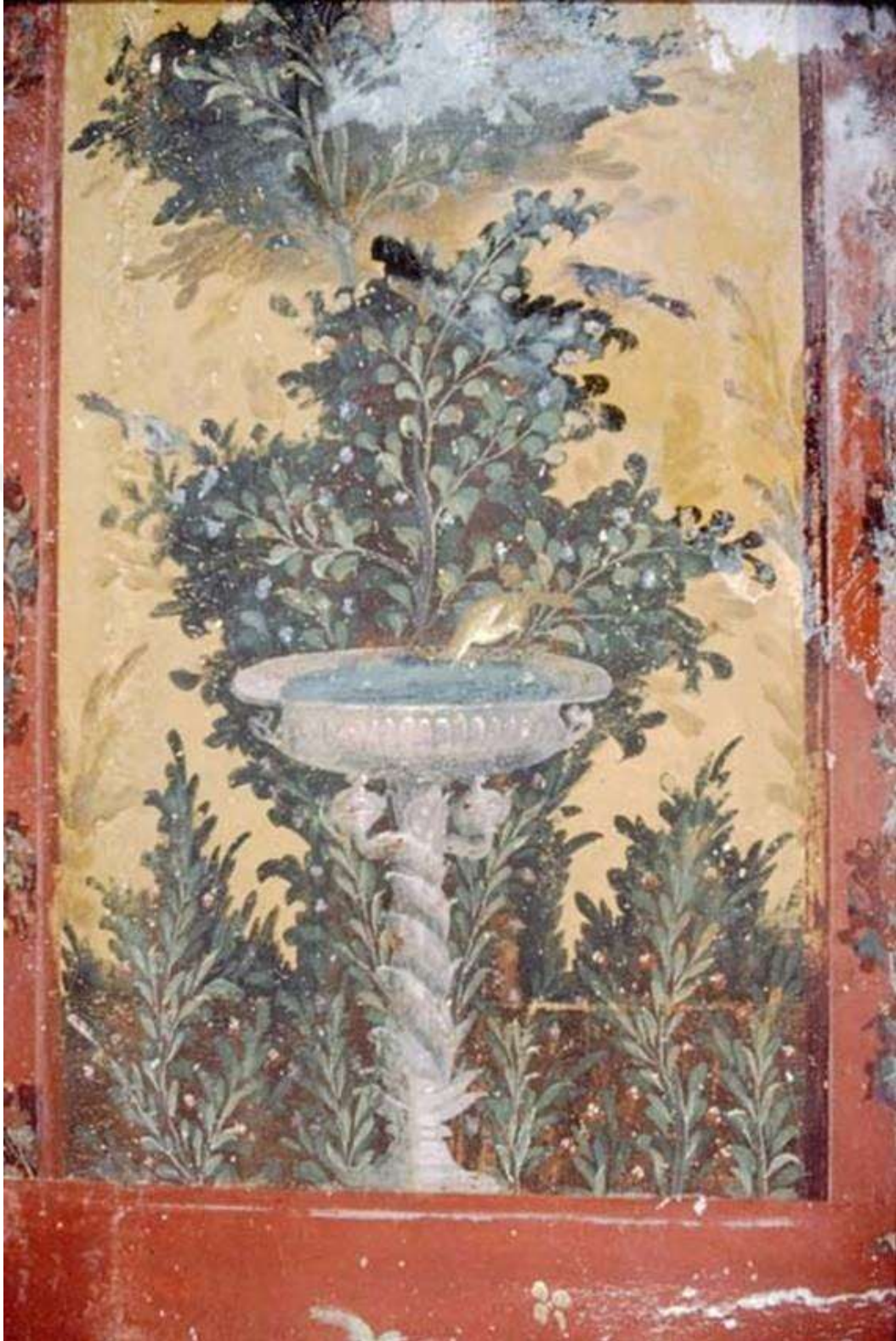
Kaynak:

(http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20Oplan.htm).

**Lev. 54: Kuş Havuzu ve Bahçe
a.**



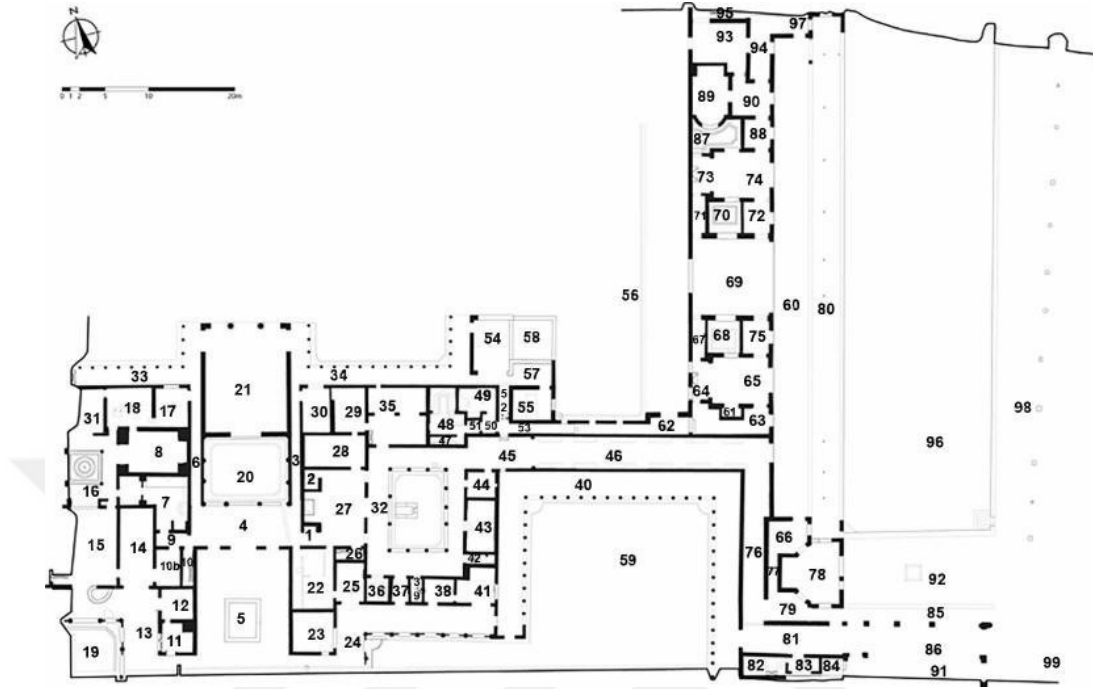
b.



Kaynak:
(http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20p15.htm).

Lev. 55:

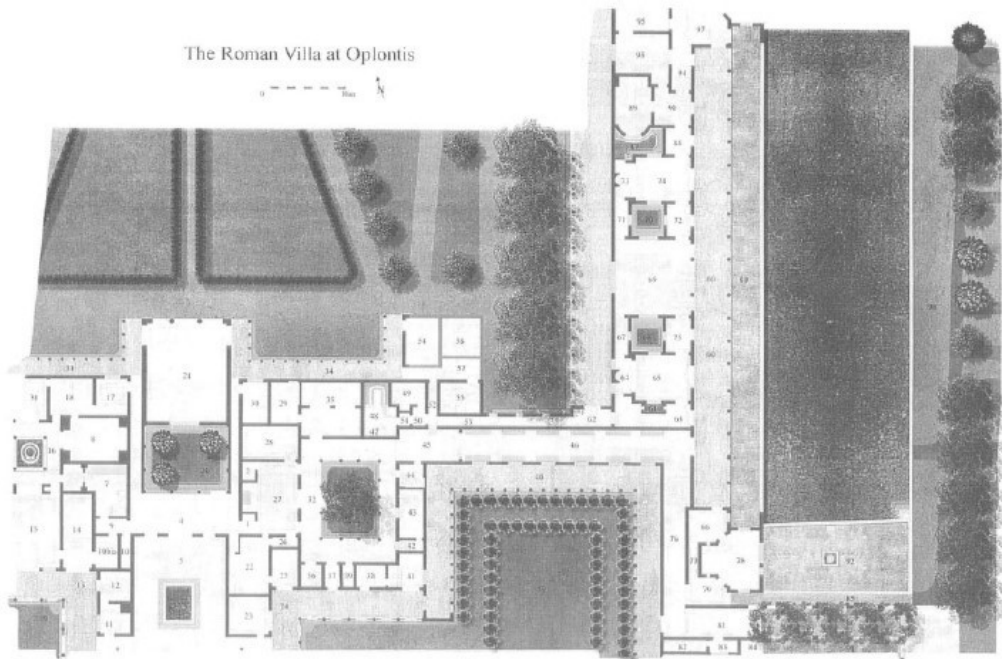
a. Poppaea Villası'nın Planı



Kaynak:

(http://www.pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/VF/Villa_055%20Oplontis%20Villa%20of%20Poppea%20Oplan.htm).

b. Poppea Oplontis A Villası'nın Bahçe ve Peyzaj Planı



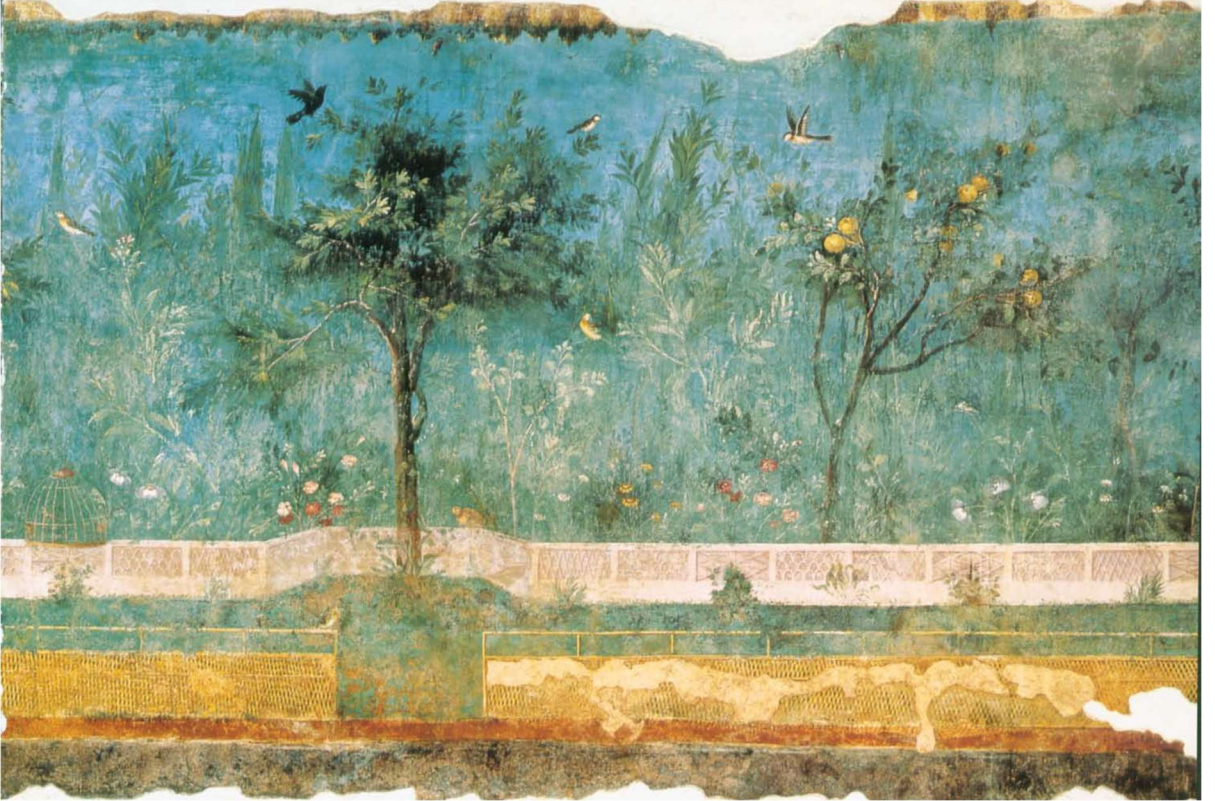
Kaynak: (Zarmakoupi, 2014: 47).

Lev. 56: Marine Venüs Evi Duvar Resimleri



Kaynak: (Bowe, 2004: 83).

Lev. 57: Livia Villası Duvar Resmi



Kaynak: (Bowe, 2004: 57).

Lev. 58: Duvar Resminde Saksı



Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017E>).

Lev. 59: Duvar Resminde Bahçe Detayları



Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>).

Lev. 60: Duvar Resminde Bahçe Detayları



Kaynak: (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/247017>).

Lev. 61: Saint Apollinare Kilisesi'nin Duvarlarında Bulunan Bahçe Tasvirleri



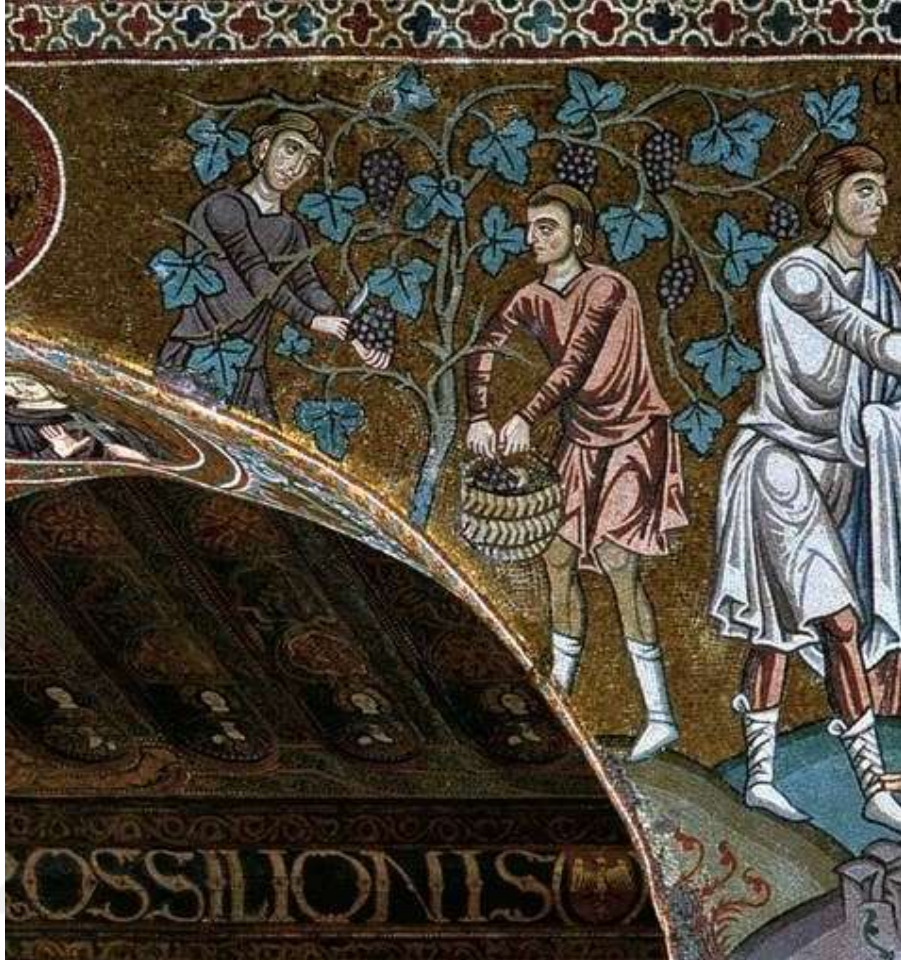
Kaynak: (Shikira, 1953: 54).

Lev. 62: Saint Apollinare Kilisesi'nin Apsisinde Bulunan Bitki Motifleri



Kaynak: (Anonim).

Lev. 63: Palatine Şapeli'nde Bulunan Bir Mozağin Detayları



Kaynak: (Anonim).

Lev. 64: Kariye Müzesi Resimleri



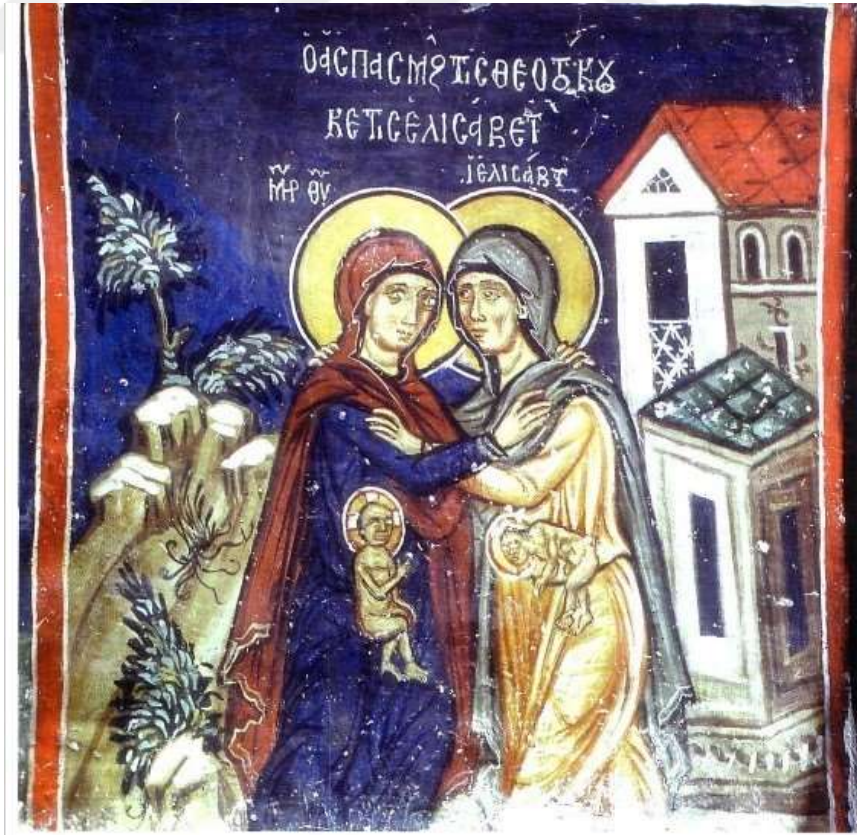
Kaynak: (<https://www.canercangul.com>).

Lev. 65: Kariye Müzesi Resimleri



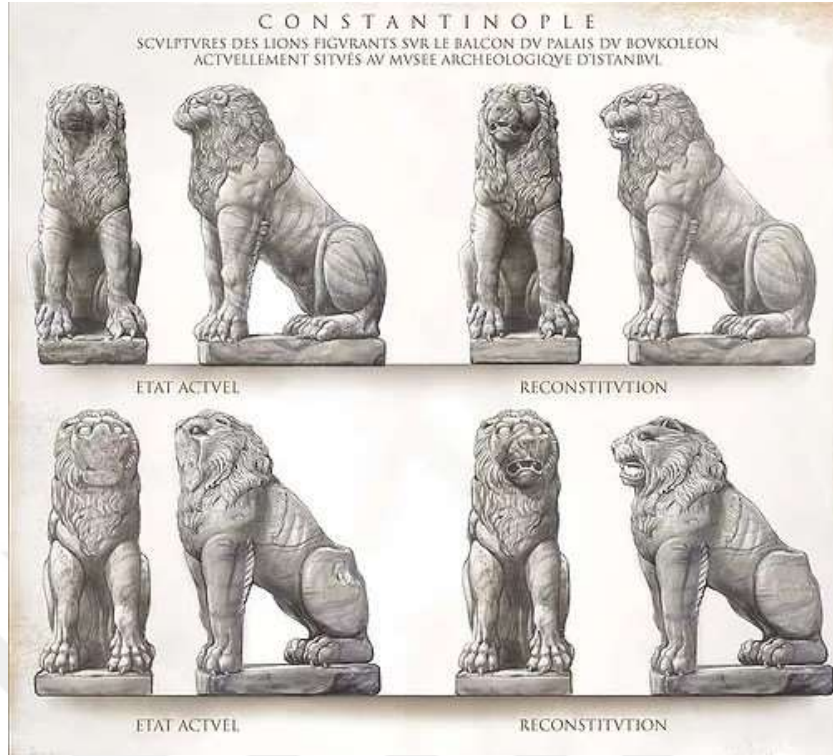
Kaynak: (<https://www.canercangul.com>).

Lev. 66: Pelendri Kutsal Haç Kilisesi Tasvirleri



Kaynak: (Anonim).

Lev. 67: Bucoleon Sarayı Aslan Heykelleri



Kaynak: (<https://www.thebyzantinelegacy.com/boukoleon>).

Lev. 68: Üç Ayaklı Villa Rusticası



Kaynak: (Alptekin Vd., 2019:17).

Lev. 69: Sant'Apollinare Üç Yıldız Bilimci

a.



b.



Lev. 70: Lavra Manastırı Fotoğrafları

a.



b.



Kaynak: (<https://asceticexperience.com/2019/07/the-holy-monastery-of-the-great-lavra>).

Lev. 71: Büyük Saray Mozaikleri

a.



b.

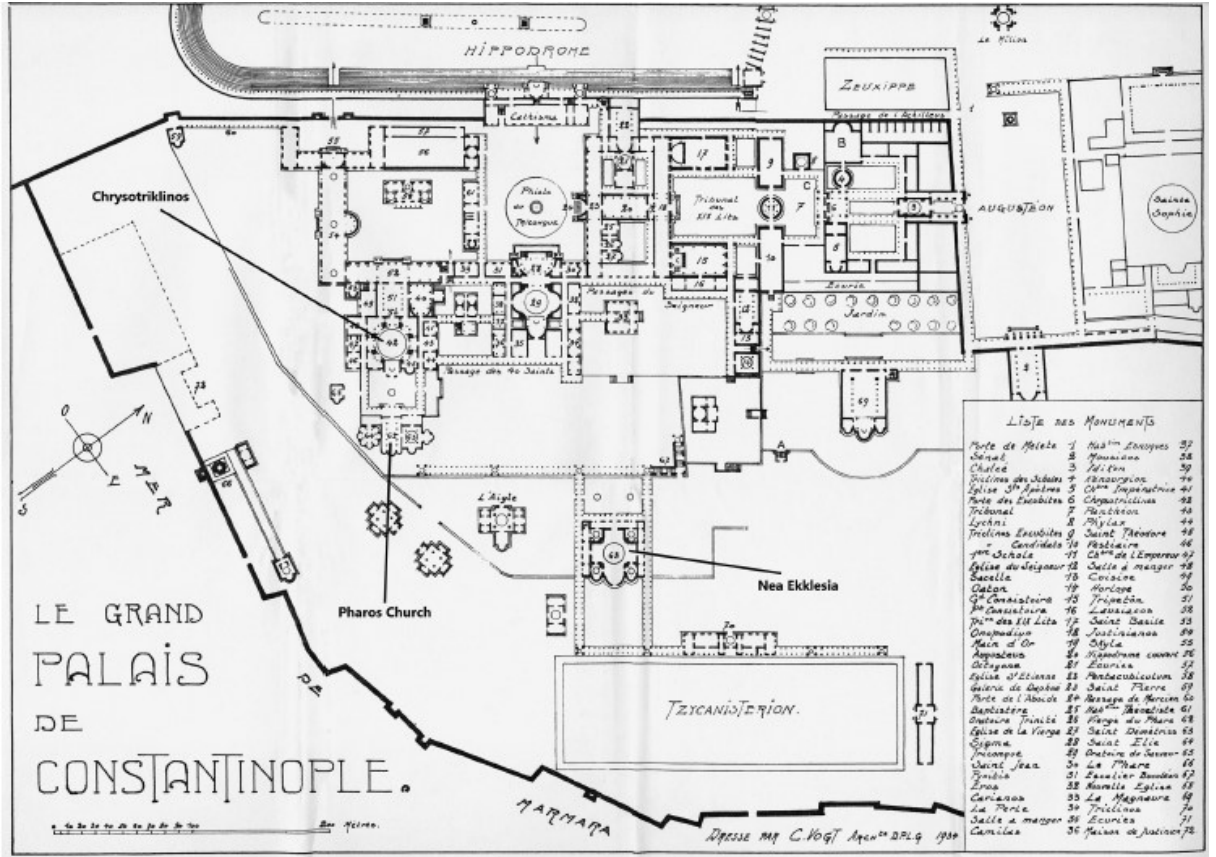


c.



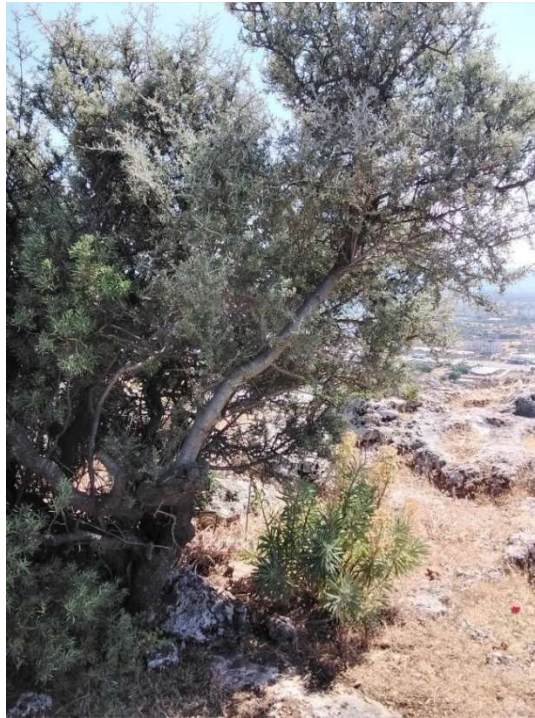
Kaynak: (<http://istanbul.gov.tr/istanbulun-muzeleri-buyuk-saray-mozaikleri-muzesi>).

Lev. 72: İstanbul Büyük Saray'ın Planı



Kaynak: (Connor, 2016: 128).

Lev. 73: Lyrboton Kome'da Bulunmuş Bir Zeytin Ağacı



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 74: Zeytinyağı Baskı Makinesinin Parçaları



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 75: Zeytinyağı Baskı Makinesinin Parçaları



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 76: Zeytinyağı Baskı Makinesinin Parçaları



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 77: Zeytinyağı Baskı Makinesinin Parçaları



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 78: Lyrboton Yerleşkesi Terrakota Parçası

a.

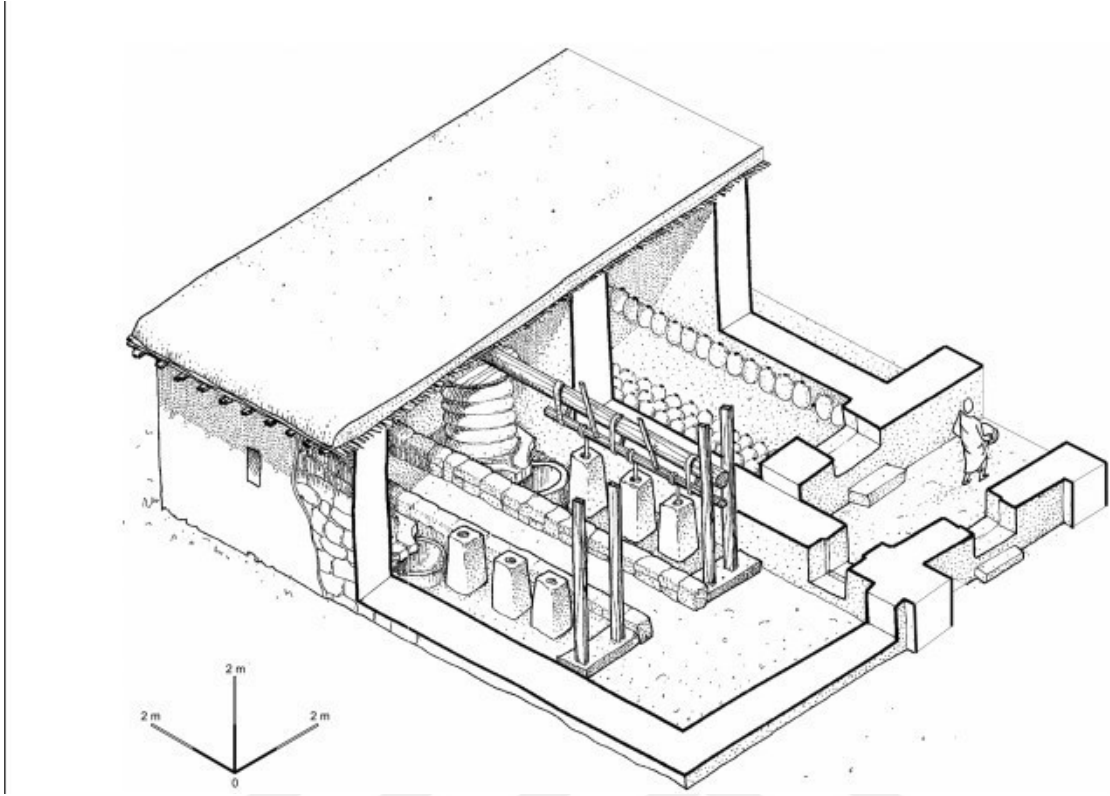


b.



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 79: Antik Zeytinyağı Baskı Sistemi Rekonstrüksiyonu



Kaynak: (https://www.researchgate.net/figure/Reconstruction-of-the-lever-and-weights-press-at-Oilery-FVIII-Chhim-Lebanon-by-Marek_fig1_330774896).

Lev. 80: Trapetum Örneği



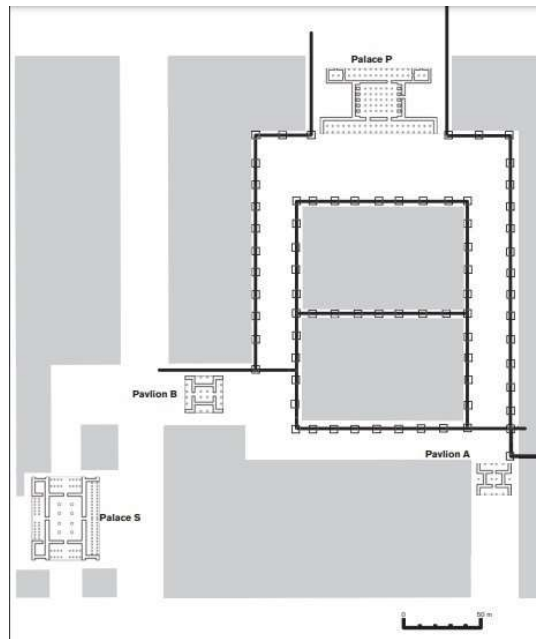
Kaynak: (<https://www.worldhistory.org/image/5645/trapetum-roman-olive-press>).

Lev. 81: Hafız Divanı'nın El Yazmasında Bulunan Nar Ağacı



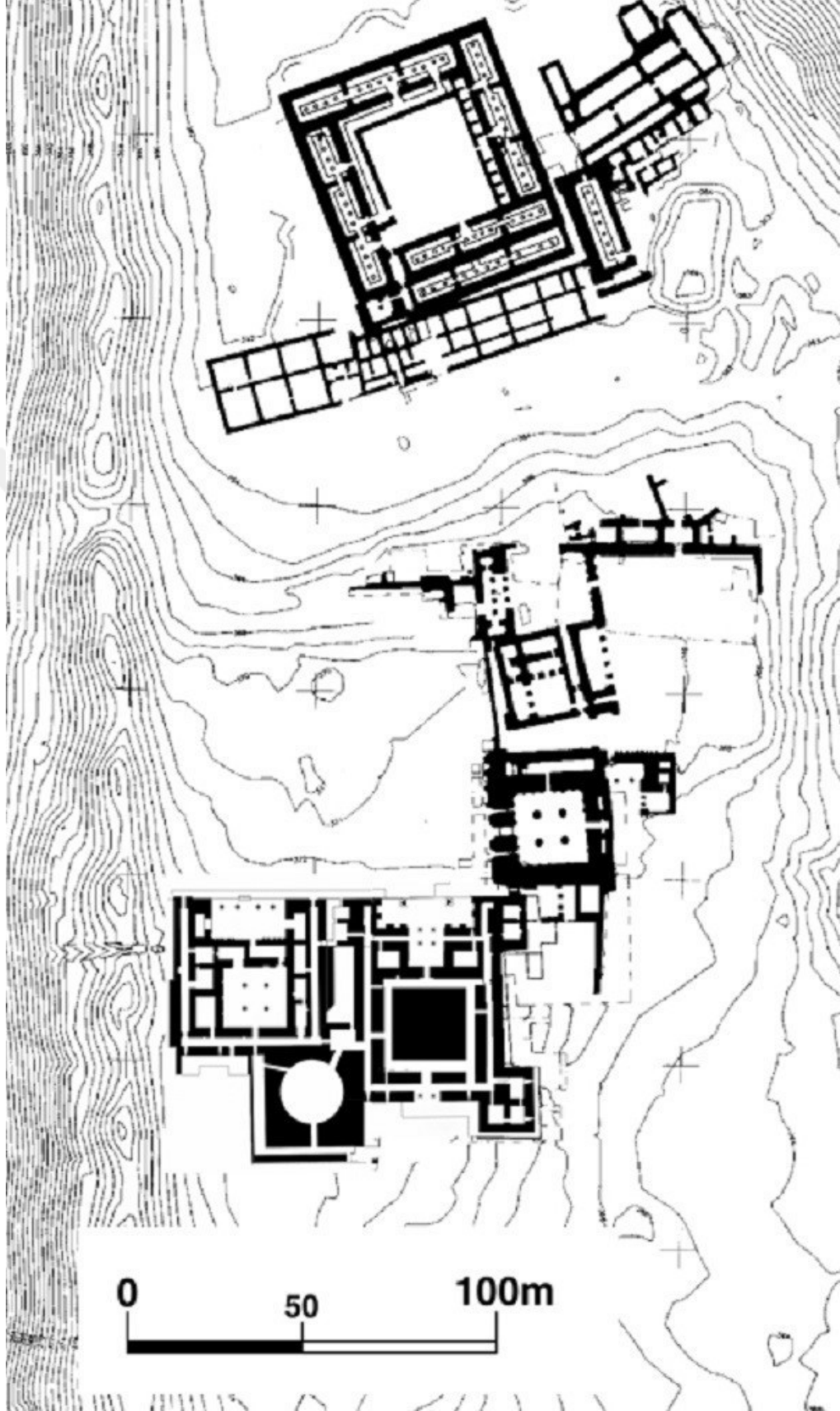
Kaynak: (Türkiye Yazma Eserler Kurumu, no: 06 Hk 1006, 44. yaprak).

Lev. 82: Pasgard Sarayı Planı



(Kaynak: Canepa, 2018: 348).

Lev. 83: Nisa Sarayı Planı



Kaynak: (Canepa, 2018: 72).

Lev. 84: Çehel Sütun Sarayı

a.

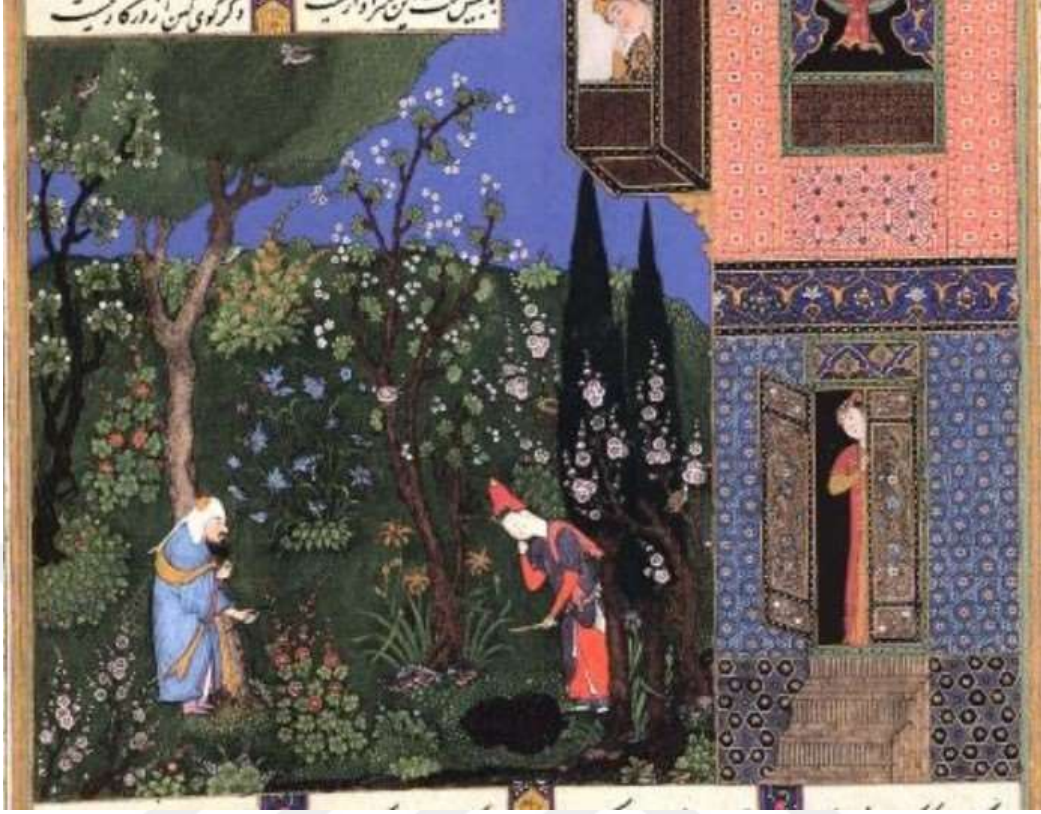


b.



Kaynak: (Anonim).

Lev. 85: Şehname Örneğinde Bulunan Minyatür



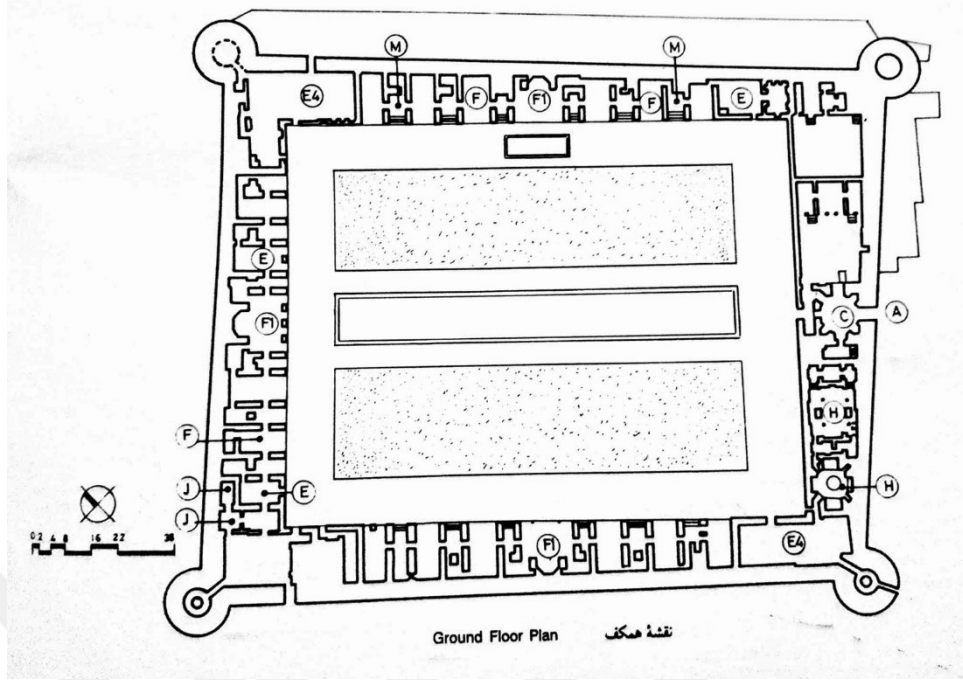
Kaynak: (Metropolitan Sanat Müzesi, erişim numarası: 1970.301.3).

Lev. 86: Gülistan Sarayı



Kaynak: (Anonim).

Lev. 87: Kerim Han Kalesi Planı



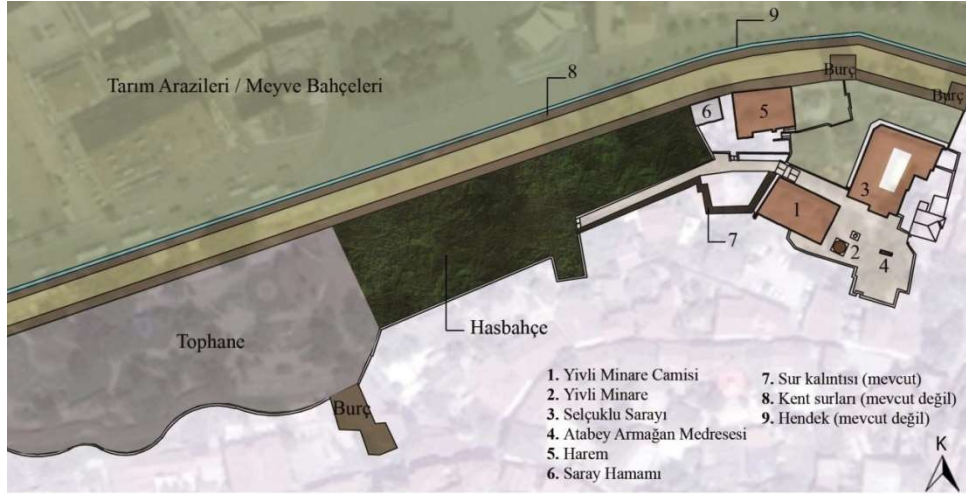
Kaynak: (<https://razzeh.com/>).

Lev. 88: Kerim Han Kalesi Fotoğrafları



Kaynak: (<https://razzeh.com/>).

Lev. 89: Antalya’da Bulunan Muhtemel Hasbahçe



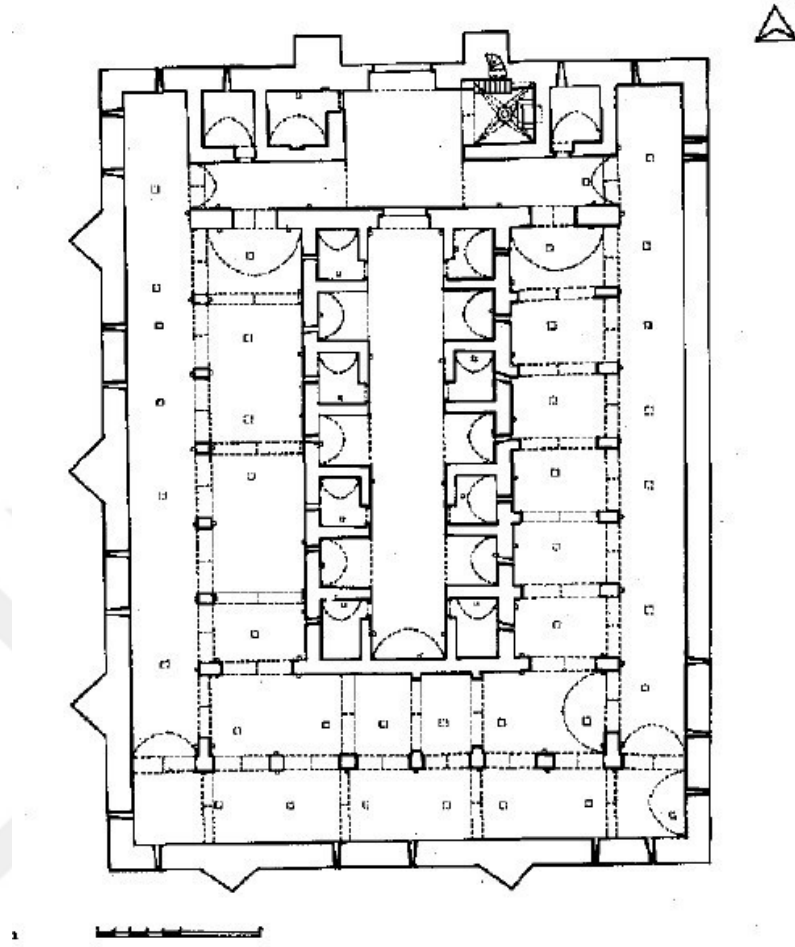
Kaynak: (Şenoğlu, 2015: 73).

Lev. 90: Zazadin Han



Kaynak: (Anonim).

Lev. 91: Alara Han Restitüsyon Planı



Kaynak: (Yavuz, 1976: 188).

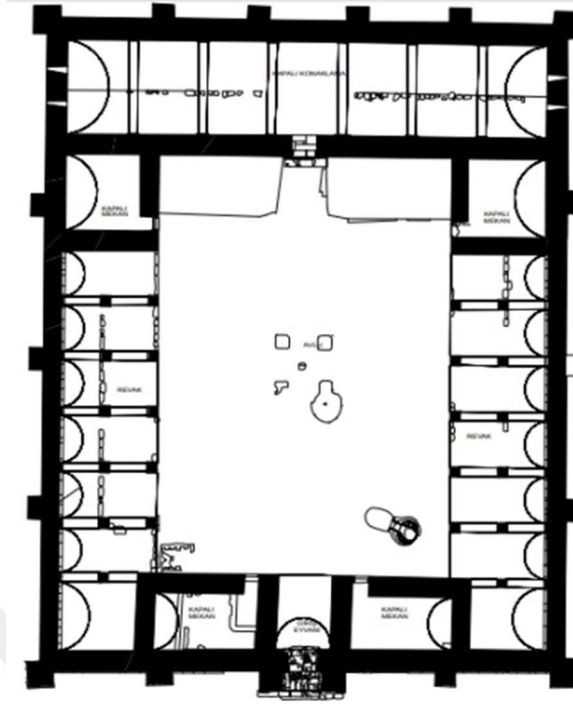
Lev. 92:

a. Restorasyon Öncesi Kırkgöz Han'ın Avlusu



Kaynak: (<http://nejaturegen.com>).

b. Kırkgöz Han'ın Planı



Kaynak: (<http://nejaturegen.com>).

Lev. 93:

a. Kırkgöz Han'ın Taç Kapısı ve Duvarlarından Kesit



b. Kırkgöz Han'da Devşirme Taş Kullanımı



c. Kırkgöz Gölü'nde Nilüfer Örnekleri



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 94: İsabey Camisi'nin Avlusu



Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 95: Yivli Minare Külliyesi Cami Su Taşıma Sistemi



Kaynak: (<http://nejaturegen.com>).

Lev. 96: Kırkgöz Han'ın Duvarında Bulunan Tahliye Kanalı



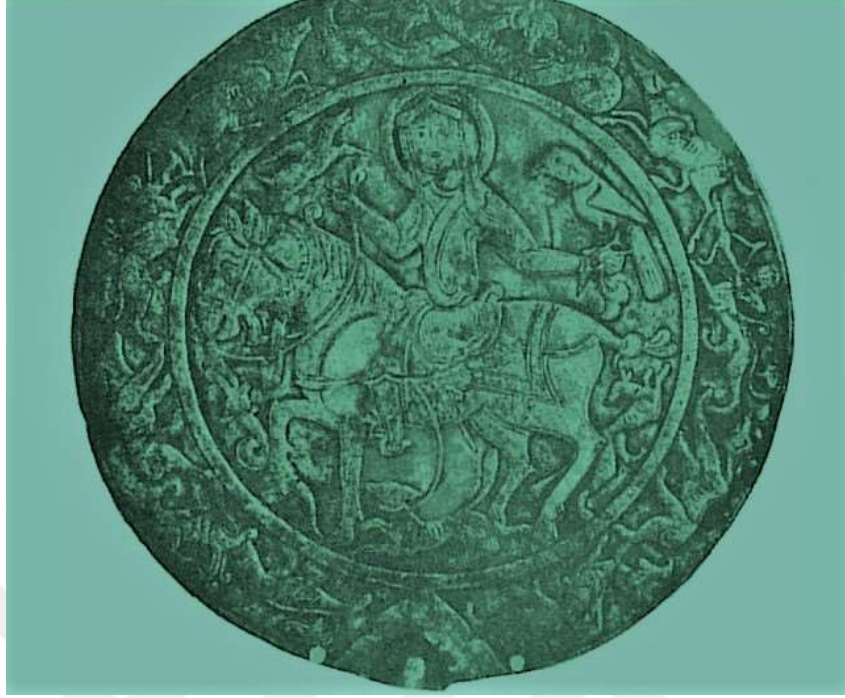
Kaynak: (Fotoğraf, Muhammed Yağarkar).

Lev. 97: Çinide Atlı ve Şahin



Kaynak: (Arık, 2017: 156).

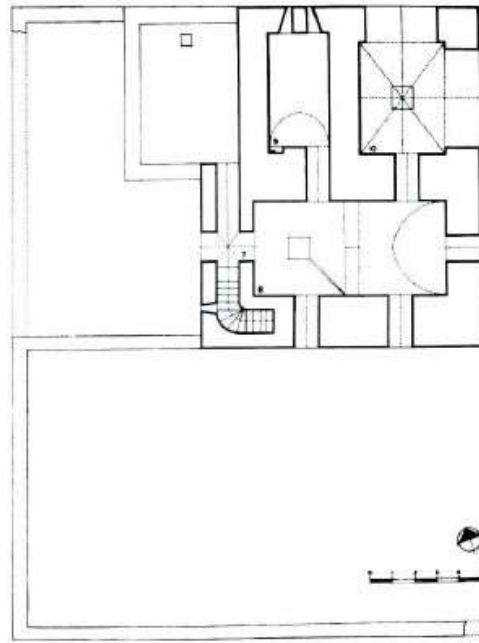
Lev. 98: Av Sahnesi, Av Atı, Tazılar ve Şahin



Kaynak: (Öney ve Erginsoy, 1992: 225).

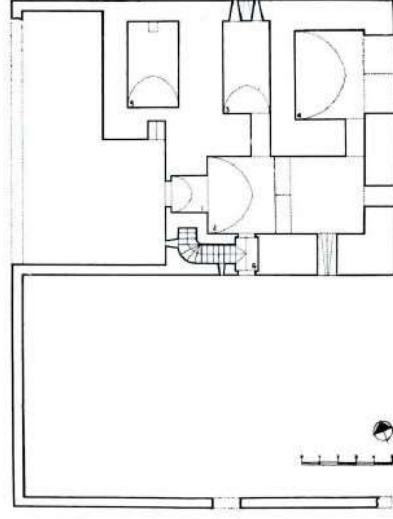
Lev. 99:

a. Sedre Köşkü Zemin Kat Planı



b. Sedre Köşkü Birinci Kat Planı

T. Yavuz



Kaynak: (Yavuz, 1970: 363-4).

Lev. 100: Kubadabad Çinilerinde Su Kuşları



Kaynak: (Arık, 2000: 102).

Lev. 101: Kubadabad Büyük Saray'ın Planı



Kaynak: (Arık, 2017: 190).

Lev. 102: Makamat'da Bulunan Bir Minyatürde Nar Ağacı



Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Arabe 3929

Kaynak: (The Bibliothèque nationale, Arabe 3929).

Lev. 103: Hünername Minyatürleri



Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 9).

Lev. 104: Hünername Minyatürleri



Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 14).

Lev. 105: Hünername Minyatürleri



Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 17).

Lev. 106: Hünername Minyatürleri



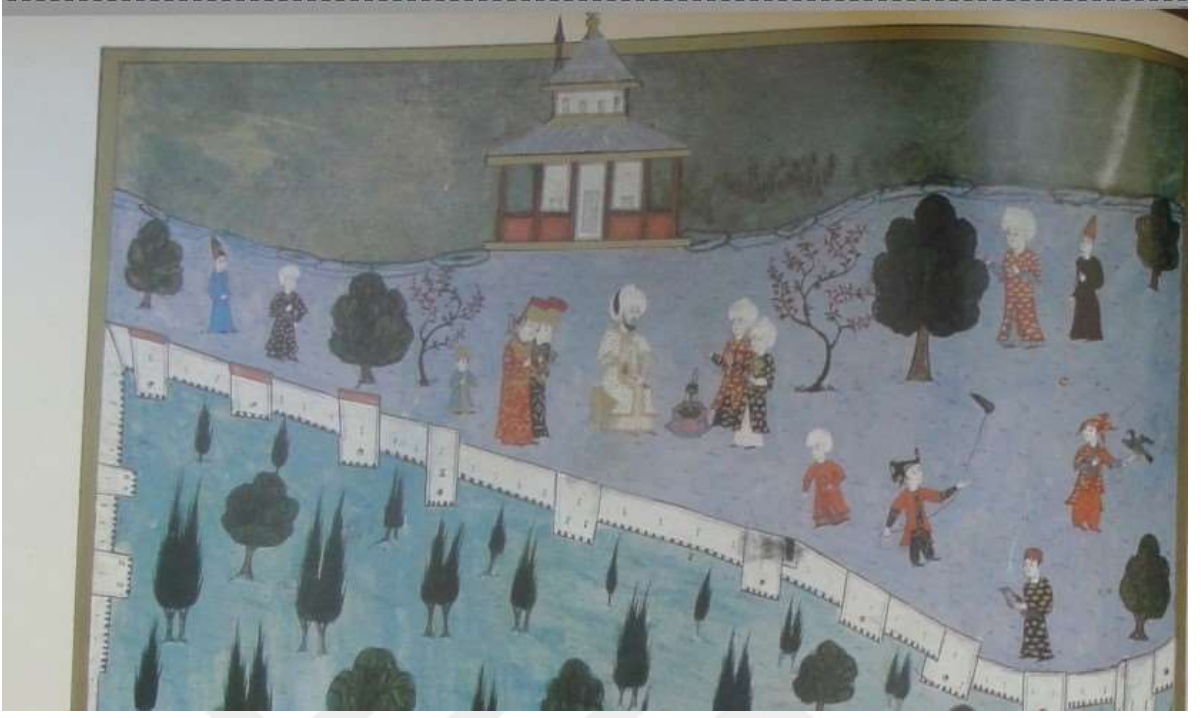
Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 39).

Lev. 107: Hünername Minyatürleri



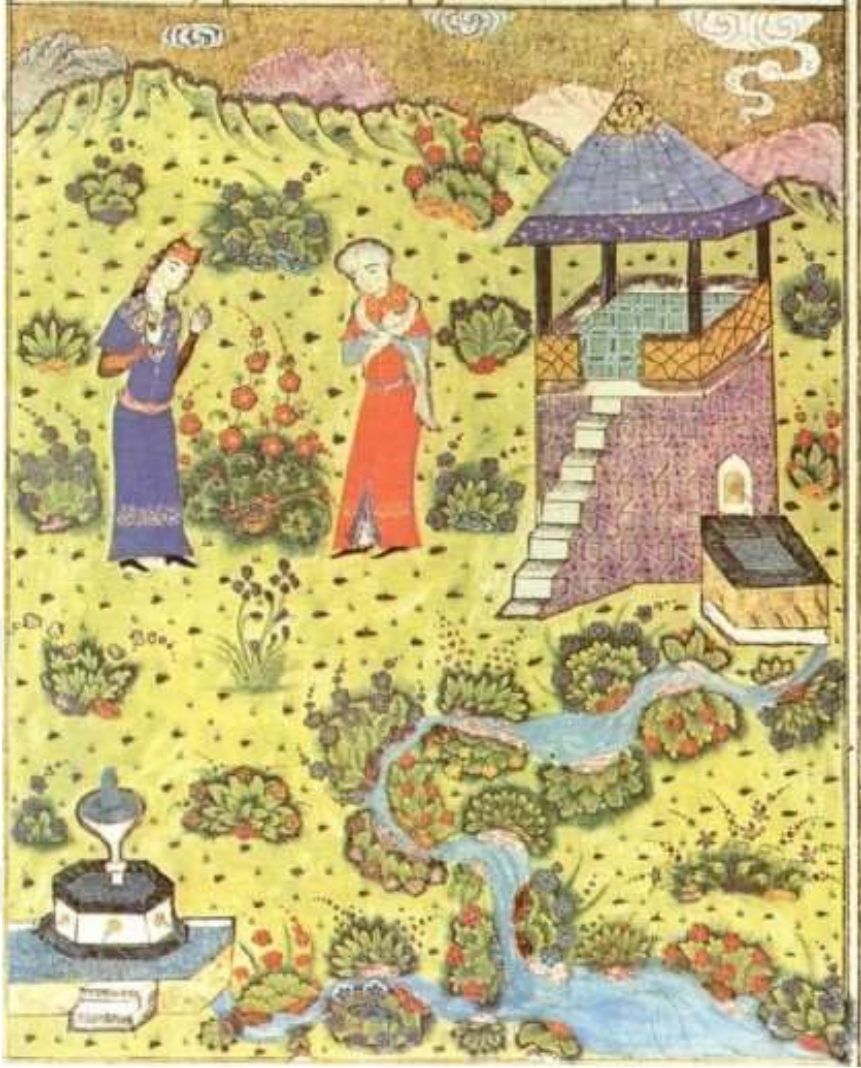
Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 39).

Lev. 108: Hünername Minyatürleri



Kaynak: (Rado ve Anafarta, 1969: 40).

Lev. 109: Leyla ile Mecnun ve Bahçe Köşkü Örneği



Kaynak: (Çağman ve Tanındı, 1979: 132).

Lev. 110: Varka ve Gülşah Mesnevisinde Ağaç ve Bitki Detayları



Kaynak: (Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, H.841, 33 b).

Lev. 111: Varka ve Gülşah Mesnevisinde Ağaç ve Bitki Detayları



Kaynak: (Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu, H.841, 33 b).

Lev. 112: Mersin Bitkisi



Kaynak: (Anonim).

Lev. 113: Hüsrev Şirin'in Köşkünde



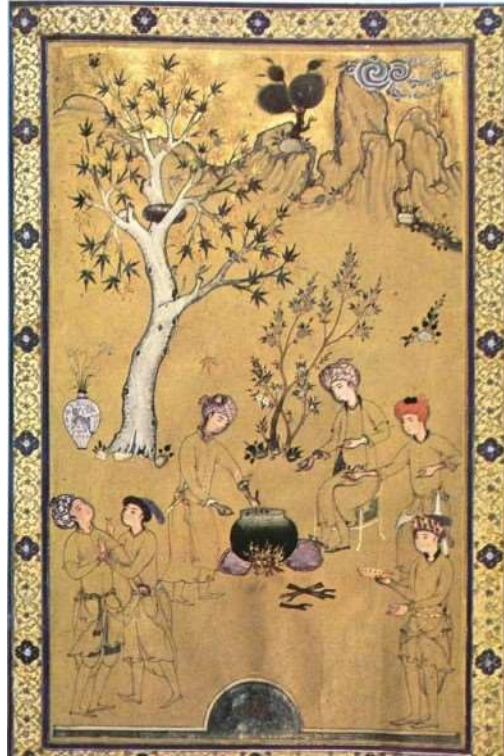
Kaynak: (Çağman ve Tanındı, 1979: 107).

Lev .114: Bahçede Günlük Yaşam



Kaynak: (Çağman ve Tanındı, 1979: 133).

Lev. 115: Bahçede Günlük Yaşam



Kaynak: (Çağman ve Tanındı, 1979: 134).